

T.C
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

VAN'DA GİRİŞİMCİ KADINLARIN ÇALIŞMA
DENEYİMLERİ VE BENLİK ALGILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
YEŞİM TATAR SAY

DANIŞMAN
DOÇ. DR. SELDA TUNCER

VAN-2023

KABUL VE ONAY

Yeşim Tatar Say tarafından hazırlanan “Van’da Girişimci Kadınların Çalışma Deneyimleri ve Benlik Algıları” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri Üyeleri	İmza
Danışman: Doç Dr. Selda TUNCER Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Gaye Zeynep ÇENESİZ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Zehra Nurdan ATALAY Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye : Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	25/09/2023
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (03.11.2023)

(İmza)

Yeşim TATAR SAY

İTHAF

*Geleceğe dair yeni umutlar taşımamı sağlayarak hayatımı güzelleştiren
canım kızım Simya'ya...*

Yüksek Lisans Tezi

Yeşim TATAR SAY

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kasım, 2023

VAN'DA GİRİŞİMCİ KADINLARIN ÇALIŞMA DENEYİMLERİ VE BENLİK ALGILARI

ÖZET

Bu tez çalışmasının konusu, girişimci kadınların çalışma deneyimlerinin hayatlarını, hane ve toplum içindeki statülerini ve bunlara bağlı olarak benlik algılarını nasıl etkilediğidir. Benlik kavramını kişinin kendisine yönelik duygu ve düşünceleri olarak ele alındığında, bu duygu ve düşüncelerin pozitif yönde olmasının yaşam kalitesini yükselten bir etken olduğu bilinmektedir. Günümüz toplumunda bireyin benlik algısını etkileyen önemli faktörlerden biri de toplumsal kabuldür. Kişinin toplumsal statüsü ve iş hayatı, benlik algıları üzerinde etkili olabilmektedir. Bu bağlamda, girişimci kadınların işgücü hayatına girişimci olarak katılmalarının ve bu alandaki deneyimlerinin benlik algılarında ne gibi etkiler yarattığı, toplumsal cinsiyet rollerini ve ilişkilerini ne şekilde etkilediği soruları çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu sorulardan hareketle, Van ilinde yapılan bu çalışma, kent özelinde girişimci kadınların günümüz sosyoekonomik ve kültürel yapısı içerisinde yaşadıkları deneyimlerin hayatlarında ve benlik algılarının gelişiminde oluşturduğu değişimleri, toplumsal cinsiyet perspektifinden inceleyerek kadınların ekonomik ve toplumsal yaşamdaki etkin varlığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Böylelikle, bu çalışma; girişimcilik, kadın girişimciliği, iş gücü, toplumsal cinsiyet, kültür ve benlik kavramları etrafında şekillenmiştir. Kadınların girişimcilik deneyimleri bağlamında benlik algısının daha iyi anlaşılması için kuramsal olarak sembolik etkileşimcilik yaklaşımından yararlanılmıştır. Van ilindeki farklı meslek kollarından kadınların girişimci rollerinin bireysel ve toplumsal anlamda onlara nasıl katkılar sağladığını ve toplumsal cinsiyete bağlı olarak yaşadıkları sorunları ortaya çıkarmak amacıyla kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmeleri fenomenolojik yaklaşımla analiz etmeye dayanan nitel bir araştırma yürütülmüştür. Sonuç olarak, Van ili özelinde girişimci kadınların deneyimleri toplumsal cinsiyet perspektifinden incelendiğinde; kadınların girişimci olduktan sonra ekonomik ve toplumsal olarak güçlenmeleriyle birlikte benlik algıları olumlu yönde gelişirken, aynı zamanda girişimci rollerinin kadınların benlikleri üzerinde farklı etkiler yarattığı ve girişimciliğe atfettikleri anlamların farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimci Kadın, Kadın İşgücü, Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Benlik, Van
Sayfa Sayısı: XI+ 156

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Selda Tuncer

M. Sc. Thesis

Yeşim TATAR SAY

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
November, 2023

WOMEN ENTREPRENEUR'S WORK EXPERIENCES AND PERCEPTIONS OF THE SELF IN VAN

ABSTRACT

The subject of this thesis is how the working experiences of entrepreneurial women affect their lives, their status in the household and society, and therefore their self-perception. Considering the concept of self as a person's feelings and thoughts about herself, it is known that having these feelings and thoughts in a positive direction is a factor that increases the quality of life. In today's society, one of the important factors affecting an individual's self-perception is social acceptance. A person's social status and work life can have an impact on their self-perception. In this context, the research problem of this thesis is the question of what kind of effects entrepreneurial women's participation in the workforce and their experiences in this field have on their self-perception and how they affect gender roles and relations. Based on these questions, this study conducted in Van province aims to reveal the active presence of women in economic and social life by examining the changes created by the experiences of entrepreneurial women in today's socioeconomic and cultural structure in their lives and the development of their self-perception from a gender perspective. Thus, this thesis is shaped around the concepts of entrepreneurship, women's entrepreneurship, workforce, gender, culture and self. Theoretically, symbolic interactionism is used to better understand women's self-perception in the context of their entrepreneurial experiences. Within the scope of the thesis, qualitative research based on analysing in-depth interviews with women with a phenomenological approach is conducted in order to find out how the entrepreneurial roles of women from different professions in Van province contribute to them individually and socially and the problems they experience based on gender. As a result, when examining the experiences of entrepreneurial women in Van from a gender perspective; while women's self-perceptions develop positively as they become economically and socially empowered after becoming entrepreneurs, it has also been revealed that entrepreneurial roles create different effects on the self of women and the meanings they attribute to entrepreneurship differ.

Keywords: Entrepreneurial Women, Female Labour Force, Gender, Culture, The Self, Van

Quantity of Pages: XI+ 156

Supervisor: Assoc. Prof. Selda Tuncer

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
ÖN SÖZ.....	x
GİRİŞ	1
1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
1.1. Girişimcilik ve Kadın Girişimciliği.....	11
1.1.1. Kadın Girişimciliği ve Belirleyici Özellikleri.....	16
1.1.2. Kadınların Girişimci Olma Sürecinde Etkili Olan Faktörler	18
1.1.3. Girişimci Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar	23
1.2. Kadın Girişimciliği, Benlik ve Benlik Algısı.....	27
1.2.1. Toplumsal Olarak Benlik ve Benliğin Oluşumu	31
1.2.2. Kültürün Benlik Algısı Üzerindeki Etkisi.....	36
1.2.3. Kadınların Benlik Algıları Oluşumunda Toplumsal Cinsiyetin Rolü.....	40
1.2.4. Girişimciliğin Kadınların Benlik Algılarına Etkileri	44
2. TÜRKİYE’DE KADININ ÜCRETİLİ İŞGÜCÜNE KATILIMI VE GİRİŞİMCİLİĞİNİN GELİŞİMİ	46
2.1. Türkiye’de Kadın Girişimciliği.....	49
2.2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde Kadın Girişimciliği.....	53
2.3. Van’da Kadın Girişimciliği.....	57
3. METODOLOJİ	61
3.1. Araştırmanın Yöntemi.....	62
3.2. Alan Araştırması ve Araştırmacının Alan Deneyimleri	66
3.3. Girişimci Kadınların Sosyo-Demografik Profili	71
4. BULGULARIN ANALİZİ.....	74
4.1. Kadın Girişimcilerin Çalışma Deneyimleri.....	75
4.1.1. Girişimciliğe Karar Verme Süreçleri	76
4.1.2. Girişimci Kadın Olmak	86
4.1.2.1. Van’ın Yerlisi Olarak Girişimci Kadın Olmak	92

4.1.2.2. Dışardan Gelen Girişimci Kadın Olmak	97
4.2. Toplumsal Kabul Görme	101
4.2.1. Girişimcilikle Kadınların Aile İçerisinde Değişen Konumları	105
4.2.1.1. Eş ve Akraba Tutumlarındaki Değişim	108
4.2.1.2. Toplumsal Cinsiyete Bağlı Hane içi Rollerdeki Değişim	112
4.2.2. Girişimci Kadınların Sosyal Çevrelerinin Değişimi	117
4.2.3. Girişimci Kadınların Toplumsal Statülerindeki Değişim	121
4.2.3.1. Saygı Kazanma: “Artık herkesten saygı görüyorum”	125
4.2.3.2. Değer Görme: “Fikir danışılan biri oldum”	127
4.2.3.3. Muhatap Alınma: “Adam gibi kadın diyorlar”	129
4.3. Değişen Benlik Algıları	131
4.3.1. Girişimciliğin Kadınların Benlik Algılarında Yarattığı Değişimler	132
4.3.1.1. Kendinin Farkına Varma: “Var olduğumun farkına vardım”	133
4.3.1.2. Kendini Sevme: “Kendimi sevmeyi öğrendim”	136
4.3.1.3. Öz güven Kazanma: “Kendindeki cevheri hissediyorsun”	138
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	141
KAYNAKÇA	148
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BM:	Birleşmiş Milletler
Çev. :	Çeviren
ÇKGV:	Çağdaş Kadın ve Gençlik Vakfı
Der. :	Derleyen
Ed. :	Editör
GAP:	Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP-GİDEM:	Güneydoğu Anadolu Projesi- Girişimci Destekleme Merkezleri
İŞKUR:	Türkiye İş Kurumu
KADAV:	Kadınlarla Dayanışma Vakfı
KAGİDER:	Türkiye Kadın Girişimciler Derneği
KAMER:	Kadın Merkezi
KEİG:	Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi
KOSGEB:	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Destekleme Başkanlığı
OECD:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TKV:	Türkiye Kalkınma Vakfı
TOBB:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Görüşmecilerin Profili.....	73
---	----

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında, kadınların kendini gerçekleştirmesi ve varoluş farkındalığına erişebilmesi için ekonomik bağımsızlığa kavuşması yeterli midir sorusundan hareketle, Van ili özelinde girişimcilik rolünü üstlenen kadınların çalışma deneyimlerinin hayatlarını ve benlik algılarını nasıl değiştirdiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Türkiye’deki araştırmalarda kadın girişimciliğini benlik üzerinden ele alan çalışmalara az rastlanmasından dolayı özgün bir katkı sunması beklenmektedir.

Yaklaşık üç yıl gibi bir zamanı kapsayan bu araştırma sürecinde çeşitli sağlık sorunları ve yakın çevremden kayıplar yaşadım. Bu zorlu süreçte yanımda olan değerli ailem, saygı değer hocalarım ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında doğrudan veya dolaylı olarak pek çok kişinin katkısı olmuştur. Öncelikle tez danışmanlığımı kabul eden ve çalışmamın her aşamasında bilgi birikimi ve tecrübeleriyle, akademik yaklaşımıyla kendisinden çok şey öğrendiğim, tüm yoğunluğuna rağmen büyük bir sabırla ve titizlikle çalışmama rehberlik ederek benimle yakından ilgilenen değerli tez danışman hocam Doç. Dr. Selda Tuncer’e en derin teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, tez jürisinde yer almayı kabul ederek değerli fikir ve önerileriyle bu çalışmaya katkı sunan sayın hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Gaye Zeynep Çenesiz ve Dr. Öğr. Üyesi Zehra Nurdan Atalay’a içten teşekkürlerimi sunarım.

Bunun yanında, yüksek lisans ders dönemi boyunca bilgilerini ve eleştirilerini esirgemeyen değerli hocalarıma; başta bölüm başkanı Prof. Dr. Suvat Parin olmak üzere, Prof. Dr. Zeki Duman ve Prof. Dr. Emin Yaşar Demirci, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Güngörer ve Dr. Öğr. Üyesi Gülsevim Evsel’e, şükranlarımı sunmak isterim. Aynı zamanda, tez çalışmam kapsamında görüşme yapmam için girişimci kadınlara ulaşmamda yardımcı olan Öğr. Gör. Yasemin Gezer Tuğrul’a çok teşekkür ederim.

Ayrıca, hayatım boyunca aldığım her kararda yanımda olan ve çalışma süresinin tüm aşamalarında sabır göstermiş oldukları ve bu süreçte kızımla yakından ilgilendikleri için bana destek olan anneme, babama ve kardeşlerime en içten teşekkürlerimi sunarım. Saha araştırmasının bir kısmında yanımda olan kardeşim Doğukan Tatar ayrı bir teşekkürü hak ediyor. Son olarak, hayallerimin peşinden gitmemi sağlayan, hayatımın her alanında yanımda olan, desteği, anlayışı, sevgisi ile bana kendimi değerli hissettiren eşim Adnan Say’a, ayrıca stresimi alan, motivasyon ve mutluluk kaynağım olan canım kızım Simya’ya en özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Kilometrelerce uzak olmalarına rağmen, bu süreçte desteklerini benden esirgemeyen sevgili dostlarım Zeliha Balık ve Yasemin Demirhan’a da teşekkürü borç bilirim. Sayamadığım diğer arkadaşlarıma da destek ve katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak deneyimlerini paylaşıp katkı sunan görüştüğüm tüm girişimci kadınlara bu çalışmanın gerçekleşmesini sağladıkları için tek tek en içten teşekkürlerimi sunarım. Onların değerli hikâyeleri her zaman benimle olacaktır.

Yeşim Tatar Say

Van 2023

GİRİŞ

Bu tez çalışması, girişimci kadınların çalışma deneyimlerinin hayatlarını ve benlik algılarını nasıl etkilediğini konu almaktadır. Bu çalışmanın çıkış noktası, geleneksel ataerkil kültürün hâkim olduğu bir toplumda kendi işini kurmayı başarmış kadınların hayatlarında ve benlik algılarında ne gibi değişimler olduğuna yönelik sorgulamadır. Kadınların çalışma deneyimlerini ve buna bağlı hayatlarında oluşan değişimleri incelemek amacını taşıyan bu tez çalışması; girişimcilik, kadın girişimciliği, iş gücü, toplumsal cinsiyet, kültür ve benlik kavramları etrafında şekillenmiştir. Aynı zamanda bu çalışma, benlik kavramını toplum ve kültür bağlamında ele alıp, bu ilişkinin kadının benlik algısı ve bunun toplumsal dönüşümünü sağlamadaki önemine vurgu yapmaktadır.

Van ilinde yapılan bu çalışma, kent özelinde girişimci kadınların günümüz sosyoekonomik ve kültürel yapısı içerisinde yaşadıkları deneyimlerin toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmesi, kadınların üretime ve iş hayatına katılımını artırma ve iyileştirme çalışmalarına katkı sunması açısından önem taşımasının yanı sıra, kadınların ekonomik ve toplumsal yaşamdaki etkin varlığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin diğer coğrafi bölgelerine göre en az gelişmiş bölgesi Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Van'da bu konuda bir araştırma yapmak, ülkenin özellikle doğu ve güneydoğusunda hâkim olan geleneksel ataerkil kültürün kadınların ekonomiye katılmalarındaki ve sosyal olarak gelişimleri üzerindeki etkisini ortaya çıkarması açısından önemlidir. Sosyoekonomik problemlerin ve işsizliğin yoğun yaşandığı ve bu nedenle dışarıya ciddi düzeyde göç veren bu bölgede, kadın istihdamı da ekonomik ve sosyal alanda istenilen seviyeye ulaşamamıştır (Levent ve Aydın, 2021: 771). Bunun temel sebeplerinin başında, geleneksel ataerkil kültürden kaynaklı kadının çalışma hayatına katılmasına yönelik olumsuz bakış açısının hala varlığını sürdürmesi gelmektedir.

Bu tez çalışmasının temel amacı, kadınların girişimcilik deneyimlerine odaklanarak, girişimci bir kadın olmanın benlik algılarının değişiminde nasıl bir rol oynadığını ortaya koymaktır. Benlik kavramı, en temelde, kişinin kendisine yönelik algılamalarını ve kendisi ile ilgili düşüncelerini içerir. Olumlu bir benlik

algısı geliştirebilmenin ön koşullarından biri toplumsal kabuldür çünkü kişinin toplumdaki yeri ve başkalarının bakış açısından kendisini nasıl gördüğü, onun duygu ve düşüncelerinin pozitif yönde gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kişilerin toplumsal yaşamdaki konumlarının yüksek olması, çalışma hayatlarıyla yakından ilişkilidir. Ekonomik özgürlüğü olan kişilerin, sosyal hayatlarında daha saygın bir yer edindikleri ve bu anlamda kendilerine yönelik algılarında olumlu değişiklikler olduğu bilinmektedir. Geleneksel ataerkil kültürün hâkim olduğu toplumlarda özellikle kadınların iş hayatına katılmalarının, onların toplum içindeki rollerini ve kendilerine yönelik değer yargılarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. İş hayatına giren kadın, toplum tarafından kendisine yüklenen geleneksel rollerin dışına çıkıp, ekonomik ve sosyal hayata katılarak kendini gerçekleştirme fırsatı bulabilmektedir. Reawyn Connell (2019: 305), kişinin kendini gerçekleştirmesini bir inşa süreci olarak görmektedir. Bunun için, kişinin toplum tarafından kendisine yüklenen rolleri olduğu gibi benimsemek yerine, kendi gerçeğini ve isteğini iradeli bir biçimde ortaya koyması gerekmektedir. Bu bağlamda, iş yaşamına katılan kadın öncelikle ev ve aile ile ilişkilendirildiği için çalışma hayatına girdiğinde sadece işinde başarılı olmanın ötesinde çoğu zaman bir varoluş mücadelesine girmek durumunda kalır. Çünkü benliğine ulaşabilmesi ve kendisini var edebilmesinin önünde, geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına dayalı eşitsizlik ve ayrımcılıktan kaynaklı ciddi engeller bulunmaktadır. İş hayatında geçerli olup uygulanan bu tür ayrımcı ve dışlayıcı pratikler, kadınların kendilerini değersiz ve güvensiz hissetmelerine neden olur. Simone de Beauvoir'e (1993: 41) göre; pek çok kadın, erkek egemen sistem içerisinde bireysel kurtuluşlarını ve varoluşlarını tek başlarına aramış ve hala da aramaktadır. Bu kurtuluş, ancak öncelikli olarak "kadının içinde bulunduğu durumun iktisadi yönden evrimini gerektirmektedir" (Beauvoir, 1993: 41). Buradan hareketle bu tez çalışmasında; girişimci kadınların işgücü hayatına girişimci olarak katılmalarının ve bu alandaki deneyimlerinin benlik algılarında ne gibi etkiler yarattığı, toplumsal cinsiyet rollerini ve ilişkilerini ne şekilde etkilediği soruları çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Kadınların girişimci olmasında etkili faktörlerin neler olduğu, girişimci olarak iş hayatında hangi zorluklarla karşılaştıkları, girişimci olduktan sonra üstlendikleri toplumsal cinsiyet rollerinde

nelerin değiştiği, aile ve toplum içindeki statülerinde ne gibi değişiklikler olduğu ve bunları nasıl değerlendirdikleri, iş hayatında başarılı olduktan sonra kendilerine yönelik fikir ve algılarında ne tür değişiklikler yaşadıkları gibi sorulardan hareketle bu çalışma; farklı meslek kollarından kadınların girişimci olduktan sonra kendilerine yönelik bakış açılarında ve benlik algılarında yaşanan değişiklikleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Tarihsel süreçlere bakıldığında, kadınların farklı koşullarda ekonomik faaliyetlere katıldığđ görölmektedir. Ancak tam anlamıyla Sanayi Devrimi'yle başlayan kadının işgücüne katılım süreci, pek çok kısıtlamaya rağmen bugüne dek artarak devam etmiştir. Sanayileşme sonucu makinelerin kullanılmasıyla beraber kadınlara duyulan iş gücü ihtiyacı artmış ve kadın toplumsal üretimin etkin bir gücü haline gelmiştir. Bununla birlikte, fabrikada çalıştırılan işçi kadınlar, her gün burjuvanın kendisi tarafından köleleştirilmiş ve “modern sanayi, ataerkil ustanın küçük atölyesini sanayi kapitalistinin büyük fabrikasına çevirmiştir” (Marx ve Engels, 2013 [1976]: 17). Dolayısıyla, modern sanayinin gelişmesi, erkek emeğinin yanında kadın emeğinin hem fabrikalarda hem de evlerde sömürölmesinde etkili olmuştur. Zaman içinde kapitalist üretimin gelişim göstermesiyle beraber ortaya çıkan yeni üretim biçimi, kadını da farklı alanlarda etkin ve görünür kılmıştır (Fidan, 2000: 117). Sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçişin bir göstergesi olarak özellikle ABD, Kanada ve İngiltere gibi gelişmiş Batı ölkelerinde 1970'li yıllardan sonra geleneksel roller dışına çıkıp lider, yönetici ve girişimci gibi daha üst düzey rollere adım atan kadınlar, ikincil ekonomik unsur olmaktan çıkmışlardır (Liman, 1993: 57). Bunda küreselleşmeyle beraber gelişen eğitim imkânları, kadın işgücünü destekleyen faaliyetlerin artış göstermesi ve bakım hizmetlerinde yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Ayrıca teknoloji ve iletişim olanaklarının artmasının yanı sıra, sosyoköltürel yapıdaki dönüşümlere paralel olarak geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişimlerle birlikte, kadınların girişimcilik faaliyetlerine katılımları da zamanla artmıştır. Bunun sonucunda, kendi işini kurarak ekonomik bağımsızlığını kazanıp daha özgür, güçlü ve bilinçli olma yoluna giren kadın girişimciler ortaya çıkmıştır (Bedük, 2005: 110). Girişimci olan iş hayatında kadınların artması ve başarılarıyla

öne çıkması sonucu, kadın girişimciliği giderek önem kazanmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kadın girişimciliğinin önem kazanmasında öncelikle liberal ekonomi ve serbest piyasa anlayışı ile beraber özel teşebbüsün değer kazanması ve küçük işletme girişimciliğinin desteklenmesi etkili olmuştur (Soysal, 2010: 88). Türkiye’de ise kadın girişimciliği 1990’lı yıllardan itibaren gündeme gelmiş olmakla birlikte, kendi işini kuran kadınların toplam sayısına ilişkin güvenilir bir bilgi bulunmamaktadır (Çelebi, 1993: 36). Yine bu tarihlerden itibaren ücretli istihdamın yanı sıra, kadınların küçük işletme kurmaları da desteklenmeye başlanmıştır. Zamanla kadınların iş hayatına katılımları ve kendi iş yerlerini kurabilmeleri yönünde düzenlemelere gidilmiştir. Bu konu ikinci bölümde yer alan “Türkiye’de Kadın Girişimciliği” başlığı altında daha detaylı anlatılacaktır.

Bununla beraber, kadınların iş yaşamında aktif rol almaya geç başlaması ve çalışan kadın oranının kadın nüfus içindeki payının düşük olması, kadın girişimciliğinin hala yeterince yaygınlaşmadığını göstermektedir (Balaban ve Özdemir, 2013: 116). Kadın girişimciliğinin yaygınlaşmamasında, ataerkil sistem ve kültürün neden olduğu toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitimsizlik, cinsiyet ayrımcılığı ve kurumsal yapının yeterli desteği sunmaması gibi faktörler etkili olmaktadır. Heidi Hartmann’ın (2020 [1981]: 189) deyişiyle, “iş gücü piyasasındaki ve başka yerlerdeki cinsiyete dayalı iş bölümü, patriarkanın hala sürmesine hizmet eden bir görünümüdür”. Geleneksel ataerkil toplumun kültürel inanç ve değerlerinin kadına dayattığı toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların iş gücü piyasasına katılımını sınırlamakta ve mesleki dağılımlarını genellikle olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Aynı zamanda kadınları baskı ve kontrol altında tutarak özgürleşmelerini kısıtlayan geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri, kadının kendini gerçekleştirmesine ve toplumda istediği konumda olmasına engel olmaktadır. Ancak, şüphesiz, toplumda ev dışında yeni sosyal roller edinmek ve kadının statüsünü güçlendirmek için mücadeleler devam etmektedir. Nitekim Şirin Tekeli de (2011: 38) kadının üretim faaliyetlerine katılmasının kadınlar tarafından ataerkil denetim ve baskıdan kurtulma olanağı olarak görüldüğünü, bununla beraber iş yaşamının ataerkil yapıyla çatışmaya yol açabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, kadınların kendi işlerini kurmaları zorlaşmakta ve istedikleri

toplumsal statüleri ulaşmaları engellenmektedir. Bu durum, kadınların kendini var etmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Kadınların hane ve toplum içindeki konumları iş yaşamına katılmalarıyla beraber iyileştiği sürece, kadınların güçlenmesinden söz etmek de mümkün olur (Saygılıgil, 2016: 91-92). Bu noktada, kadının kendisini gerçekleştirmesi için istihdama katılması yeterli midir sorusu önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, kadınların girişimcilik rolleri ile benlik algıları arasındaki ilişkiyi incelerken katılımcıların içinde bulunduğu kültür ve toplum dikkate alınarak, Van'da girişimci kadınların deneyimleri ışığında kadınların iş hayatındaki konumlarının hane ve toplum içindeki statüleri üzerinde ne gibi etkileri olduğu ve buna bağlı olarak benlik algılarında yarattığı değişimleri incelemek suretiyle literatürde önemli bir boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Bu anlamda, çalışma kapsamında, iş hayatında girişimci olarak başarılı olan kadınların kendi varlığını nasıl değerlendirdikleri, toplum içinde elde ettikleri konumlara nasıl anlamlar yükledikleri ve kendilerini nerede gördükleri sorularına yanıt bulmak, girişimciliğin kadınların hayatlarında ve benlik algılarında nasıl bir etki yarattığını ortaya çıkarmak açısından önemlidir.

Türkiye'de kadın girişimciliği akademik yazında önemli bir yer tutmakla birlikte, kadın girişimciliğini benlik ve kültür ilişkisi bağlamında inceleyen araştırmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Literatürde kadın girişimciliğine ilişkin öne çıkan konulara bakıldığında; kadın girişimciliğin gelişimi, kadınları iş kurmaya iten nedenler, kadın girişimciliğini etkileyen faktörler, kadınların iş hayatında karşılaştığı sorunlar ve kendi gelişimleri önündeki engeller gibi çalışmaların olduğu görülmektedir (Ecevit, 1993; 1998; Çelebi, 1993; Liman, 1993; Çelik ve Özdevecioğlu, 2001; Yetim, 2002; Arıkan, 2004; Çakıcı, 2006; Kutanis ve Alpaslan, 2006; Ecevit, 2007; Soysal, 2010; Kaygın ve Güven, 2013; Çabuk, Südaş ve Araç, 2015; Sallangül ve Altındal, 2016; Çıkmaz, 2019; Kahraman, 2020; Oruçlu, 2023). Söz konusu çalışmalara tezin birinci bölümü olan kavramsal çerçevede yer verilerek daha detaylı anlatılacaktır. Bu tez çalışması, literatürde tartışılan bu konulara da değinmekle beraber, odağına girişimci kadınların çalışma deneyimleri ve buna bağlı olarak

benlik algılarındaki değişimlere odaklanarak alana özgün katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Psikoterapist Linda T. Sanford ve psikolog Marry E. Donovan (1999: 236) kadınların benlik saygısının düşüklüğüne neden olan birçok etmen olduğunu belirtir: işsizlik, kadınların maruz kaldığı başkalarına ait imgeler ve kadınları kalıplara sokan toplumsal cinsiyet anlayışı, medya araçları (reklamlar, eğlence ve haber medyaları). Buna göre, kadının benlik saygısının düşük olması, büyük ölçüde ataerkil toplum ve kültürün kadınlar üzerinde yarattığı baskı ve kısıtlamanın sonucudur. Buradan hareketle bu tez çalışmasında, girişimci olup ekonomik özgürlüğe kavuşan kadınların kendilerine yönelik algılarının nasıl ve ne şekillerde değiştığı; benlik, toplum ve kültür bağlamında toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmeye çalışılmıştır. Kadın girişimciliğini bu bağlamda ele almak; kadın girişimciliğinin gelişimine engel olan toplumsal arka planı görmeyi ve girişimci olarak başarılı olup toplumda kabul görmenin kadınların benlik algılarını nasıl etkilediği anlamayı sağlarken, aynı zamanda kadınların bu yolla toplumsal ve kültürel engelleri nasıl aşabildiklerini açığa çıkarmaya yardımcı olacaktır.

Van'da kadın girişimciliğine odaklanan bu çalışmada, kadınların girişimcilik deneyimleri bağlamında benlik algısının daha iyi anlaşılması için kuramsal olarak sembolik etkileşimcilik yaklaşımından yararlanılmıştır. John P. Hewitt ve David Shulman (2019: 23-24) sembolik etkileşimciliğin, köklerinin pragmatizm felsefesinde yer alan farklı bir Amerikan sosyolojik bakış açısı olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda, Charles S. Peirce, William James, John Dewey, ve George Herbert Mead gibi kuramcılarla özdeşleşse de Mead'in bu isimler içinden tüm etkileşimcilerin onurlandırması gereken sembolik etkileşimciliğin tek entelektüel atası olarak kabul edildiğini belirtmişlerdir (Hewitt ve Shulman, 2019). Sembolik etkileşimcilik kuramı, 20. yüzyılın başlarında Mead'in öğretilerinden derlenerek oluşturulmuştur. Düşüncenin semboller aracılığıyla gerçekleştiğini söyleyen Mead'a (2019: 174) göre, bireylerin davranışları toplumsal durum sürecine dayanır. Buna göre, anlamlı sembol olarak kullanılan jestler (konuşma dili, işaret dili ve yüz ifadesi dili) iletişimde tepkileri açığa çıkarmak için önemlidir. Charles Cooley'in ayna benlik

kuramından yararlanan Mead'in zihin kuramı (theory of mind) doğrudan ya da dolaylı şekilde sembolik etkileşimcilerin çalışmalarını şekillendirmiş ve bugün hala etkili olmaya devam etmektedir.

Literatürde benlik kavramı konusuyla ilgili sosyal ve kültürel psikoloji alanında önemli çalışmalar bulunmakta olup (Mead, 2019 [1934]; Goffman 2020 [1959]; Bauman ve Raud, 2018; Hewitt ve Shulman, 2019; Kağıtçıbaşı, 2019; Harter, 2019; Bekman ve Aksu Koç, 2018 [2009]; Hood 2019 [2012]; Bacanlı, 2004; Araz, 2005), tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesinde bu çalışmalara detaylı olarak yer verilecektir. Sosyal psikoloji alanının öncülerinden olan ve sembolik etkileşimciliğin temelini oluşturan sosyolog George Herbert Mead (2019 [1934]: 236-237), zihnin toplumsal bir çevre olmadan ifade edilemeyeceğini ve benliğin toplumsal sürecin bir ürünü olduğunu iddia etmiştir. Bireyler, toplumsal olaylar ve diğer insanlarla etkileşimler sonucu değişirler ve davranışlarını yönlendirmek için şeylere anlam yüklerler. Mead, bu durumun sosyal bir süreç olduğunu vurgularken toplumsal gerçekliği bir süreç olarak ele almıştır. Sembolik etkileşimcilik düşünce akımının önde gelen isimlerinden olan sosyolog Erving Goffman (2020 [1959]: 234) ise, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* adlı kitabında, bireyi oyuncu ve karakter olarak iki parçaya bölüp benliği açıklamıştır. Aynı zamanda Goffman (2020: 236), tiyatro sahne setlerinden, oyuncularından ve seyircilerden, dramaturjik yaklaşımdan yararlanarak, hayatı kısmen tiyatroya benzetip herkesin farklı roller üstlendiğini ve bu roller sayesinde kendi benliğini sunduğunu dile getirmiştir. Bireylerin kendi benliğine bakış açısı, çevredeki diğer insanların onlara karşı tutumlarına göre de şekillenmektedir. Dolayısıyla, benlik hem bireyin kendisi hem de toplumsal yapı için önemli bir olgudur. Bu düşüncelere paralel olarak John P. Hewitt ve David Shulman'a (2019: 91) göre de "benlik deneyimi, kendimizi diğerlerinin bakış açısından görebilme kapasitemize bağlıdır". "Bireyler nasıl olur da kendilerinin farkına varır ve kendi deneyimlerinin, içinde yaşadıkları ve eyledikleri çevrenin bir parçası olurlar?" sorusunu soran Hewitt ve Shulman (2019; 86), *Benlik ve Toplum* kitabında bireylerin kendi davranışlarını öngörebildiğini, çevrelerinin bir parçası olarak kendilerini görselleştirebildiğini ve kendi eylemlerini diğerlerinin eylemleriyle ilişkili bir biçimde görebildiğini belirtmişlerdir. Bu kendine yansıma

kapasitesi, sembolik etkileşimler için insanın varlığının temel bir gerçeğidir. Bütün bu çalışmalar, benliğin toplumsal bir süreç olduğunu ve sembolik etkileşimciliğin temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır -ki söz konusu yaklaşım bu tez çalışmasının da kuramsal dayanağını oluşturur.

Bu tez çalışması, kadın girişimcilerin iş hayatına katılma deneyimlerini ve buna bağlı olarak benlik algılarındaki değişimleri Van ili örneğinde incelemektedir. Geleneksel ataerkil kültürün kadınlar üzerindeki denetiminin yoğun olduğu Van ilinde çalışılan bu konu, girişimci kadınların girişimci rolünün hane ve toplum içindeki statüleri üzerinde ne gibi etkileri olduğunu ve buna bağlı olarak benlik algılarında yarattığı değişimleri ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Ataerkil ideolojiye dayalı toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, aile ve toplum içinde kadınların konumunu ikincilleştirmekte ve kadınların eğitime, gelire, istihdama, finansal kaynaklara ve sosyal statüye erişimlerini engellemekte ya da kısıtlamaktadır (Balkız ve Öztürk, 2013: 20). Bu ideolojinin daha yoğun benimsendiği Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde, kadınların üretim potansiyellerinden yararlanılmadığı için kadın emeği olumlu bir rol üstlenememekte ve kadının çalışma hayatında yer alma olgusu gelişme gösterememektedir (Yılmaz ve Mayatürk, 2009: 112). Öte yandan, bu bölgelerde kadınların geleneksel kültürel özellikler nedeniyle erkek işlerine karışmamaları gerektiği anlayışıyla büyütülmeleri ve eğitim seviyelerinin düşük olması, bu yörelerde kadın girişimciliği olgusunun henüz istenilen düzeyde olmamasına neden olmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Van'daki girişimci kadınların kendi işlerini kurmalarının, yaşadıkları toplumda onları engelleyen ve kısıtlayan erkek egemen ilişkiler açısından kurtarıp toplumdaki ikincil konumlarından çıkmalarında nasıl ve ne kadar etkili olacağı sorusu araştırılmaya değerdir. Bu bağlamda, bu konunun Van'da çalışılması ve kadın girişimcilerin çalışma deneyimlerinin özüne inip benlik algılarını anlamaya yönelik yapılan ilk çalışma olması bakımından kadın girişimciliği ile ilgili yapılacak olan çalışmalara katkı sunacağı ve kadın girişimcilerin güçlenmesinde etkili olabilecek diğer faktörlerin anlaşılması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Nitel araştırma yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı ve araştırma evreninin, Türkiye'nin Van ilinde çalışan girişimci kadınlar olarak seçildiği bu çalışmada, 15 girişimci kadınla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Girişimci kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, fenomenolojik yaklaşımla analiz edilerek yorumlanmıştır. Katılımcıların konuya ilişkin algılarını inceleyip onları daha iyi anlayabilmek amacıyla, veri toplama aracı olarak derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Veri analizi sürecinde araştırma analiz yöntemi olarak ise fenomenolojik yaklaşımdan yararlanmanın sebebi, katılımcıların anlam dünyalarını, daha derin insani yönlerini, ruh hallerini, hislerini ve davranışlarına ilişkin bakış açılarını anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktır.

Tezin içeriği sırasıyla özetlenecek olursa; birinci bölümü oluşturan kavramsal ve kuramsal çerçevede girişimcilik, kadın girişimciliği, benlik ve toplumsal cinsiyet kavramlarının benlik algıları ile ilişkisini tartışabilmek için öncelikle bu kavramların açıklanmasına yer verilmiştir. Bu bölümde, girişimci kadınların girişimci olma nedenlerini etkileyen faktörler, girişimcilik faaliyetleri sürecinde yaşadıkları sorunlar ve girişimciliğin kadınların hayatını, toplumsal statüsünü ve benlik algılarını nasıl etkilediği ve onları nasıl güçlendirdiği konusu ele alınmıştır. İkinci bölümde kadın girişimciliğinin durumu sırasıyla Türkiye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ve son olarak da Van ili özelinde anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde, araştırmanın yöntemi ve veri toplamak için kullanılan teknikler detaylı olarak açıklanmıştır. Bu süreçte araştırmacının sahada yaşadığı deneyimler “alan araştırması ve araştırmacının alan deneyimleri” başlığı altında ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde, çalışmada kullanılan yöntem ve yaklaşımların çalışma açısından önemi ve saha çalışması içerisinde nasıl uygulandıkları yer almaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, saha çalışmasından elde edilen verilerin fenomenolojik yaklaşımla incelenip yorumlanmasıyla bulguların analizi sunulmuştur. Görüşülen kadınların deneyimlerine ilişkin anlatıları ışığında, Van'da girişimci kadınların girişimci olma süreçleri, toplum içinde nasıl kabul gördükleri ve girişimcilik sonrasında benlik algılarında yaşadıkları değişimler incelenmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde ise, araştırmanın vardığı sonuçlar

değerlendirilerek, bundan sonraki çalışmalar için yardımcı olabilecek öneriler ile çalışma tamamlanmıştır.

Sonuç olarak, bu tez çalışmasında, girişimci kadınların deneyimlerine odaklanarak girişimciliğin bireysel ve toplumsal anlamda onlara nasıl katkılar sağladığını ve benlik algıları üzerinde ne gibi değişiklikler yarattığını incelemek amaçlanmıştır. Aynı zamanda girişimci kadınların toplumsal cinsiyete bağlı olarak yaşadıkları zorluk ve sıkıntıları ortaya koyarak, girişimci statülerinin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl etkilediği anlamlandırmaya çalışılmıştır. Sembolik etkileşimcilik ve fenomenoloji yaklaşımlarından yararlanılarak, görüşülen girişimci kadınların kendi bakış açılarına dayanan anlatıları ışığında, Van'da kadın girişimci olmanın nasıl bir deneyim olduğu toplumsal cinsiyet perspektifinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1980’li yıllardan itibaren hızla gelişen girişimcilik faaliyeti, kadınların da ilgi alanı içerisine girmiş ve günümüzde girişimci kadınlar, bugün çalışma hayatının vazgeçilmez aktörleri haline gelmiştir. Kadınların ekonomik hayata aktif katılımları hem toplumdaki statülerini etkilemiş hem de ülkenin ekonomik kalkınmasına olumlu katkılar sağlamıştır. Van’daki kadın girişimcilerin deneyimlerine odaklanarak benlik algılarının nasıl değiştiğini inceleyen bu çalışmanın ilk bölümünde, tezde kullanılan temel kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler açıklanarak tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesi geliştirilecektir. Bu kavramlar genel olarak; girişimcilik, kadın girişimciliği, toplumsal statü, toplumsal cinsiyet, kültür, benlik ve toplumsal benlik olarak sıralanabilir. Bu kavramları konu alan araştırmalar ve tartışmalar; hem tezin araştırma probleminin kuramsal çerçevesinin oluşturulmasını sağlayacak hem de saha çalışmasından elde edilen verilerin analizine bir dayanak oluşturacaktır.

Çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesi dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, girişimcilik ve kadın girişimciliği olguları açıklanarak, kadınların girişimcilik faaliyetleri ile ilgili yaşadıkları deneyimlerin nasıl şekillendiği ve bu tez kapsamında yapılan araştırma ile olan bağlantısı açıklanmaktadır. İkinci bölümde, benlik kavramının toplumla olan ilişkisine değinilerek, kültürün ve girişimciliğin kadınların benlik algısını nasıl ve ne şekillerde etkilediği bu alanda yapılmış olan araştırmalardan faydalanılarak anlatılacaktır.

1.1. Girişimcilik ve Kadın Girişimciliği

Girişimcilik hem bireysel hem de toplumsal anlamda ekonomik ve sosyal bir gelişme yarattığı için pek çok araştırmacının ilgi duyduğu bir konu olmuştur. Girişimcilik kavramı, Fransızca ‘entreprendre’ ve Almanca ‘unternehmen’ sözcüklerinden türetilen ve Türkçe’de ‘üstlenmek’ anlamına gelen bir fiili ifade ederken, girişimci kavramı ise, bir işletmeyi organize etme, yönetme ve risk alma

şeklindeki sorumlulukları üstlenen kişidir (Arıkan, 2004: 45). Girişimcilik kavramının, Fransız ekonomist Jean-Baptiste Say'dan itibaren dördüncü üretim faktörü olarak genel kabul gördüğü ve Joseph Schumpeter'in dinamik girişimcilik kavramıyla daha büyük bir önem kazandığı bilinmektedir (Durukan, 2006: 28). Gerek işletme gerek iktisat alanında uzun süredir kullanılan girişimcilik kavramının farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Bu bölümde, kavramın daha iyi anlaşılması açısından girişimciliğin farklı birkaç tanımına yer verilecek olup, ardından kadın girişimciliği kavramı ele alınacaktır.

Pek çok araştırmacı tarafından girişimcilik kavramı için yapılan farklı tanımlamalarda, yenilikçiliğin ve değer yaratmanın öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca yapılan tanımlar, girişimcilikte yenilik getirme (*innovation*) ve risk almanın belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu alandaki bilimsel çalışmalarda en çok referans gösterilen yazarlardan birisi olan Schumpeter (1996), girişimciliği açık bir şekilde risk alma, keşif ve yenilik oluşturma güdülerine sahip olma şeklinde yorumlamıştır (akt. Çıkmaz, 2019: 2). William B. Gartner'a (1989: 62) göre, girişimcilik yeni organizasyonlar yaratmaktır (akt. Kaygın ve Güven: 2013: 3). Diğer bir tanıma göre ise girişimcilik, mevcut bir üretim sürecine yeni değerler ekleyip farklı üretim teknikleri kullanılarak, ürünü pazarlayabilme, satabilme ve kâra dönüştürebilme faaliyetidir (Küçükaltan, 2009: 22). Ümmü Gülsüm Kahraman'ın (2020: 37) belirttiği üzere girişimcilik, ekonomik, sosyal ve fiziksel riskler üstlenerek, bağımsızlık ve kişisel tatmin sağlayarak yeni bir değer meydana getirme sürecidir. Sonuç olarak, girişimcinin faaliyetlerindeki asıl hedefin, kar elde etmek olduğu görülmektedir. Girişimci hem risk altına girmekte hem de üretim faktörlerini temin etmekle uğraştığı için girişimcinin aynı zamanda yöneticilik özelliklerine de sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle çoğu zaman yönetici kavramıyla karıştırılmaktadır.

Girişimci kavramıyla sık sık karıştırılan ve girişimci denilince ilk akla gelen kavram patron, işveren ya da yönetici kavramıdır (Arıkan, 2004: 46). Patron konumundaki kişi girişimci olabileceği gibi, sermaye sahipliği, işveren ya da yöneticilik pozisyonları yerine de kullanılabilir (Durukan, 2006: 29). Ancak, girişimci kişide bulunması gereken bazı özelliklerin altını çizmek gerekir. Bu ortak özelliklerin başında, yeni fırsatlara açıklık ve bu fırsatları kendi iş modeline

uyarlamadaki başarı gelmektedir. Ayrıca, yeni fırsatların barındırdığı risk faktörlerine cesaretle yaklaşabilmek de girişimcilerin diğer ortak noktasıdır. Semra Arıkan'ın (2004: 46) belirttiği üzere, girişimci kavramı için yapılan tanımların ortak noktası, “girişimcinin başkalarının göremediği fırsatları sezip, bunları cazip birer iş fikrine dönüştürme yeteneğine sahip olmaları ve bu amaçla da risk almaya yatkınlıklarıdır”. Bu doğrultuda girişimci, fırsatlardan yararlanıp kaynakları bir araya getirerek yenilikler yoluyla değer yaratmaya çalışan ve aynı zamanda bütün riskleri göze alan kişi olarak ifade edilebilir (Kaygın ve Güven: 2013: 7). Aynı zamanda, girişimci bir ülkenin ekonomik kalkınma ve sosyal refah düzeyini belirleyen en etkili sosyal aktörlerden birisidir (Çıkmaz, 2019: 3). Girişimcilik çalışmalarının önde gelen isimlerinden R. Hisrich ve M. Peters (2001), girişimciyi, “ham madde, emek ve diğer değerleri daha büyük değere dönüştürecek şekilde yeniden harmanlayan kişi olarak tanımlamıştır” (akt. Kahraman: 2020: 35). Sonuç olarak, yapılan tanımlamalar girişimcinin en önemli özelliğinin risk alabilmek olduğunu göstermektedir. Başkalarının fark etmediğini görerek bunu bir fırsata dönüştüren girişimci, ilgilendiği alana yenilik katmaktadır. Bu anlamda girişimciler, yeniliğin öncüleri olmalarından dolayı ekonomik ve sosyal düzene şekil vermekte ve toplumsal değer yaratmakta etkili olmaktadır.

Girişimcilik tanımlarındaki en önemli özelliğe bakıldığında, genellikle erkeklere özgü olarak kabul görülen risk alma güdüsü olduğu için günümüzde bazı meslekler (doktorluk, pilotluk, mühendislik, yöneticilik vb.) gibi girişimci olmak da erkek mesleği şeklinde görülme eğilimindedir. Bu genel kabulün sebepleri, toplumsal cinsiyete ilişkin roller ve beklentiler ile yakından ilgili olmakla beraber, ülkelerin ekonomik şartlarıyla da ilişkili olabilmektedir. Artan teknolojik gelişme ve ilerlemeler sonucunda, kadının toplumdaki konumunun geliştirilmesine yönelik duyarlılık da hızla artmış ve bunun sonucunda kadınlar toplum içinde daha görünür hale gelmeye başlamıştır (Arıkan, 2004: 273). Ücretli iş gücünde çalışmanın yanı sıra, kendi işini kurmak için girişimcilik faaliyetlerinde bulunan kadınların sayısında da artış olmuştur. Girişimci kadınların yaygınlaşmasıyla beraber, kadın girişimciliği konusunda çalışmalar da artmaya başlamıştır.

Ö. Kutanis ve A. Karakiraz'ın (2013: 18) araştırmasına göre, bu konuda yapılan pek çok çalışma (Hisrich, 1989; Carrier, Julien ve Menvielle, 2008; Sullivan ve Meek, 2012), girişimci kadınlar ve erkekler arasında farklılaşan hususlar olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, kadın ve erkek girişimcilerin farklılaştığı konuların başında iş kurma oranları ve faaliyet gösterilen sektörler gelmektedir. Örneğin, dünya üzerinde Gana¹ hariç (kadın girişimci oranı %55) hiçbir ülkede kadınlar erkeklerden daha fazla iş kurma eğiliminde bulunmamaktadır. Bu anlamda, çoğu toplumlarda cinsiyet rollerinin etkili olduğu ve kadına ve erkeğe özgü iş tanımlarına göre sektör tercihi yapıldığı görülmektedir. Arıkan'ın (2004: 293-294) araştırmasına göre, kadınlar çoğunlukla hizmet sektörü alanında iş kurarken (halkla ilişkiler, satış ve eğitim gibi), erkekler daha çok imalat, inşaat veya ileri teknoloji ile ilgili alanları tercih etmektedirler. Kadın ve erkek girişimcilerin birbirlerinden ayrıldıkları diğer nokta ise finans kaynaklarıdır. Erkek girişimciler, kendi birikimlerinin yanında banka kredi ve yatırımcı avantajlarını kullanırken, kadınlar daha çok kendi kişisel kaynakları ile eşleri ya da arkadaşlarının birikimlerinden yararlanmaktadır. Bu durum, kadınların girişimcilik faaliyetlerinde bulunurken karşılaştıkları en önemli sorunlardan biridir.

Kadın girişimcilerin son zamanlarda ekonomik alanda giderek daha fazla yer almaları ve başarılarıyla dikkat çekmeleri sonucunda, akademik alanda da bu konuya ilgi artmıştır. Nalan Yetim'in (2002: 81) belirttiği üzere, dünya genelinde 1980'li yıllardan itibaren kadın girişimciliği farklı disiplinlerin ilgi alanı haline gelmiş ve bu konudaki çalışmalar, genellikle girişimci kadınların sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi, iş kurma nedenleri, işi kurma ve sürdürmede karşılaştıkları sorunlar ile örgütlenme eğilimleri üzerine odaklanmaktadır. Yabancı literatürde yapılan çalışmalar ise, işletmeden ekonomiye, psikolojiden sosyolojiye, siyaset biliminden antropolojiye uzanan

¹ Afrika'da, özellikle de kolonyalizm öncesi dönemde, kraliçe, imparator, şef gibi çok sayıda lider pozisyonunda kadın figürü görülmüştür. Yani kültürel olarak kadınlar, Afrika'da yadsınamayacak seviyede merkezi konumdadır ve bu yönüyle topluma yön veren liderler olarak karşımıza çıkmaları şaşırtıcı değildir.

Erişim Adresi: <https://afam.org.tr/afrikada-kadinin-rol-modelligi/>

geniş bir çerçevede ele alınmıştır (Arıkan, 2004: 274-275). Çerçevenin geniş tutulmasının temel nedeni ise, girişimciliğin ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde bireyde ve toplumda çeşitli dönüşümlere zemin hazırlamasıdır. Ekonomik ve sosyal statüsü değişen girişimci kadının, toplumsal benliğini geliştirirken sosyal çevresini de değiştirip dönüştürmekte etkili olduğunu söylemek mümkündür. Girişimcilik özelliklerine bakıldığında, kadınların toplumsal statüsündeki bu değişimin nasıl sağlandığı anlaşılabilmektedir.

Akademik alandaki çalışmalara göre, kadın girişimciler dinamik, bağımsız, özgüvenli, rekabetçi ve amaç yönelimli karakteristik özelliklere sahip olmalarının yanında, hırslı olma, risk alma ve kendi işini kontrol etme gibi özellikler çerçevesinde de betimlenmektedir (Yetim, 2002: 81). ‘Girişimci kadın’ kategorisi içine kimlerin dâhil edilip kimlerin dışarda bırakılması gerektiği hala tartışılan bir durumdur. Çünkü iş yerinin sahibi olması yönüyle patron, iş yerine doğrudan emek vermesi bakımından işçi ve sorumluluk dağılımında ise yönetici konumundadır. Bu anlamda girişimciliğin çok yönlü ve açık uçlu bir konumu temsil ettiği ortaya çıkmaktadır. Ancak daha açık kavramsal tanımlamaların yapılması için bazı araştırmacılar girişimciliği bir çerçeve dâhilinde açıklama ihtiyacı duymuşlardır. Kadın emeği alanında çalışan feminist sosyolog Yıldız Ecevit (1993: 20), kadın girişimci tanımının bazı sınırlandırmalar çerçevesinde yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre, girişimci kadın;

- Ev dışı bir mekânda, kendi adına kurduğu bir (veya birkaç) iş yeri olan;
- Bu iş yerinde tek başına veya istihdam ettiği diğer kişilerle çalışan ve/veya işin sahibi olması sıfatıyla ortaklık kuran;
- Herhangi bir mal veya servisin üretilmesiyle ilgili faaliyetleri yürüten, bu mal veya servisin dağıtım, pazarlama ve satışını yapan/yaptıran;
- İş ile ilgili olarak ilişki kurulması gereken kişi, örgüt, kurum ve kuruluşlarla kendi adına ilişki kuran;
- İş sürecinin örgütlenmesi, mal ve hizmet üretiminin planlanması, iş yerinin işletilmesi, kapatılması veya işin geliştirilmesi konusunda kendisi karar veren,
- İşinden elde ettiği kazancın yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan kadındır.

Tüm bu özellikler doğrultusunda, girişimci kadının en temelde ev dışında ücretli çalışma hayatına bağımsız olarak girerek bir iş kurması, söz konusu işin

kurulması, yürütülmesi ve elde edilen kazancın kullanımı hakkında karar yetisi ve söz sahibi olması gerektiği söylenebilir.

1.1.1. Kadın Girişimciliği ve Belirleyici Özellikleri

Kadın girişimcilerin sahip oldukları girişimcilik özellikleri erkek girişimcilerle benzer olsa da bazı açılardan farklılık da gösterebilmektedir. Girişimci kişilerin; yenilikçi, çözüm odaklı, risk alabilen, özgüveni, motivasyonu ve iletişimi yüksek gibi temel özellikleri kadın ve erkeklerde genellikle benzerdir. Ancak bazı sosyokültürel değerlerden veya kişisel özelliklerden dolayı farklılaşabilmektedir. Örneğin kadın girişimcileri motive eden, yetenekleri doğrultusunda kendilerini geliştirmelerine izin verilmemesinden kaynaklı başarıma azmi olurken; erkek girişimcileri motive eden, olayları yönlendirme hırsları ve kendi hayatlarını kontrol altında tutma isteğidir (Çıkmaz, 2019: 31). Bu bölümde, başarılı girişimci kadınlarda olması gereken özellikler ele alınıp, kadınların girişimci olduktan sonra hangi belirleyici özelliklere sahip oldukları çeşitli araştırmalardaki bulgularla desteklenerek incelenecektir.

Birçok araştırmada kadın girişimcilerin özelliklerinin, rekabet avantajı edinilmesi ve başarılı olunmasında önemli bir yerinin olduğu görülmektedir (Balaban ve Özdemir, 2013: 116). Bu anlamda, Smith, McCain ve Warren'ın (1982: 68-67) kadın girişimci tipini belirlemeyi amaçladıkları araştırma sonucunda; kadınları fırsatçı girişimci, erkekleri ise zanaatkar donanımlı girişimciler olarak kavramsallaştırdıkları görülmektedir (akt. Çelebi, 1997: 19). Fırsatçı (oportünist) kadın girişimci, teknik dışı iş deneyimine sahip, yüksek düzeyde sosyal ilgileri olan, etkili bir iletişim yeteneğine sahip olup, uzun planlama yapabilen bir tiptir. Zanaat donanımlı (*crafts-oriented*) erkek girişimciler ise teknik eğitim görmüş, formel, teknik iş deneyimine sahip, daha yakın zaman planları yapan ve büyüme için somut planları olan tiplerdir. Buna göre, kadın girişimcilerin erkeklerle kıyaslandığında, ekonomik ve sosyal değişmeye daha çabuk uyum sağlayabilecekleri söylenebilir. R. C. Ronstandt'a (1984) göre, kadın girişimciler işin yaşam tarzına daha çok, kârlılığına ise daha az

önem vermekte ve daha küçük, daha rutin çalışma alanlarında iş kurmaktadırlar (akt. Çelebi, 1997: 21).

Yapılan ampirik çalışmalarda kadın girişimcilerin başarıma ihtiyacı, risk alabilme eğilimi ve bağımsız olma arzusu gibi ortak karakter özellikleri taşıdığı ve bu özelliklerin onları kendi işlerini kurma konusunda harekete geçirdiği ortaya çıkmıştır (Arıkan, 2004: 284). Bu özelliklerin yanında, girişimcinin başarılı olabilmesi için ise doğru karar alabilme, geleceği planlayabilme ve zamanı iyi değerlendirebilme gibi özelliklere sahip olması gerekmektedir. Başka bir araştırmaya göre ise, girişimci kadınların başarılı olabilmesi için; yaratıcı, bireyci, sağduyulu olması, yeni koşullara adapte olabilmesi, birçok amaca uyabilmesi, çözüm üretme ve uzlaştırma becerilerine sahip olması, kişisel sorumluluk alarak rekabet edebilmesi ve kendine güvenmesi gerekmektedir (Kaygın ve Güven, 2013: 28). Demet Şefika Mangır (2016: 20), girişimci olup ekonomik bağımsızlığa kavuşan kadının ‘özgür, güçlü ve bilinçli’ özelliklerinin yanında, ‘yaratıcı, rekabetçi ve risk alma’ gibi kavramların vurgulandığı yeni bir imajla kendi işinin patronu olmayı isteyen kadın girişimcilere dönüştüğünü ve girişimciliğin, başarı gereksinimine dayalı bir kişilik yapısı ile de ilintili olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda girişimcilik, kadınların toplumsal hayattaki konumları için önem arz etmekte ve başarılı olan kadın girişimcilerin toplumsal yaşamdaki statüleri ve saygınlığı artmaktadır. Özel yaşamın dışına çıkıp kamusal alanda kendi işini kuran kadınlar, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri dışına çıkarak ekonomik ve sosyal roller edindikleri için toplumsal yaşamda daha görünür hale gelmektedir. Aykut Bedük’e (2005: 115) göre, “Türkiye’deki kendi hesabına çalışan kadınların görünümüne bakıldığında özellikle ev dışında bir işletmesi olanların, ülkedeki ‘çalışma’ kalıplarının dışına çıkabildikleri görülmektedir”. Kendi işini kuran kadınların, yaptıkları işten duydukları memnuniyet ve öz güvenleri de dikkate alındığında, girişimciliğin kadınlara en azından aile içinde ve yakın çevrelerinde pazarlık gücü kazandırdığı ve çalışmalarının daha kolay onaylandığı da söylenebilir.

Girişimci kadın olmak, diğer çalışma şekilleriyle kıyaslandığında, kadına çalışma hayatında daha fazla özerklik, bağımsız hareket etme imkânı verdiği gibi, yine kadının kendi kararlarını ve planlarını uygulayabilme, insanlar arası ilişki

kurma ve sürdürme, işinde edindiği deneyimleri doğru kanallara aktarma gibi alanlarda da beceri kazanmasını sağlamaktadır (Ecevit, 1993: 18). Sonuç olarak, tüm bu özellikler düşünüldüğünde, kişilik özelliklerinden sayılan özgüven, başarıma arzusu yüksek, yenilikçi, enerjik, hırslı ve iletişim yeteneği yüksek gibi özellikler kadın ve erkek fark etmeksizin tüm girişimcilerde bulunmaktadır. Başarılı olan kadın girişimcilerde görülen özelliklerin başında ise, özgür, güçlü, risk alan, yaratıcı özellikler gelmektedir. Bu anlamda, bu tez çalışması kapsamında ele alınan Van'daki kadın girişimcilerin girişimci olduktan sonra hangi özellikleri kazandıkları ve toplumsal yaşamda nasıl bir yer edindikleri incelenecektir.

1.1.2. Kadınların Girişimci Olma Sürecinde Etkili Olan Faktörler

Kadınlar ile erkeklerin girişimciliğe ilgi duyma ve bunu tercih etme sebepleri birçok yönden benzerlik göstermektedir. Erkek girişimciler gibi kadınlar da özgür hareket etmeyi, yüksek gelir elde etmeyi ve kendi işlerinin patronu olmayı istemektedirler (Kaygın ve Güven, 2013: 31). Kadınların girişimci olmasında etkili olan faktörler incelendiğinde, hem itici hem de çekici faktörlerin önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. Kahraman (2020: 66) Hisrich ve Brush'tan yola çıkarak (1989), bu faktörleri şu şekilde açıklamıştır: kadınları girişimciliğe çeken faktörler; kendini gerçekleştirme, bağımsızlık arzusu, aile-iş dengesini sağlayabilme ve kendi işinin patronu olma isteği gibi unsurlarken, girişimciliğe iten faktörler; cinsiyet ayrımcılığı, ülkenin sosyoekonomik durumundan kaynaklanan sorunlar, işsizlik sorunu ve kadınların çalışabilecekleri iş koşullarının sınırlı olması gibi unsurlardır.

Günümüzde birçok kadın, bağımsız çalışma isteği, kendi işinin patronu olma, yenilik ve değişiklik arzusunu tatmin etme vb. şekilde ifade edilecek nedenlerden dolayı girişimcilik mesleğini bir anlamda diğer mesleklere “tercih eder” duruma gelmişlerdir (Arıkan, 2004: 277). Aynı zamanda, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişimlere bağlı olarak yeni sosyal roller edinen kadının, karşılaştığı ekonomik zorunluluklar da çalışma hayatına adım atmasında etkili olmuştur. Kadınları girişimciliğe yönelten faktörler, pozitif ve

negatif olarak, ya da kişisel ve dış koşulların etkili olduğu iten ve çeken faktörler olarak sınıflandırılabilir. Negatif faktörler olarak görülen iten faktörler; ekonomik zorunluluk, aileden birinin ölümü, boşanma, yetersiz aile geliri, kabul edilemez ağır çalışma koşulları, gelir eşitsizliği, cinsiyet ayrımcılığı, kadınların terfi engelleri ve işteki hayal kırıklığı gibi durumlar sıralanabilir. Kadınları girişimciliğe çeken pozitif faktörler ise; bağımsız olma isteği, başarı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı, kendi hayatını kontrol etme arzusu, yaşam memnuniyetini artırma potansiyeli, gelir elde etme arzusu, işten tatmin olma isteği, kişisel gelişim, hırs ve deneyim gibi faktörlerdir (Ertürk, 2016: 138-139). Muğla’da anket yönteminin kullanıldığı bir araştırmada, kadınları iş kurmaya yönelten faktörlerden en önemlisi bağımsız çalışma isteği olarak tespit edilmiş olup, kadınların iş hayatında başarılı olabileceğini ispat etme, girişimciliğin getirdiği prestij ve statü, bilgi ve becerilerinin değerlendirilmesi ve ekonomik anlamda refaha ulaşma da diğer etmenler olarak belirlenmiştir (Uzun ve Günlük 2006: 347). Bunlar, kadınları girişimciliğe çeken faktörler olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda araştırma bulgularında; ailesi girişimci olduğu için devam etme, iş bulamama, çalışan olarak yükseleceğine inanmama, eşin çalışmaması ya da vefat etmesi, eve katkı sağlama ve çalışan olarak yaşayabileceği cinsel taciz ihtimali faktörlerin de kadınları girişimciliğe yönelten faktörler olduğu belirtilmiştir. Bu etmenleri de iten faktörler olarak değerlendirmek mümkündür.

Yapılan çeşitli araştırmalara göre, Türkiye’de kadınları girişimci olmaya iten ve çeken faktörler değişkenlik göstermektedir. Yetim’in (2002: 87) çalışmasına göre kadınları girişimciliğe iten nedenler; ekonomik anlamda zor durumdan kurtulma isteği, işletmenin girişimci kadının ailesinden ya da eşinin ailesinden devralınması, aileye ek gelir sağlayabilmek, beklenen standartlarda ücretli çalışma olanağına erişememiş olmak iken, kadınları girişimciliğe çeken faktörler ise “özgürce çalışma isteği, bağımsız olmayı gerçekleştirme isteği, üretken olma isteğidir. Aytül Ayşe Özdemir (2010: 126) de Eskişehir’de yaptığı çalışmada, kadınları girişimciliğe yönlendiren faktörleri yine iten ve çeken faktörler olarak belirlemiştir. Buna göre, kadınları girişimciliğe iten faktörlerin; cinsiyete dayalı ayrımcılık, amirlerinin yönetim becerilerinin olmaması, mobbing ve sürekli denetim olduğu görülmektedir. Kadınları girişimciliğe çeken faktörler

ise; “bağımsız ve özgür olma isteği” ağır basarken, “kendi iş yerinin olması” faktörü de etkilidir (Özdemir, 2010: 128).

Literatürde kadınların girişimci olmaya yönlendiren temel faktörlerin, ailede yaşanan geçim sıkıntısı ve haneye ek gelir getirme arzusu gibi ekonomik zorunluluklar oluştursa da, ülkelere ve kültürlere göre bu faktörler değişebilmektedir. Örneğin, Türkiye’de bir kadın için geçim sıkıntısı veya aile gelirine katkıda bulunma isteği gibi unsurlar önde geliyorken, ABD’de kendi hesabına çalışan bir kadın için en önde gelen unsurlar, bağımsızlık isteği, kendi kararlarını kontrol edebilme ve kendini gerçekleştirme isteği gibi çeken faktörlerin olduğu belirlenmiştir (Yetim, 2002: 81). Öte yandan, Türkiye’de kendi hesabına çalışan kadınların sadece özgürlükçü ve eşitlikçi değerlere sahip olmak ya da kendilerine daha çok güvendikleri için büyüyen ve çeşitlenen piyasada yer bulmak için girişimci olmadığı, çoğu zaman daha fazla yoksullaşmamak için kendi küçük işini kurmayı bir kurtarıcı yol olarak gördüğü bir gerçektir (Ecevit, 1998: 67). Esen Şahin’in (2009: 296) Konya ilinde yaptığı araştırmaya göre, kadın girişimcilerin girişimci olmalarındaki önemli etkenler; ihtiyaçların karşılanması, ekonomik bağımsızlık ve mesleğini yapmak şeklinde belirlenmiş ancak yaratıcılık, yenilikçilik ve kendini gerçekleştirmek vb. etkenler zayıf kalmıştır. Bu bağlamda, Konya’da kadın girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinde bulunmasında en önemli etkenin, ekonomik zorunluluk olduğu tespit edilmiştir. Konya’da yapılan başka bir araştırmaya göre ise, “kadın girişimcilerin girişimci olma nedenleri önem sırasına göre; aile ihtiyaçlarını karşılamak, mesleğini yapmak, sosyal prestij ve ekonomik bağımsızlıktır” (Doğanalp ve Afşar, 2016: 128). Bu durum, maddi zorunluluğun yine öncelikli sebep olduğuna ve yıllar içinde Konya ilinde bu konuda anlamlı bir değişiklik olmadığına işaret etmektedir.

Yine başka bir araştırmada, Sakarya, Kocaeli ve Düzce çevresinde yaşayan yönetici ve girişimci kadınlarla yapılan mülakatlardan elde edilen bulgulara göre, kadınların en çok maddi sebeplerden dolayı girişimciliğe başladıkları görülmektedir (Kutunis ve Alparslan 2006: 146). Aynı araştırmada, aile faktörleri olarak da; ailenin ya da eşin girişimci olması, aileden devralma ve ileride çocuklarına iş bırakma gibi faktörlerin etkili olduğu ortaya konulmuştur. Cemile

Çelik ve Mahmut Özdevecioğlu'nun (2001: 496) Nevşehir'de kadın girişimcilerle yüz yüze görüşme tekniğiyle yaptığı araştırmada, kadınları girişimciliğe yönlendiren nedenlerin başında aileye ek gelir sağlama düşüncesi ve kocanın ölmesi durumunda işin başına geçme, kendini ispat etme ve geçmiş mesleki tecrübelerin ticari hayata aktarılması gibi faktörler etkili olmuştur. Türkiye'nin çeşitli illerinde yapılan bu çalışmalara bakıldığında, kadınların girişimci olmalarındaki en önemli sebebin ekonomik zorunluluk olduğu görülmektedir.

Ekonomik zorunluluk önemli bir etken olmakla birlikte bunun dışında da birçok faktör kadınların girişimci olmasında etkili olmaktadır. Zübeyde Demircioğlu (2010: 128) Eskişehir'de kadın girişimciliği üzerine yaptığı tez çalışmasındaki nicel araştırma bulgularına göre, kadın girişimcilerin girişimciliği tercih etme sebeplerini; hayalleri gerçekleştirme isteği, alınan eğitimin değerlendirilmek istenmesi, bağımsızlığa düşkünlük, tesadüfler, maddi sıkıntılar, iş tatminsizliği ve emeklilik sonrası uğraş edinme isteği olarak belirlemiştir. Bursa'da kadın ve erkek girişimcilerin başarı algısındaki farkları incelemeye yönelik yapılan nicel araştırma bulgularına göre ise, kadın ve erkek girişimcilerin en önemli motivasyon kaynağının kendi işinin patronu olmak istemesi görülmektedir. Kadın girişimciler için esnek çalışma saatleri de girişimciliği tercih etme sebepleri arasındadır (Başol 2010: 117). Bu araştırmada dikkat çekici nokta, kadınlar girişimci olma sebebi olarak esnek çalışma saatleri faktörünü de belirtirken, erkek girişimcilerin bu faktörden hiç bahsetmemiş olmasıdır. Şüphesiz bu durum, toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak kadının ev işleri ve çocuk bakımından birincil sorumlu olmasıyla ilgilidir çünkü girişimcilikte kadınlar kendi kendilerinin patronu oldukları için çalışma saatlerini istedikleri gibi ayarlayabilmektedirler. Bu sayede de iş çıkışı ev mesaisine yetişip aile ve ev sorumluluklarını daha rahat yerine getirebilmektedirler. Dolayısıyla girişimcilik, geleneksel "kadınlık" sorumluluklarının yerine getirilebilmesi için kadınlara zaman sağlamaktadır (Parsova, 2017: 22).

Kadınları girişimciliğe yönelten başka faktörlerin de bulunduğunu tespit eden çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kayseri, Sivas ve Tokat illerini kapsayan TR72 bölgesinde yapılan ve 432 kadın girişimci ile yüz yüze anket uygulaması aracılığıyla elde edilen verilere göre, kadınların girişimci olmasında etkili çeşitli

faktörler bulunmakta olup, bunların arasında bağımsız ve kendi işinde çalışma isteği girişimci olmalarındaki en önemli faktördür (Yalman ve Gündoğdu 2014: 58). Bunun yanında, ekonomik özgürlüğünü sağlayabilme, üretken ve verimli olma isteği de sırasıyla kadınların girişimci olmalarındaki önemli faktörlerdir. Görüldüğü üzere, kadınların girişimci olmasında çekici faktörlerin daha etkili olduğu söylenebilir. Adapazarı'nda görüşme tekniğinin kullanıldığı başka bir araştırmada ise, kadınları girişimciliğe yönelten en önemli faktörün 'eşlerinin ücretli bir işte çalışmalarına izin vermemesi' olduğu tespit edilmiştir (Fidan ve Yılmaz 2006: 5, 6). Ayrıca kadının aile geçiminden sorumlu olması, eşe veya aileye ait bir iş yerinin sağlık sorunları nedeniyle işletilememesi, özgür ve bağımsız çalışma isteği, eğitimini veya bilgisini değerlendirme isteği ve ücretli iş bulamama diğer faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunlara ek olarak, Adana'da kadın girişimciler ile yine anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen başka bir araştırmada ise, kadınları iş kurmaya yönelten nedenler; maddi gereksinimler, kendi ayakları üzerinde durma isteği ve girişimcilik ruhu olarak belirlenmiştir (Çabuk, Südaş ve Araç 2015: 433). Benzer şekilde, Edirne'de yapılan başka bir araştırmada anket, yarı yapılandırılmış görüşme ve odak grubu teknikleri kullanılarak elde edilen bulgulara göre, kadın girişimcilerin çalışma hayatında olma nedenlerinden en önemlisi ekonomik özgürlük elde etme isteğidir (Boyacıoğlu 2014: 87). Araştırmaya katılan kadınlar, bu konuda etkili olan diğer nedenleri; girişimciliğin aile geleneği olması, ticareti sevmeye, kimseye muhtaç olmadan yaşama isteği, bağımsız olma, emekli olma isteği ve zorunluluk olarak belirtmişlerdir. Zonguldak'ta niteliksel betimleme modeli kullanılarak yapılan başka bir araştırmaya göre de, kadın girişimcilerin, girişimci olmasında etkili olan faktörler; geçmişte ücretli çalışılan işyerinde ya da ortaklı yürütülen girişim faaliyetinde yaşanan sorunlar nedeniyle kendi işini kurma isteği, emekli olmak için eksik sigorta primlerini tamamlama, eş nedeniyle girişimciliğe başlama ve yaşanan ekonomik sorunları çözmek olarak tespit edilmiştir (Parsova, 2017: 117). Farklı şehirlerde yapılan bu araştırmalarda, kadınların en yaygın olarak ekonomik sebeplerden dolayı girişimci olmaya karar verdikleri görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’de yapılmış araştırmalara bakıldığında, kadınları girişimci olmalarında etkili olan faktörlerin en önemlileri ekonomik zorunluluk ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelli faktörler olduğu göze çarpmaktadır. Diğer önemli faktörler ise, iş yaşantısında hak ettiği konuma getirilmemek, kendi işinin patronu olma isteği, bağımsız çalışma hayali, aile gelirine katkıda bulunma isteği, esnek çalışma saatleri ve kendi hayatını kontrol etme arzusu olarak özetlenebilir. Bir iş kurmak için etkili olan bu faktörlerin aslında kadınların içinde bulunduğu olumsuz koşullardan kurtulmaya veya onları iyileştirmeye yönelik olduğu söylenebilir.

1.1.3. Girişimci Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar

Türkiye’de kadınların girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaları pek çok zorluğun üstesinden gelmelerine bağlıdır çünkü kadın girişimciler iş hayatlarının büyük çoğunluğunda ekonomiden toplumsala veya kültürelenden bölgeye birçok açıdan ciddi düzeyde engel ve sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Kadınların girişimci olmalarını olumsuz etkileyen ve onları engelleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu bölümde, kadınların girişimcilik sürecinde yaşadığı belli başlı sorunlar Türkiye’de yapılan farklı illerdeki çalışmalarla ele alınarak incelenmiştir.

Pek çok ülkede girişimci kadınların ortak karşılaştıkları sorunların başında gelen toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve buna bağlı kadınların ekonomik ve toplumsal olarak dezavantajlı durumu, Türkiye’de de çalışma yaşamının hemen her alanında etkili olmaya devam ederek kadınların girişimcilik faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir (Kaygın ve Güven, 2013: 35). Kadınların çalışması ve kendi başlarına iş kurmalarına yönelik cinsiyetçi olumsuz yargıların yanı sıra, kadının toplumsal rolü nedeniyle ev ve iş hayatı arasında denge kurmak zorunda olması da onları bu süreçte zorlamaktadır. Yasemin Abay’ın (2018: 23) dikkat çektiği üzere, Türkiye’de yapılan çalışmalarda girişimciliğin sosyal, ekonomik ve bireysel anlamda girişimci olan kadınların yaşamlarına olumlu katkılar sunmakla birlikte, hane içerisindeki iş yükünün kendilerinde olması ve girişimcilik sonrası aile bireylerine ayrılan zamanın azalması nedeniyle özel hayatlarında çeşitli olumsuzluklara sebep olduğu tespit edilmiştir. Kadın girişimcilerde rol ikilemine

yol açtığı gözlenen bu durum, çalışan kadınların genel olarak ortak sorunu olup, ev dışındaki gelir getiren işlerine ek olarak hane içinde ücretsiz emek vermeye devam etmeleri nedeniyle ‘çifte mesai’ olarak adlandırılmaktadır (Acar-Savran, 2008; Acar-Savran ve Demiryontan, 2020: 11). Gülnur Acar Savran’a (2008: 10-11) göre, “kadınların görünmeyen emeği, cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde harcanan bir emek biçimidir ve patriarkal yapının en temel dayanaklarından birisini oluşturur”. Ataerkil sistem ve kültür içerisinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak gelişen “çifte mesai” yükü, girişimci kadınların baş etmek durumunda kaldıkları ortak bir sorundur.

Günümüzde en gelişmiş toplumlarda bile kadınların karşılaştığı cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eşitsizlik olgusu ve bunun yarattığı engeller hala tam olarak aşılamadığı için, kadın girişimciliğinin de yeterli gelişme gösteremediğini söylemek mümkündür (Gürol ve Marşap, 2007: 102). 1980’li yıllardan itibaren kadın girişimcileri inceleyen araştırmaların sonuçlarına göre, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de kadın girişimciler erkeklerden farklı olarak kadın olmalarından dolayı çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar (Bedük, 2005: 113). Büyük girişimlerde bulunan kadınlar için en temel sorunlar; kadın olmalarından çok piyasa ve diğer yasal zorunluluklardan kaynaklanıyorken, küçük girişimlerde bulunan kadın girişimcilerse cinsiyetlerinden dolayı hem toplumsal ilişkiler hem de kaynak temini açısından çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar (Ertürk, 1993: 45). Erkekler iş kurmaya kalkıştıklarında sosyal çevreleri tarafından maddi manevi desteklenirken, kendi işini kurmak isteyen kadınlar için sosyal çevre genelde caydırıcı olmaktadır. Sosyal çevreden destek alamayan kadın, toplumsal üretimde ya da ücretli çalışma hayatında fiili bulunmasına karşın, finansal sorunlar yaşamakta ve onay görmediği çevresine kendini kanıtlamak zorunda kalmaktadır (Torun, 2019: 53). Şüphesiz bunun altında yatan temel sebep ataerkil sistem ve kültürle birlikte toplumda kadın ve erkeklere yüklenen geleneksel cinsiyet rolleri ve ayrımlarıdır. Bu alanda kadın girişimciler üzerine farklı bölge ve şehirlerde yapılan birçok çalışma, kadınların girişimci olarak kendi işlerini kurmak istediklerinde erkeklere kıyasla kadın olmalarından dolayı çok daha fazla zorluk yaşadıklarını ortaya koymuştur.

Zonguldak'ta toplumsal cinsiyet ve ekonomik şiddet bağlamında kadın girişimci deneyimlerini nitel yöntemle inceleyen tez çalışmasında, kadının emek piyasası içerisinde eşitsiz konumlanmasına neden olan toplumsal cinsiyet temelli algı ve davranış biçimlerinin kadın girişimciliği önündeki en büyük engel olduğu ortaya çıkmıştır (Parsova, 2017: 234). Diyarbakırlı kadınlar üzerine yapılan başka bir araştırmada nitel araştırma yöntemiyle elde edilen bulgulara göre, kadın girişimcilerin işlerini kurma ve sürdürme konusunda karşılaştıkları başlıca sorunlar toplumsal cinsiyet temelli olup, ailenin karşı çıkması, sosyal çevrenin destek vermemesi, finans kuruluşlarından büyük ölçüde yararlanamama ve eğitim yetersizliğidir (İlhan ve Oruçlu, 2023: 125). Benzer şekilde, Abdullah Soysal'ın (2010: 87) Kahramanmaraş'ta kadın girişimcilerin sorunları üzerine yaptığı çalışmada, anket yöntemi kullanarak elde ettiği bulgulara göre, kadın girişimcilerin işletme kurarken en fazla karşılaştıkları sorunlar; toplumun kadınlar hakkındaki değer yargıları, bilgi eksikliği ve finansal düzensizlik sorunu olarak tespit edilmiştir. Kadınların işletmeyi kurduktan sonra en fazla karşılaştıkları sorunlar ise; rol çatışması, güvensizlik, başarısızlık beklentisi, toplumun geleneksel baskısı ve ticari tecrübe eksikliğidir (Soysal, 2010). Farklı il ve bölgeleri kapsayan bu araştırmalar gösteriyor ki, bölge fark etmeksizin kadınların girişimci olmalarını engelleyen en temel sorunun toplumda hâkim olan geleneksel toplumsal cinsiyet ideolojisi. Kadınların bu süreçte aileden veya sosyal çevreden destek görmemesinin temel nedeni de bununla açıklanabilir.

Kahraman'ın (2020: 72) belirttiği üzere, kadın girişimcilerin kendilerinden veya yakın çevrelerinden kaynaklı yaşadığı sıkıntılar genelde mikro sorunlar olarak görülmektedir. Bu sorunlar, güvensizlik, ticari ve yönetsel deneyim eksikliği, rol çatışması, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eğitim düzeyinin düşük olması olarak sıralanabilir. Makro sorunlar ise, beceri ve mesleki eğitim, mesleki örgütlenme, toplumun geleneksel inanç ve baskısı, cam tavan engeli, girişimcilikte rol modellerinin eksik olması ve finansman bulma güçlüğüdür. Türkiye'de kadınların finansman kaynağı bulmada çok sınırlı olanaklara sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Ecevit'e (1993: 24) göre en önemli sorun, kadınların iş kurabilmek için bir finansman kaynağını nasıl bulacaklarıdır. Yapılan birçok araştırma sonucunda elde edilen bulgular benzerlik göstermekte

olup, kadın girişimcilerin çalışma hayatında en fazla karşılaştıkları güçlük olarak sermaye temini, yani finansal yetersizlik olduğu tespit edilmiştir (Boyacıoğlu, 2014; Uygun ve Günlük, 2006; Çabuk, Südaş ve Araç 2015).

Bunun yanında, Türkiye genelinde TOBB İl Kadın Girişimciler Kurulu'na üye olan 123 kadın girişimciden anket formu ile elde edilen verilere göre ise, kadın girişimcilerin firmalarını kurma aşamasında karşılaştıkları sorunların başında bürokratik işlemler olduğu ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2016: 81). Bu durum, kadın girişimcilerin bu alanda erkeklere kıyasla daha az bilgi ve birikim sahibi olup, bürokratik işlemler konusunda da daha deneyimsiz olmalarıyla ilgilidir. Mersin'de yapılan araştırmada da, girişimci olmak isteyen kadın ve erkeklerin eşit rekabet koşullarına sahip olmadığı ortaya çıkarılmıştır (Yetim, 2002: 89). Ecevit (1993: 24) de, işgücü piyasasının aşırı rekabetçi özelliğinden dolayı, kadınların iş hayatına ancak eğitim seviyesini yükselttikleri zaman girebildiklerini belirtmiştir. Aynı zamanda, bu özelliklere sahip olmayan kadınların devlet ya da kamu kesiminde istihdam edilmeden, kendi başlarına iş kurabilmeleri için güç ve yeteneklerini arttırmanın önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu durumda da, kadınların kendi yeteneklerinin farkına varmasının, varoluş farkındalığını kazanmasının girişimcilik faaliyetlerinde bulunabilmelerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, kadın girişimcilerin işletmeyi kurarken en fazla karşılaştıkları sorunlar; finansman bulma güçlüğü, toplumun kadınlar hakkındaki değer yargıları, deneyimsizlik ve bilgi eksikliğidir. İşletmeyi kurduktan sonra en fazla karşılaştıkları sorunlar ise; toplumun geleneksel baskısı, rol çatışması, başarısızlık beklentisi, güvensizlik ve ticari tecrübe eksikliği olduğu söylenebilir. Öte yandan, ataerkil toplumda hâkim olan geleneksel cinsiyet rollerine bağlı olarak, kadın ancak hane içinde bakım ve ev işlerini aksatmamak koşuluyla işgücüne katılabilmekte ve bu durum kadınların çifte yüke maruz kalmasına neden olmaktadır.

1.2.Kadın Girişimciliği, Benlik ve Benlik Algısı

Çalışma hayatına giren kadının, ekonomik faaliyetlerde yer almasının onu nasıl etkilediği, ne derece güçlendirdiği ya da güçlendirip güçlendirmediği tartışmalı bir konudur. Çalışma koşullarının olumsuzluğu, ücretlerin düşüklüğü ve hane içi sorumlulukların kadınların iş yükünü daha da artırması gibi nedenler, bu konunun tartışmalı hale gelmesine sebep olmuştur (Yücel, 2016: 92). Araştırmalar, kadınların, ataerkil sistemdeki toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine dayattığı annelik, hasta ve yaşlı bakımı ve ev işleri gibi çalışmaları öncelikli kabul edip, işgücü piyasasında çalışma saatleri daha esnek işlerde yoğunlaştığını, bunun sonucunda da sigortasız, sendikasız ve güvencesiz işlerde yığılma gösterdiğini ortaya çıkarmıştır (Yıldırım ve Gül, 2021: 683). Yine bu araştırmaya göre, bu kanıksanmış sistem içinde kadınların, kendilerini ispat etmek için kendi ayakları üzerinde durmak ve başarmak adına attığı her adım maddi ve manevi daha çok emek harcamalarına sebep olmuştur. Kadını güçlendirilmiş sayabilmek için yaşamında gerekli maddî, insanî ve sosyal kaynaklara erişebilmesi ve stratejik seçimler yapabilecek beceriye ulaşması gereklidir (Balkız ve Öztürk, 2013: 8). Ancak, tarihsel sürece bakıldığında kadınların para, kredi, mülkiyet gibi maddi kaynaklara erişimde dezavantajlı konumda olduğu ve eğitim ya da ticarî bilgi gibi sosyal kaynaklardan da dışlandığı görülmektedir. Özlem Irmak Balkız ve Esra Öztürk'ün (2013: 8) belirttiğı üzere, kadınların güçlenmesinde en önemli göstergelerden bazıları karar alma sürecine artan katılımı, aile ve toplumdaki daha eşitlikçi statüsü, politik güç, haklardaki artışı ve artan özsaygısı olmakla birlikte, güçlendirme süreçleri kültürden kültüre değişim göstermektedir. Örneğin, Jo Rowlands'a (1997: 1925) göre; kadınların güçlendirilmesi, karar alma süreçlerine sadece erişimle sınırlı kalmamaları, yetkin ve yetenekli oldukları algısının da yaratılmasının gerekli olduğunun bilincine varılması ile mümkünken, Naile Kabeer'a (1994) göre ise kadınların güçlendirilmesi, hayatlarını başka bir otoritenin çizdiği sınırlarla değil ancak kendi özgür iradelerini kullanmalarıyla mümkündür (akt. Yıldırım ve Gül, 2021: 682). Geleneksel ataerkil toplum tarafından belirlenen normlar ve kadınlara

dayatılan roller, kadınların cinsiyetlendirilmiş kimliklerini geliştirerek; istedikleri hayatı yaşamalarına, yeteneklerini ve potansiyellerini kullanmalarına engel olmakta, yaşam tercihlerini etkileyen tüm kritik konulardaki özgürlüklerini sınırlamaktadır. Nelly Stromquist'e (2006 [1999]: 17-18) göre ise, kadınların güçlenmesinin ön koşulu, öncelikle evin dışına çıkıp başarılı olabilecek bir kolektif girişime katılmayı ve ekonomik olarak bağımsızlıklarını kazanmalarını gerektirir. Dolayısıyla ona göre, çalışan kadınlar konumları ve gelirleri ne kadar düşük olursa olsun, çalışmayan kadınlara göre hayatları üzerinde daha fazla kontrole ve aile içindeki kaynaklar üzerinde daha fazla güce ve kontrole sahiptir. Buradan hareketle, ekonomik faaliyetlere katılan kadınların toplumsal statülerindeki değişimlerini inceleyen çalışmalar değerlendirilerek, ekonomik özgürleşmenin kadınların benlik algısını nasıl etkilediği tartışılmıştır.

Susan Jokes (1998: 7-19), küreselleşme sürecinin kadınların istihdamdaki konumlarını etkilediklerini ve özellikle alt gelir grubu ülkelerde uluslararası ticaretin genişlemesiyle beraber açılan yeni iş alanlarında çalışan genç kadınların statüsünde önemli ilerlemeler görüldüğünü belirtmiştir. Kendi işini kurup girişimci olan kadınlarda bu durum daha görünür olmaktadır. Özellikle bireysel farkındalığın artması, kadınların yeteneklerini keşfetmelerinde ve geliştirmelerinde etkili olmuştur. Ayşe Nur Özümcü (2015: 169) yaptığı tez çalışmasında; girişimciliğin, görüştüğü kadınların güçlenmesine katkı sağladığını ve başarılı olmalarının onların kendilerine ilişkin farkındalığını arttırdığına özellikle vurgu yaptıklarını ifade etmiştir. Bu durum, kadının güçlenmesinde girişimciliğin önemli rol oynadığını göstermektedir. Kadınların güçlü hissetmelerini sağlayan birçok faktör bulunmaktadır. Abay'ın (2018: 104) tez araştırmasına katılan kadınlar, güçlü hissetmelerinde etkili olan faktörleri iş yapmak, çalışkan olmak, para kazanmak, kimseye muhtaç olmamak ve kendi ayakları üzerinde durmak olarak anlatmışlardır. Bu çalışmada, girişimci kadınların güçlü hissetmeye ilişkin algılarında ekonomik bağımsızlığın belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlar için diğer güçlenme yolu, içsel benlik hâkimiyeti, bilinç yükseltme, bireysel değişim, eşitsizliklerin farkına varma ve harekete geçme yoluyla açılabilir (Yıldırım ve Gül, 2021: 692). Gücünün ve yeteneğinin farkında olan girişimci kadınlarda, kendi iş yerlerini büyütme veya

daha geniş bir pazarda yer bulma isteği oluşmaktadır. Kaygın ve Güven'in (2013: 78) yaptığı araştırmada, girişimci kadınların geleceğe ilişkin en önemli planının işlerini büyütmek ve karlılığı artırmak istemeleri olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda, girişimciliğin kadınların güçlü ve başarılı hissetmelerinde etkili bir faktör olduğu söylenebilir.

İşgücüne katılan veya kendi işini kurup üretime katkıda bulunan girişimci kadınların, kişisel düzeyde kazanımlarının yanında topluma da katkıları bulunmaktadır. Kadının iş gücüne katılımını geçmiş ve günümüz koşullarında değerlendiren bir araştırmaya göre, kadın girişimciliği kişisel düzeyde sağladığı katkıların yanında toplumsal açıdan da istihdamda, üretimde ve ekonomik kalkınmada önemli bir yere sahiptir (Gürol ve Marşap, 2007: 104). Bu yüzden, 1980'li yıllardan itibaren kadınlarla ilgili konular ekonomik ve toplumsal gelişmeyle bağlantılı olarak ele alınmış, kalkınmada kadınların oynadığı rol tartışılmaya başlanmıştır (Sallan Gül ve Altındal, 2016: 1366). Bu anlamda, kadın girişimcilerin mal ve hizmetlerde, organizasyonda, yönetim süreçleri ile kaynaklarda yenilikler yapan ve şiddetli rekabet ortamında faaliyette bulunmalarına fırsat veren kadın girişimciliği, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm toplumlar için önemli bir konudur (Kaygın ve Güven, 2013: 79). Nüfusun yarısını oluşturan kadınların topluma katkı sağlaması, ekonomiye yenilik katması ve istihdama katkı sağlaması her alanda verimliliği artırma fırsatı sağlayarak toplumların istenilen gelişme düzeyine ulaşmasına olanak verir. Dolayısıyla, girişimci olarak iş hayatına girip başarılı olan kadınlar toplumun gelişmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda kendi potansiyelinin farkına vararak daha güçlü ve özgüvenli hissetmeye başlarlar ve bu da kadın girişimciliğinin önemli kazanımlarıdır.

Girişimci olarak kendi hesabına bir iş kurmak, kadınların istihdamla ilgili yaşadıkları sıkıntıları aşarak iş piyasasına aktif katılımlarını sağlayacak olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Ücretli işin zaman yönetiminde getirdiği sınırlamalar ve ücretlerin düşük olmasından kaynaklanan ekonomik yetersizlikle karşılaştırıldığında; girişimci olan kadınların zamanlarını daha özgür yönetmeleri, ekonomik refaha ulaşmaları, sosyal ilişkilerini geliştirmeleri ve yeteneklerinin farkına varmaları girişimciliğin sağladığı kazanımların başında gelmektedir.

Kadınların kendi potansiyellerinin farkına varması, benlik algılarının olumlu olarak değiştiği anlamına gelebilmektedir. Benlik bilinci, kişinin kendisini nasıl gördüğünü ifade eder. Toplumsal hayatın içinde “herkes, daha olumlu, daha gelişmiş bir benlik geliştirme çabası içerisinde” (Cüceloğlu, 2000: 428). Olumlu bir benlik geliştirebilmek neye bağlıdır ya da benlik algısı neye göre şekillenir gibi sorulara yanıt bulabilmek için burada benlik kavramına kısaca değinildikten sonra, aşağıdaki bölümlerde benlik kavramı daha detaylı ele alınacaktır.

Benlik kavramı genellikle başkalarının benliğe ne kadar anlamlı davrandığının değeriyle tanımlanır (Harter, 2019: 2). Örneğin, sembolik etkileşimciler (JBaldwin, 1895; Cooley, 1902; Mead, 1934) benliği başkaları ile sembolik etkileşim aracılığıyla sosyal olarak yapılandırılmış şekilde incelemektedirler (akt. Harter, 2019: 11). Buna göre, insanın; eylemlerini kontrol etmesi ve başka insanlarla etkileşim halinde olması için insana özgü bir fenomen olan benliğe sahip olması gerekir çünkü benlik, genel olarak zihindeki bir yapı olarak düşünülse de aslında davranış ve düşüncelerimizde yarattığımız bir nesnedir (Hewitt ve Shulman, 2019: 87). İnsanların sosyal etkileşim içerisinde yarattıkları benliğin şekillenmesinde, en önemli rolün başkalarının fikirleri olduğu ortaya çıkmıştır. Başkalarının kişiye yönelik algı ve değerlendirmeleri, benliğin olumlu ya da olumsuz etkilenmesinde etkilidir. Bu yüzden, benlik basitçe bireysel bir özellik olmayıp, aynı zamanda toplumsal bir oluşum olarak görülmektedir.

Zihnin ve benliğin toplumsal sürecin bir ürünü olduğunu savunan Mead’e (2019: 218) göre, topluluğun bir üyesi olan birey, kendisini başkalarından ayıran eşsiz özelliklere sahip olduğu için o topluluğun belirli bir parçasıdır ve aynı zamanda kendisinin bilincindedir. Bu bağlamda, bireysel benliğin toplumsal süreç içerisindeki deneyim ve davranışı, hem bir bütün olarak bu sürecin ilişkisel yapısıyla ortaya çıkar hem de bu ilişkisel yapıyı yansıtır. Dolayısıyla toplumsal sürecin karmaşıklık ve düzen açısından daha iyi gelişebilmesi için benliklerin etkileşimine ihtiyacı vardır (Mead, 2019, 239). Hewitt ve Shulman’a (2019: 191) göre, insanlar belirli durumlarda anlatılar kurarak ve rol yaparak kendilerini daha geniş toplumsal birimlerin üyeleri olarak hayal edip benlikler oluştururlar. Ancak, birçok kültürel ve toplumsal unsur benliğin gelişimini sınırlandırır. Bu durum,

insanların ait oldukları toplulukların kültürüne ve çeşitli etkilerine tabi olduklarını ve benliğin topluma göre şekillendiğini göstermektedir. Özetle, benlik kavramı bireyin kendisini nasıl algıladığı ve başkalarının gözünden kendi niteliklerini nasıl değerlendirdiği olarak tanımlanabilir. Buradan hareketle, benliğin oluşumu ve gelişim süreci daha çok toplumsal süreç doğrultusunda incelenip, kadınların girişimcilik faaliyetleri ve toplumsal yaşam içindeki konumları ve rolleri ile ilişkilendirilecektir.

1.2.1. Toplumsal Olarak Benlik ve Benliğin Oluşumu

İnsanlar doğduğu andan itibaren dünyada toplumsal, kültürel ve biyolojik sınırlar çerçevesinde bir yaşam sürer. Seçme şansının olmadığı önceden belirlenmiş belli bir toplumsal pozisyonun içine doğmak, insanların yapabileceği tercihleri önemli derecede sınırlandırır çünkü benliğimizi oluştururken, bulunduğumuz toplumda yarattığımız izlenimleri düzenlemek için davranışlarımızı düzeltmeye çalışıp, toplumun normlarını göz önünde bulundurarak sosyal etkileşimlerde bulunuruz. Bu anlamda en can alıcı nokta, benliği oluşturma sürecinde kader ve karakterin etkilerinin iç içe geçmesi ve hayat boyu süren kendini oluşturma uğraşısıdır (Bauman, 2018: 151). Bu bölümde sosyoloji ve psikoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinden benliğin oluşumu ve benlik algıları ile ilgili görüşlere yer verilip, ardından bu görüşler doğrultusunda benlik algısının hangi faktörlere göre nasıl şekillendiği değerlendirilecektir.

Benlik kavramı, bireyin kendisini algılamasını, çevresindeki insanların kendisine olan bakış açısını ve bütün bu algılara verilen değerleri içerir. Bruno'dan (1982) yola çıkarak Arzu Araz (2005: 18-19), benlik sunumu ile çalışmaların başlatıcıları olarak genelde Goffman ve Jones'a referansta bulunulmasına karşın, kişinin başkalarıyla olan iletişimde farklı davranışlar sergileyebileceğinden ilk kez bahsedenin benliği maddesel, sosyal ve ruhsal benlik olarak kavramsallaştıran William James (1890) olduğuna dikkat çekmiştir:

James'a göre, benlik üç kategoriden oluşmaktadır. Maddesel benlik, sosyal benlik, ve ruhsal benlik. Maddesel benlik, kişinin kendisine ait olan her şeyi; vücudunu, giysilerini, ailesini, maddi gelirini vb. içermektedir. Ruhsal benlik ise öznedir ve kişinin kendini değerlendirmesini ve algılamasını belirtmektedir. James'in ruhsal benlik kategorisinin içine yeteneklerin, ilgilerin, tutumların, kişisel olarak değerlendiriliş biçimi girmektedir. Sosyal benlik ise, başka insanlar karşısındaki benliğe atıfta bulunmaktadır. James'a göre herkesin aile benliği, dernek benliği, vb. pek çok benliği vardır. Herkes bu rollerin içinde oldukça tutarlı davranmasına karşın, farklı benliklerin davranışlara yansımada pek çok farklılık olabilmektedir.

James'in sosyal ve ruhsal benlik kavramları, maddesel benlik kavramına göre daha çok ilgi görmüş ve çok sayıda çağdaş kuram ve araştırma için dayanak oluşturmuştur. Örneğin, Mead'in öğretilerine bakıldığında James'in sosyal benlik kavramından etkilendiği görülmektedir. Mead'in (2019: 200-248), geliştirdiği teoriye göre, birey sadece başka insanlarla anlamlı iletişim kurarak toplumsal süreçlerin gelişimi sayesinde benliğine ulaşır. Bu bağlamda benlik, jest iletişiminin içselleştirildiği bir süreçtir ve bu süreç bireyin ait olduğu toplumsal örgütün bir safhasıdır. İnsanların birbirleriyle olan iletişiminde jestlerin ve sembollerin anlamlı olduğunu savunan Mead, düşünmenin sembollerden oluştuğunu, jestler aracılığıyla da insanların tavırlarında tepkilerin açığa çıkarak diğer tavırları çağrıştırdığını belirtmiştir. Bu anlamda sembolik etkileşimciliğin benlik algıları ve insan davranışlarını anlamada önemli olduğu anlaşılmaktadır. Mead'e göre, toplumsal yapı oluşuktan sonra, bu yapıdaki etkileşimler ile benlikler oluşur. Bu düşünceleriyle Mead'in, Cooley'nin ayna benlik kuramından da yararlandığı görülmektedir. Sembolik etkileşim teorisyenlerinden Charles Horton Cooley (1864-1929), birey ile toplum düalizmini reddederek, benliği neredeyse tamamen, ona dair başkalarında oluşan fikirlerle, toplumu da psikolojik açıdan, psişik bir bütün şeklinde tanımlayarak bir tür "ayna benlik" kavramına yer vermiştir. (akt. Swingewood, 2014: 285-286). Cooley'nin "ayna benlik" kavramı, benliğin başka insanlar tarafından şekillendirildiği anlayışına dayanmaktadır. Bu bağlamda, Cooley'e göre benlik, toplumun bir yansımasıdır denilebilir.

Yine bu düşüncelere benzer olarak, sembolik etkileşimciliğin savunucularından olan Goffman (2020: 236) da benliği, "canlandırılan bir karakter olarak, belli bir yeri olan, esas kaderi doğmak, büyümek ve ölmek olan organik bir şey değildir; sergilenen bir sahneden dağınık olarak doğan bir dramatik etki" olarak tanımlamaktadır. Bu canlandırılan karakter, bulunduğu ortama göre farklı rollere bürünmekte ve sosyal etkileşimde bulunduğu kişilerde

istediği izlenimi oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Cooley, Mead ve Goffman’a göre, toplumsal yapı oluştuktan sonra, bu yapıdaki etkileşimlerle birlikte benlikler oluşur. Bu da benliğin sosyal etkileşimlerden doğrudan etkilendiğinin, birtakım rollere büründüğünün ve sürekli yeniden biçimlendiğinin göstergesidir.

Sosyolog Bauman ile birlikte *Benlik Pratikleri* kitabının yazarı olan Rein Raud’a (2018: 191) göre ise, benliklerin nasıl oluştuğu süreci ucu açık olup, sadece kendi tercihlerine göre gerçekleşmez. Bu anlamda, benliği bir insan bedeninin sınırları içerisinde aramak doğru değildir. Benlik süreçleri, kısmen fiziksel dünyaya yayılmış durumdadır ve bir süreç olarak düşünüldüğünde başkalarıyla olan etkileşimlerimizle birlikte sürekli yeniden biçimlenirler. Bu süreçte, kişinin içinde bulunduğu kültürel ortam da benliğin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır çünkü benlik doğuştan mevcut olan bir şey olmayıp, gelişim gösteren ve toplumsal deneyim süreciyle, yani bu sürece katılan bireylerle etkileşimlerinin sonucunda meydana gelmektedir (Mead, 2019: 165). Buradan hareketle, Raud’un düşüncelerinin Mead, Cooley ve Goffman’ın ifadeleriyle paralellik gösterdiği söylenebilir.

Sosyolojik olarak benlik kavramına bakıldığında görüldüğü üzere, sembolik etkileşimciler; benliğin temelde toplumsal bir yapı olduğunu ve bireyin, ait olduğu sosyal grubun bakış açıları üzerinden kendisini ortaya koyduğunu ve çeşitli ortamlarda değişen farklı roller oynadığını savunmuşlardır. Hasan Bacanlı (2004: 21-22), bu durumu Mark Synder’in (1974) “Anlatımcı Davranışın Kendini Ayarlaması” adlı makalesiyle popüler hale gelen ‘kendini ayarlama’ kavramsallaştırmasıyla açıklamıştır:

Kendini ayarlama, ortaya koyulan benliğin değişebilirliğini, bir başka deyişle bireylerin çeşitli benliklerin olabileceğini ve çeşitli durumlarda farklı benlikler ortaya koyulabileceğini vurgulayan benlik kuramları sınıfına girmektedir. Bu yönü ile benliğin çoğulluğu düşüncesine yani sosyologların benlik konusundaki görüşlerine yakındır. Bahsedilen benlik kuramlarının başında, William James’in bireylerin birçok benliğe sahip olduğu düşüncesi gelir. Dolayısıyla kendini ayarlamanın düşünsel temellerinden birini James’e kadar götürmek mümkündür; çünkü kendini ayarlama kuramı bazı kişilerin birçok benliğe sahip oldukları düşüncesini kabul etmiş, hatta davranış planında bu kişileri tespit ve teşhis imkânı sunmuştur.

Kendini ayarlama kuramının düşünsel temelini sembolik etkileşimci akımı oluşturmaktadır. Cooley’in ‘ayna benlik’, Mead’in ‘benliğin toplumsal kökenleri’ ve Goffman’ın ‘tiyatroyari performans’ kavramsallaştırmaları, bu kuramın ortaya

çıkışında oldukça etkili olmuştur (Bacanlı, 2004: 22). Buna paralel olarak, insanların toplumsallığına en çok bağlı olan şeyin benlik olduğunu belirten sosyolog Zygmunt Bauman da (2018: 88), bu durumu “toplumsal hayvanlar olmasaydık, muhtemelen hiçbir zaman ‘benliklerimiz’ olduğu fikri aklımızın ucundan geçmezdi” sözleriyle ifade etmiştir. Dolayısıyla, başkaları ile girdiğimiz etkileşimler sonucunda zihnimizde, ‘benlik sahibi olma’ya dair farkındalık oluştuğunu da göstermiştir. Kişinin kendisinin farkında olması aslında, devam eden davranışın yönünü belirlemek için kendi kendini kontrol etme ve düzenleme sürecidir.

Sosyal psikoloji alanında benlik üzerine çalışmalarıyla bilinen Robert A. Wicklund (1975: 223), benliğin davranışa yansıması ile ilgili olarak ‘kendinin farkında olma kuramı’nı geliştirmiş ve kişinin dikkatini çevreye ya da kendisine odaklandırabildiğini, bu odak noktasına göre davranışında farklılıklar ortaya çıktığını belirtmiştir (akt. Özen ve Gülaçtı, 2010: 25). Kişinin dikkatinin kendine odaklanması, benliğin farkında olduğu anlamına gelir. Buraya kadar anlatılanlar bir arada düşünüldüğünde, kendinin farkında olma ve kendini ayarlama kuramlarının temelde toplumsal yaşamdaki etkileşimlerle ilgili olduğu söylemek yerinde olacaktır. Bugüne dek yapılan çalışmaların benlik yorumunun kültürden kültüre farklı olduğunu gösterdiğini dile getiren Türkiye’nin sosyal psikoloji alanında önde gelen akademisyenlerinden olan Çiğdem Kağıtçıbaşı’na (2019: 112) göre ise, “benlik, kişinin kendini nasıl algıladığı, yani kendisiyle ilgili farkındalığı bağlamında düşünömseldir”. Buna göre, düşünömsel farkındalık yine sosyal etkileşimler sonucu oluşmaktadır. Dolayısıyla benlik, sosyal ortamlardan etkilendiği için sosyal bir yapıdır denilebilir.

Benlik kavramının deneysel olarak araştırılması zor olduğu için psikoloji alanında da betimsel yaklaşımların ağırlıkta olduğu görölmektedir. Türkiye’de psikoloji alanına hem psikolog hem akademisyen olarak son derece önemli katkılar yapan Doğan Cüceloğlu (2000: 432), benlik kuramını kişiliğin temeline koyan psikologların (Rogers, 1961-1977; Maslow, 1971) insanların aslında iyi olduğuna ve sürekli olarak daha iyiye doğru gelişmek için çaba harcadığına inandıklarını belirtmiştir. Psikolojide humanistik yaklaşımın kurucularından ve psikoterapi araştırmalarıyla öncü psikologlardan biri olan Carl Rogers (1961),

koşulsuz sevgi içinde büyüyen kişilerin güçlü ve olumlu benlik bilinci geliştireceğine inanır. Humanist psikolojinin en önemli bir diğer kurucusu olan ve ünlü ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramıyla bilinen Abraham Maslow'un (1971), bireyin ihtiyaçlarını zamanında karşılanmasına bağlı olarak kendini gerçekleştirme kuramı da, yine hem bir güdülenme hem de kişilik kuramı olarak algılanabilir. Rogers ve Maslow'un benlik kuramına yaklaşımlarını farklılıklar taşımakla birlikte, benlik bilincinin artmasının bireyde daha gelişimsel etkiler yarattığı konusunda hemfikir olduklarını söylemek mümkündür.

Benliğimiz ve özgür irademizin birer yanılısamadan ibaret olduğunu savunan psikolog Bruce Hood (2019: 57) ise diğer psikologların benlik kuramlarından farklı olarak benlik algımızı inşa etmemizi sağlayan durumun tamamen başkalarıyla olan sosyal etkileşimimiz olduğunu belirtmiştir. Hood, benlik oluşumunda toplumun nasıl başat bir rolü olduğunu Mead gibi, sembolik etkileşimciliğin başta gelen teorisyenlerinden Cooley'in (1902) 'ayna benlik' kuramından yararlanarak, benliğimizin "dünyanın bize tuttuğu bir yansıma" içinde var olduğunu şu sözlerle açıklamıştır:

İnsanlar diğer insanların kavrayışına uydurmak için kendilerini şekillendirir; bunlar kişiden kişiye ve bağlama göre değişir. Eş, aile, patron, iş arkadaşları, sevgili, sevgi dolu hayranlar ve sokaktaki dilenci... Her biri onlarla etkileştığımız her an bize bir ayna tutar ve biz farklı bir benlik sunarız. Herkes ya da her grup bizi tanıdığını düşünür ama tanıyamazlar çünkü içinde var olduğumuz tüm bağlamların sırrına vakıf değildirler (Hood, 2019: 96).

Hood'un kuramsal yaklaşımının temelini oluşturan Cooley'nin "ayna benlik" kavramı, benliğin başka insanlar tarafından şekillendirildiği anlayışına dayanmaktadır. Ancak Hood'un buradaki benlik yanılısaması kavramıyla önemli vurgusu, benliğimizi yansıttığını düşündüğümüz düşüncelerimizin pek çoğunun aslında anlaşıldığı gibi olmadığıdır çünkü davranışlarımız, seçimlerimiz çoğu zaman başkalarının etkisi altında gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, psikologların ve sosyologların ortak düşüncelerinin, benliğin; sosyal ortamlardan, çevresel faktörlerden etkilenen ve yeniden şekillenen bir olgu olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. İçinde bulunduğu ve ait olduğu toplumsal örgüt içinde farklı rollere giren benlik, kültürden ve diğer insanların davranışlarından etkilenmektedir. Bu yüzden ne kadar sosyal rol varsa o kadar benlik vardır denilebilir. Bu bağlamda, benlik algısının toplumsal ve

kültürel ortama ve koşullara göre şekillendiği düşünüldüğünde bu tez çalışmasında girişimci kadınların benlik algısının değişip değişmediğini veya güçlenip güçlenmediğini incelerken, bulundukları toplumsal ve kültürel ortamların bu süreçlerdeki etkisi toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmıştır.

1.2.2. Kültürün Benlik Algısı Üzerindeki Etkisi

Benlik, sosyal etkileşimler sonucunda oluştuğu ve toplumsal kültüre bağlı olarak geliştiği için sosyal bir deneyim olarak kabul edilir. Benliğin en önemli özelliği kişinin kendisini nasıl algıladığıdır. Bu algısının değişip gelişmesi ise içinde yaşadığı topluma ait kültüre ve çevresindeki faktörlere bağlıdır. Toplumun sahip olduğu kültür ve normlar ilk olarak aile içerisindeki toplumsallaşmayla birlikte öğrenilmekte ve içselleştirilmektedir. Öğrenilen bu kültür ve normlar, aileden bireye aktararak bireyin benliğinin gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Buradan hareketle, bu bölümde kültürel ve kültürlerarası çalışmaların konu aldığı benlik kavramının toplum kültüründen nasıl etkilendiğine odaklanılmıştır. İlk olarak kültürün benlik üzerindeki etkisini açıklayan sosyal psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinden çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra, kültür dışında benliği etkileyen başka faktörlerin ele alındığı çalışmalara yer verilmiştir.

Kültürlerarası çalışmalar, farklı kültürel çevrelerde benlik gelişimini araştırmış ve bunun sonucunda kültürden kültüre farklılık gösteren bir benlik oluşumu ve kurgusunun olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, Amerikan (ve Batı) bireyci kültüründe, benlik ile öteki arasında keskin bir çizgi olduğu, diğer kültürel kavramların benlik kurgusundan değişik derecelerde farklılık gösterdiği belirtilmiştir (Kağıtçıbaşı, 2019: 142). Benzer şekilde, başka bir araştırmaya göre de benlik, “belirli kültürlerin sosyo-tarihsel bağlamlarına uygun olarak gelişmektedir ve kültürel farklılıklar bu aynı evrensel biyopsikososyal süreçlerle ilgilidir” (Fişek, 2018: 225). Dolayısıyla, kişinin nasıl bir benlik geliştirdiği, içinde bulunduğu kültürel süreçlerle yakından ilgilidir.

Bu alandaki çalışmaların referans aldığı en önemli iki eserden ilki Geert Hofstede’nin (1980) farklı kültürel boyutları görgül olarak açıklayan eseriye,

diğeri ise bu görgül başlangıcı tamamlayan, Hazel Rose Markus ve Shinobu Kitayama'nın (1991) ABD ve Japonya'nın baskın kültürleri üzerine yaptığı ayrıntılı analizdir (akt. Smith, 2018: 174). Bu çalışmalar, ulusları belirli ilişkisellik örüntüleri içeren kültürler olarak tarif etmişlerdir. İlişkisel psikoloji boyutuyla yaptıkları analiz çerçevesinde, bağımsızlığın en çok bireyci kültürlerde, karşılıklı bağımlılığın en çok toplulukçu kültürlerde görüldüğünü ve bunların kişinin kendini nasıl algıladığını ve diğerleriyle ilişkilerini tarif edebilecek terimler olduğunu öne sürmüşlerdir. Kağıtçıbaşı (2019: 128) benliği bireycilik ve toplulukçuluk çerçevesinde açıklayan bu kültürel araştırmaların, benliğin ve kişiler arası ilişkilerin ayrıklık-ilişkisellik boyutuyla ilgili olarak bir anlayış geliştirdiğini ifade etmiştir. Buna göre, bireycilik-toplulukçuluğun temel psikolojik boyutu, benliğin ayrıklık-bağlanmışlığı (ilişkiselliği) olarak yorumlanabilir.

İki tür bireycilik-toplulukçuluk tanımlanmıştır. Bunlar; sosyal normlar, değerler, konvansiyonlar ve kurallara yansıyan normatif bireycilik-toplulukçuluk ve benlik-öteki ilişkilerine odaklanan ilişkiel bireycilik-toplulukçuluktur. İlişkisellik-ayrıklık kültürü, kültürel düzeyde ilişkiel bireycilik-toplulukçulukla ilgilidir. İlişkisellik kültürü, bireyden başkalarına yayılan ve bu yüzden örtüşen benliklerden oluşan kültürel ve ailesel çevreleri tanımlar. Ayrıklık kültürü ise sınırları açık şekilde belli olan ayrık (kendine yeten) benlikler ile tanımlanan bağlamlar ve kişiler arası ilişkilerle ilgilidir (Kağıtçıbaşı, 2019: 142).

Bu çalışmalar, kültürün sosyal psikolojik süreçler üzerindeki etkisini, bireycilik-toplulukçuluk boyutuyla ele alan önemli çalışmalardır. Bunlara göre, ilişkiel benlik algılarına sahip kişiler toplulukçu kültürü benimserken, ayrık benlik algılarına sahip kişiler ise bireycilik kültürünü benimsemektedirler. Dolayısıyla, benlik ve insan davranışlarının sosyal etkileşimlerden ve insanların içinde bulunduğu kültürden etkilendiği görülmektedir. Farklı kültürel ortamlarda farklı şekillerde gelişip anlaşılan benlik kavramının evrensel olmadığını açıklayan birçok araştırma yapılmış ve yapılmaktadır. Örneğin, kültür alanında büyük bir etki yaratmış olan Amerikalı antropolog Clifford Geertz ([1973], 2010: 62), “Bali halkının transını ya da Hint ritüelizmini, Azteklerin insanları kurban edişlerini ya da Zunilerin yağmur dansını” örnek vererek bu çeşitliliği işaret etmiştir. Bu geleneklerden yola çıkarak, insanı kültür bağlamında anlamak ve kavramak gerektiğini belirtmiştir. Bireylerin tek başına önemli olmadığını, toplumda başka

insanlarla nasıl ilişkilerde bulunduklarının ve toplumsal olarak üstlendikleri rollerin önemli olduğunu vurgulamıştır:

Fikirlerimiz, değerlerimiz, eylemlerimiz, hatta duygularımız, tıpkı sinir sistemimizin kendisi gibi, kültürel ürünlerdir -aslında doğarken beraberimizde getirdiğimiz eğilimlerden, kapasitelerden ve niteliklerden imal edilmiş ürünler, ama eninde sonunda birer imalat. Chartres Katedrali taş ve camdan yapılmıştır. Ama yalnızca taş ve camdan oluşmaz; bir katedraldir, ama yalnızca bir katedral olmakla kalmaz, aynı zamanda belirli bir toplumun belirli üyeleri tarafından belirli bir zamanda inşa edilmiş belirli bir katedraldir. Onun ne anlam taşıdığını anlamak, ne olduğunu kavramak için taş ile camın genel niteliklerinden oldukça fazlasını ve bütün katedrallerin ortak noktalarından çok daha fazlasını bilmeniz gerekir. Aynı zamanda ve bence en önemlisi katedralin sonuçta bir arada tuttuğu Tanrı, insan ve mimarlık arasındaki ilişkilerin özel kavramlarını -ne de olsa katedralin yapılmasını sağlayan bunlar olmuştur- anlamamız gerekir, insanlar söz konusu olduğunda durum bundan farklı değil: insanlar da en son bireyine kadar, kültürel ürünlerdir. (Geertz [1973], 2010: 70)

Geertz'in çalışmasında ortaya koyduğu üzere; kültürel kalıplar bireylerin yaşamlarına yön vermekle beraber, insanların özü ile sonradan şekillenen benliği arasındaki bağlantıyı da sağlamaktadır. Benzer olarak, Kağıtçıbaşı (2019: 179) da benliği aile içine, aileyi de kültürel ve sosyoekonomik çevre içine yerleştirmiştir. Bu bağlamda benliğin, aile ve toplum dinamikleriyle ve içinde bulunduğu sosyal-yapısal-ekonomik kültür çerçevesinde incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Özetle, kişi doğduğu andan itibaren içinde bulunduğu aile, toplum ve sosyal çevrede yaşadığı deneyimlerden etkilenecek, kendi benliğini bilinçli veya bilinçsiz olarak geliştirmektedir. Bu yüzden farklı kültürlerde yaşayan insanların farklı benlikler geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Sembolik etkileşimciler de farklı kültürlerde yaşayan insanların benlik duygusunu nasıl algıladıkları konusunda önemli derecede farklılaşmalar olduğunu öne sürmüşlerdir (Hewitt ve Shulman, 2019: 127). Bu doğrultuda, her toplumun kendine ait oluşturduğu birtakım kurallar vardır ve kişiler bu kurallardan bilinçli veya bilinçsiz etkilenecek bir benlik algısı yaratırlar. Goffman'ın (2020 [1963]: 269) *Toplum İçinde Davranmak* kitabında ayrıntılı biçimde açıkladığı üzere, kişiler başkalarının yanındayken içinde bulundukları o duruma özgü görgü kuralları olarak adlandırılan bir dizi kurala riayet ederek davranırlar. Bu durum farklı toplumlarda kişilerin farklı benlik algıları geliştirdiğini gösteren örneklerden biridir.

Buraya kadar anlatılan kuramsal yaklaşımlardan farklı olarak, psikanalitik ekolde bireyin benliğinin gelişiminde kültürün dışında özerk bir alanın

olabileceğine yönelik çeşitli görüş ve analizler bulunmaktadır. Örneğin, Sigmund Freud’a ([1921], 2023: 85) göre, bireyler birçok grubun bileşeninden oluşur, özdeşime dayalı olarak çok yönlü bağlara sahiptir ve benlik idealini farklı rol modellere göre inşa etmiştir. Dolayısıyla, kendi ırkı, statüsü, devlet aidiyeti, bağlı olduğu inanç grupları ve bunun gibi birçok faktör her bireyin benlik bilincinde pay sahibidir ancak bunların ötesinde birey benliğini oluştururken bir nebze olsun bağımsızlığa ve özgünlüğe de erişebilir. Buna göre, bireyin benlik gelişiminde içinde bulunduğu toplumun kültürünün etkisi olmasına karşın, benliğin bağımsız bir şekilde de gelişebilme potansiyeli olduğu çıkarımı yapılabilir. Buna paralel olarak benliğin ya da kişiliğin gelişiminin, bireyin ait olduğu kültür dışında da gelişebileceğine dikkat çeken analitik psikoloji kuramının öncüsü olan Carl Gustav Jung’a (2015: 201) göre, birinin kendi kişiliğini geliştirmesi, aslında toplumun beklentisi dışında hareket ederek, normların dışında bir davranış sergileyen bireyci bir yol izlemesine bağlıdır. Buna göre, benliğin bireyselleşmenin ürünü olarak gerçekleştiği söylenebilir. Öte yandan Jung (1999 [1933]: 47-49), *Keşfedilmemiş Benlik* kitabında, ‘kendini tanımak’ denen şeyin, büyük bir bölümünün sosyal faktörlere ve insan ruhunda bitenlere bağlı olan çok sınırlı bir bilgi olduğunu ve insanların büyük çoğunluğunun kendilerinden gizlediği asıl ruhsal gerçeklikleri ve bilinçdışını göz ardı ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla, bireyi tanımlayan şeyin benzeri olmayan bir şey olarak düşünmek gerekmektedir. Bu bağlamda, sosyolog ve antropologlardan farklı olarak Jung ve benzer yaklaşımları benimseyen psikanalistler, benliği daha çok bireysellik ve bilinç dışılıkla açıklamaktadır. Janette Reinwater da (1989) *Self-Therapy* kitabında benliği “olduğumuz veya olmadığımız şey değil,” aksine bireyin bizzat kendi oluşturduğu ve sorumlu olduğu “bir refleksif tasarım” olarak ele almış olup psikolojik süreçler ve ihtiyaçlar doğrultusunda açıklamıştır: “Benliğin tamamen içerikten yoksun bir şey olarak görüldüğünü söylemek doğru olmayacaktır, zira benliğin oluşumuyla ilgili “psikolojik süreçler” ve benliğin yeniden organizasyonunun parametrelerini sağlayan “psikolojik ihtiyaçlar” vardır. Aksi takdirde, birey içinde yer aldığı yeniden inşa çabalarına bağımlı hal gelir.” (akt. Giddens, 2019: 107-108).

Psikanaliz alanında benliğin özerk ve bağımsız potansiyeline vurgu yapan görüş ve kuramlar olmakla birlikte; sosyoloji, antropoloji ve sosyal psikoloji gibi sosyal bilimlerin birçok disiplinde benlik kavramının yorumlanmasında yine de kültürün etkili olan en önemli faktörlerden biri olduğu savının yaygın olarak paylaşıldığını belirtmek yerinde olacaktır. Kültürün toplumsal ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde de belirleyici bir etkisi vardır çünkü değerler, normlar ve anlamlar bütünü olan kültürün, alışkanlıklar veya gelenekler şeklinde öğrenilmesi ve öğretilmesi sonucunda toplumun diğer kesimlerine aktarılması söz konusudur (Şahin, 2019: 234). Bu aktarım sürecinde toplumsal cinsiyetin belirleyici bir rolü bulunmakta olup, her kültür grubunun içinde farklı cinsiyet rolleri ve ilişkilerinin yanı sıra, sembollere yönelik cinsiyete bağlı olarak değişen farklı anlamlar ortaya çıkabilmektedir. Bu anlam ve semboller etrafında her toplumun kadın ve erkek rollerine ilişkin beklentileri farklı olabilmektedir (Şahin, 2019: 246). Dolayısıyla, kadın ve erkekler aynı kültürel yaşama farklı şekillerde katılmaktadırlar. Örneğin; Meral Gezici ve Gülden Güvenç (2003: 2), Cross ve Madson'dan yola çıkarak (1997), kültürel normları yansıtan cinsiyete özgü sosyal rollerin ve çalışma durumlarının farklı yeteneklerin ve becerilerin kazanılmasında etkin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda, birçok kültürde kadınların hala çocuk bakımı ve ev işlerinden sorumlu tutulan cinsiyet olma özelliğinin geçerliliğini koruması, kadınların benlik algılarını da şüphesiz etkileyen bir durumdur. Buradan hareketle, bir sonraki alt bölümde toplumsal cinsiyet rollerinin kadınların benlik algılarında ne gibi etkileri olduğu ele alınacaktır.

1.2.3. Kadınların Benlik Algıları Oluşumunda Toplumsal Cinsiyetin Rolü

Cinsiyetin biyolojik farklılıkların ötesinde toplumsal olarak şekillendiğini vurgulayan toplumsal cinsiyet kavramı, kadınlara ve erkeklere toplumsal olarak yüklenen roller ve sorumluluklarla ortaya çıkan cinsiyet kimliklerini ifade etmektedir (Urhan, 2016: 120). Kadınların esas görevinin aile ve ev işleri ile ilgili sorumlulukları üstlenmek olduğuna işaret eden bu olgu, kadınların kendilerine

bakış açılarını ve toplumsal konumunu etkilemektedir. Bu bağlamda, bu bölümde toplumsal cinsiyet kavramı ele alınarak, toplumsal cinsiyet rollerinin kadınların benlik algılarını nasıl etkilediğine odaklanılacaktır.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak farklılıkların belirlenmesindeki sosyokültürel olgu olarak açıklanabilir. Feryal Saygılıgil (2016: 10), böyle bir kavrama neden ihtiyaç duyulduğunu şöyle açıklamıştır:

Biyolojik-anatomik (üreme anatomisine dayalı) temelli olduğu düşünülen cinsiyet ile toplumsal temelli olduğu varsayılan cinsiyet (gender) birbirinin karşıtı olarak düşünülmüş, 'toplumsal cinsiyet' de bundan hareketle kavramsallaştırılmıştır. Kültürel olarak kadını ve erkeği toplumsal bir kadına ve erkeğe dönüştüren kategoridir toplumsal cinsiyet. Dolayısıyla toplumsal cinsiyeti cinsiyetten farklı kılan, kadınların erkeklerin egemenliği altında biyolojik-anatomik özelliklerinden kaynaklanan ikincil konumlarıyla, cinsiyetlendirilmiş bedenlerle mücadele etmektir.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeği toplumsal yaşam içinde farklı konumlandırarak, onlara çeşitli roller ve sorumluluklar yükler. Kadınların temel sorumluluğunun aile ve ev olduğu ön kabulüne dayanan bu toplumsal norm, kadınların esas yerinin ev olduğuna ilişkin bir görüşe dayanır. Toplumsal cinsiyete bağlı bu kalıp yargılardan dolayı kadın, kendi potansiyelinin farkına varmada güçlük çekmekte ve ekonomik ya da sosyal roller edinmekte engel ve kısıtlamalar yaşamaktadır. Böylelikle, kadın bağımsız bir birey olarak toplumsal hayatın içinde yer alamayarak, kendini gerçekleştiremeyip güçlü bir benlik algısı geliştirmekte zorlanır.

Zeynep Aycan'ın (2004: 473) kadın ve erkek yöneticilerle yaptığı araştırmasındaki bulgular, toplumsal cinsiyet rolü kalıp yargılarının kadınların kariyer gelişimine yönelik tutumlarının yanında benlik algılarını etkilediğini belirtmiştir. Bu bulgulara göre, “kadının yeri kocasının ve çocuklarının yanındır” ifadesine, kadınların erkeklerden çok daha fazla katıldığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rolü kalıplarını benimseyerek, annelik ve eş olmaya dayalı bir benlik algısı geliştirdiklerini göstermektedir (Aycan, 2018: 303). Bu anlamda, kadınları eve ve aileye sıkıştıran geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin, benlik algısının gelişmesinin önünde bir engel olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini reddeden kadınlarda benlik algısının geliştiği ve benlik saygı düzeyinin

yüksek olduğu görülmektedir. Vildan Ayçiçek (2020: 65), 324 kadının katıldığı *Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Algısı, Psikolojik İyi Oluş ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiler* başlıklı tez çalışmasında, çalışan kadınların toplumsal cinsiyet algılarının çalışmayan kadınlara göre daha olumlu olduğu, ayrıca benlik saygısı düzeyleri ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin çalışmayan kadınlardan daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca, aynı toplumsal kültür yapısı içerisindeki kadın ve erkeklerin benlik algıları, bağımlı ve bağımsız benlik eğilimlerine göre farklılık gösterebilmektedir. Hülya Ercan'a (2013: 164-174) göre, geleneksel değerlere sahip toplumlarda kadınlar ve erkekler, toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı farklı benlik özellikleri gösterebilmektedir. Ercan'ın (2013; 164) bu araştırmasında temel aldığı üçlü benlik modeli, bireyci, ilişkisel ve toplulukçu benlik boyutlarını içermektedir: bireycilik boyutu, bireyi başkalarından farklı, kendine özgü biricik özellikleriyle yansıtan boyuttur; ikincisi, bireyin yakın çevresindeki diğer bireylerle ilişkisini ve özdeşimini içeren ilişkisellik boyutu; üçüncüsü ise, birey ve topluluk arasındaki sembolik değerleri yansıtan toplulukçuluk boyutudur. Ercan'ın bu araştırmasında, kadınların bireycilik ve ilişkisellik puanları erkeklerin puanlarından anlamlı düzeyde yüksek iken, toplulukçu puanlar açısından her iki cinsiyette de anlamlı bir farklılık bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan yine aynı çalışmada, kadınların iş hayatına katılımlarının onları daha bağımsız kıldığı düşünülürken, anne ve eş olma rollerinin de kendilerini daha bağımlı hissettikleri çıkarımı yapılmıştır. Bu çalışmadaki bulgular, benliğin bireycilik ve ilişkisellik boyutlarının toplulukçuluk boyutuna göre öne çıktığına işaret etmekte ve bireyci, ilişkisel ve toplulukçu benlik boyutları cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve eğitim düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla, kadınların bireycilik ve ilişkisel boyutlarının yüksek olmasının, benlik algılarının gelişiminde rol oynadığı söylenebilir.

Bireyciliğin, cinsiyet rollerinin eşitliği, insan hakları ve özgürlük gibi modern değerlerle bağdaştığını toplulukçuluğun ise geleneksel ve tutucu bir ideoloji ile bağdaştığını söyleyen Kağıtçıbaşı (2019: 123-124), bu kavramların davranışlarda gözlenen kültürel farklılıkları açıklamada kullanılmasından dolayı önemli olduğunu ifade etmiştir. Aynı toplumsal yaşam içinde, aynı kültürü

benimseyen kadın ve erkeklerle yapılan başka bir araştırmaya göre, hem kadın hem de erkek katılımcıların benzer olarak kendilerini öncelikle işe ilişkin tanımlamalarla ifade ettikleri görülmüştür (Alpaslan Danışman, 2015: 251-252). Kadın katılımcıların bir kısmının annelik ve eş olma gibi rollere sahip olmalarına rağmen, kendilerini erkek katılımcılarla birebir benzer şekilde tanımlamaları önemlidir. Bu araştırma, çalışma ortamının kadın ve erkekler üzerinde benzer etkiler oluşturabileceği olasılığını gösterse de, bu sonucun genelleştirilmesinin mümkün olmadığını da belirtmek gerekir. Ercan'ın (2013) araştırmasında olduğu gibi, Gabriel ve Gardner'ın (1999) araştırması da kadın ve erkeklerde farklı benlik algıları olabileceğini göstermiştir (akt. Alpaslan Danışman, 2015: 242). Bu çalışmada, kadınların kendilerini tanımlarken daha fazla ilişki eğilimli tanımlamalar yaptıkları tespit edilirken, erkeklerin daha çok bağımsız benlik tanımlamasına yöneldikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda, kişilerin davranışında kültürel farklılıkları öğrenmek için bireyci, ilişkisel veya toplulukçuluk boyutlarının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Kadınların toplumsal yaşamda başka insanlarla gerçekleştirdiği tüm sosyal etkileşimler kendisine, içinde bulunduğu ortam hakkında bilgiler ve deneyimler sunar. Bu deneyimler kadının bu sosyal ortamdaki sorumluluğunu yerine getiren benliğini ortaya koymaktadır. Kadın kimliği kavramı benliğin dışarı yansıyan kısmını oluştururken, sosyal olarak şekillenen benlik algısı ise kadınların tercihleri doğrultusunda ortaya koymuş olduğu ve başkalarına özellikle yansıtmak ve göstermek istediği rollerden oluşur (Sankır, 2010: 19). Öte yandan Hasan Sankır (2010: 20), bireyin kendisini nesneleştirerek başkalarının gözünden görme sürecinde kullanılan sembolik araçların, ataerkil yapılanma nedeniyle eril özellikler taşıdığını belirtir:

Zihin ve benlik potansiyellerinin ortaya konmasında kullanılan sosyal ortamın genel özellikleri, dil, toplumsal cinsiyet rolleri, eğitim ve sosyalizasyon gibi çeşitli araçsal sembollerin ataerkil zihinsel kodlar içeren eril bir bakış açısıyla kurgulanıp, yapılandırılmış ve devamlılığının bu anlamda sağlanmış olduğu görülmektedir. (...) Aynı süreçleri yaşayan ve aynı araçları kullanan erkeklere göre kadınlar benlik ve kimlik potansiyellerinin ortaya konma süreçlerinde daha zorlanmalarına neden olmaktadır. En basit zihinsel süreçleri bile gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğumuz sembolik araç olarak dil, taşıdığı eril özellikler nedeniyle kadınların kendilerini ifade ederken ve diğerleriyle gerçekleştirdiği etkileşimleri değerlendirirken, kendilerini erkeklerin bakış açısına göre konumlandırmak zorunda kalmaktadırlar.

Özetle, kadınlar benlik potansiyelini ortaya koyma sürecinde içinde bulunduğu toplumun sembolik araçlarının eril özelliklerinden dolayı daha fazla zorlanmakta ve bu eril bakış açısı kadınların benlik algılarının gelişimini veya şekillenmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin ve değerlerinin, kadınların kendileri hakkındaki düşünceleri üzerinde önemli etkileri olduğu görülmektedir. Geleneksel cinsiyet rollerinin dışına çıkarak toplumsal hayata katılan kadınların benlik algılarının daha olumlu olduğunu ve benlik saygı düzeylerinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, içinde yaşanan toplumsal ve kültürel bağlamın, kadınların benlik algılarının şekillenmesinde önemli olduğu görülmektedir.

1.2.4. Girişimciliğin Kadınların Benlik Algılarına Etkileri

Tarih boyunca erkek işi olarak görülen mesleklerde başarılı olan kadınların benlik saygısında artışın olduğu ve benlik algılarının olumlu yönde geliştiği söylenebilir (Sanford ve Donovan, 1999: 236). Çünkü kişinin bir işte başarılı olması, özellikle toplumun ona uygun görmediği bir işte başarıyı yakalaması özsaygısını geliştirmektedir. Bu anlamda, bu bölümde özellikle girişimcilik faaliyetlerine giren kadınların benlik algılarında nasıl değişimler yaşadıkları ele alınacaktır.

Literatürde çalışma hayatının, özellikle girişimciliğin kadınların benlik algıları üzerindeki etkilerine dair araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışmalardan birine göre, kadınların ücretli çalışma hayatına katılmaları, toplumdaki konumlarının artmasında, özgüven artışında ve birey olarak ailede söz hakkının artışında etkili olduğu için, kadınların ruhsal sağlığına olumlu yansımaları olduğu söylenebilir (Doğan, 2016: 52). Çalışma hayatındaki kadın ve erkeklerin özerk benlik bağlamındaki benlik tanımlamalarını inceleyen bir araştırmada ise; kadınların kendilerini ifade etmeleri gerektiğinde ağırlıklı olarak kişilik özelliklerine atıf yaptıkları, içsel özelliklerinin farkında oldukları, kendilerini vasıfları üzerinden direkt ifade ettikleri ve nasıl bireyler olduklarının çoğunlukla farkında oldukları bir görüntü sergiledikleri saptanmıştır (Alpaslan Danışman,

2015: 251). Öte yandan, bu araştırmada iş dünyasındaki kadınların kendilerini öncelikle işleriyle ifade ettikleri ve geleneksel toplumsal beklentinin dışında bir profil sergiledikleri önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Gezici ve Güvenç'in (2003: 11-12) araştırmasındaki bulgulara göre, uzman işlerde çalışmayan kadınlarda bireysel gereksinimlerin yaş ilerledikçe azaldığı görülmüş, deneyim kazandıkça benlik becerilerinin geliştiği gözlenmiştir. Öte yandan, özerkleşme-bireyleşme yöneliminin özellikle genç yetişkin kadınlarda daha baskın olduğu, uzman işlerde çalışan ileri yaştaki kadınlarda da özerkleşme eğiliminin bütünleşme eğiliminden daha yüksek olduğu görülmüştür. Genel olarak kadınların insanlar arası ilişkileri, yani ilişkisellik eğilimi arttıkça, kendilerini yakın ilişkilerde daha yeterli algıladıkları ve bütünsel öz değer de yükseldiği belirtilmiştir. Buna göre, genç yetişkin kadınların benlik gelişiminde bireyselleşme eğilimi yetişkin kadınlardan daha yüksektir. Özetle, bu araştırma sonuçlarından yaş etkeninin de çalışan kadınların benlik algısı üzerinde anlamlı etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de yapılan araştırmalar ve Türkçe diline çevrilen çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, yapılan araştırmalarda girişimciliğin kadının toplumsal yaşamdaki konumunu yükselttiği ve geleneksel roller dışında farklı sosyal roller edindiği görülmektedir. Kadını ücretsiz aile işçisi konumundan kendi hesabına çalışan konuma taşımanın, kadının statüsünü yükseltmenin bir aracı olduğunu söyleyen Ayşehan Çakıcı (2006: 59), girişimcilik rolünün, kadınları, karar alan, risk üstlenen ve yöneten konuma yükseltebildiğini ifade etmiştir. Örümcü de (2015: 171) yaptığı tez çalışması kapsamında görüştüğü kadınların, girişimcilik süreci ile birlikte hem aile içerisinde hem de toplum içerisinde ikincil ve ezilen statüsünden kurtulduklarına, başkaları ile birlikte tanımlanmaktan çıkarak kendi başına bir birey olarak tanımlandıkları bulgusuna ulaşmıştır. Bu durumda, kadınların aile gelirine katkıda bulunarak kazanç sağlamasının, toplumsal statülerine etkisinde önemli bir rolü olduğu çıkarımı yapılabilir. Aynı zamanda kadınların statülerindeki bu değişim, kadının güçlenmesi ve benlik algılarının değişmesi açısından oldukça önemli bir göstergedir.

2. TÜRKİYE’DE KADININ ÜCRETLİ İŞGÜCÜNE KATILIMI VE GİRİŞİMCİLİĞİNİN GELİŞİMİ

Kadınların üretim hayatına katılıp ücretli çalışmaya başlaması 19.yy Sanayi Devrimi’ne dayanmaktadır. Bunun öncesinde kadınlar geleneksel cinsiyet rollerine bağlı olarak ev ve aileyle sınırlandırılmış ve ücret karşılığında “işçi” statüsü ile çalışmaları sanayi devrimi ile mümkün olmuştur (Özer ve Biçerli, 2003-2004: 56). Kadınların ücretli çalışma hayatına girmelerini etkileyen önemli faktörlerden biri de savaşıdır. Savaşlardan dolayı azalan erkek istihdamına karşılık, kadın istihdamı artış göstermiştir. II. Dünya Savaşı, kadının işgücüne katılımını sanayileşmeden daha fazla etkilemiş ve savaş süresi boyunca kadınların işgücüne katılımının önemli ölçüde arttığı gözlenmiştir (Özer ve Biçerli, 2003-2004: 58). Bu bölümde Türkiye’de kadının iş gücüne katılım sürecinin nasıl başladığına yer verilerek, kadın girişimciliğinin nasıl ortaya çıktığı tartışılacaktır. Daha sonra kadın girişimciliği konusu, ulusal, bölgesel olarak ve Van kenti özelinde üç ayrı başlıkta incelenecektir.

1950’lerden sonra Türkiye’de kırdan kente yönelik göçün yarattığı hızlı kentleşme sonucunda, kadınlar gerçek anlamda tarım dışı iş gücüne katılmıştır (Berber ve Yılmaz Eser 2008: 3). Kent yaşamıyla birlikte üretime katılan kadının, toplumsal konumunun ve çalışma yaşamındaki yerinin değiştiği gözlenmektedir. Toplumsal statüsü değişen kadın; eğitim almaya, kendi konumunun farkına varmaya, hizmet sektörü ve diğer sektörlerde çalışmaya ve bu konularda bilinçlenmeye başlamıştır (Berber ve Yılmaz Eser 2008: 3). Ancak erkek egemen toplum yapısı, kadınların iş yaşamına katılımını belirli mesleklerde yoğunlaştırmıştır. Bu meslekler; daha çok tarım, sanayi ve hizmet sektörüyle ilgili olmuştur. Ayrıca bazı meslek gruplarında kadınların yer edinmemesinin temel sebebi, bu mesleklerin hala erkek mesleği olarak görülmesidir. (Arıkan, 2004: 276). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında erkeklere daha uygun olarak değerlendirilen bu mesleklerde kadınlar yaygınlık gösterememektedir. Ecevit (2008: 115-118), Türkiye’de kadınların işgücüne katılımlarının, 1950’li yılların

ikinci yarısında yüzde 70'ler civarındayken 2006 yılında bu oranın yaklaşık yüzde 25'e düştüğünü belirterek bunun esas nedenini şu şekilde açıklamıştır:

Bu durumun birçok nedeni olmakla birlikte esas neden, kırdan kopan ve tarımsal faaliyetlerden uzaklaşan kadın nüfusun işgücüne katılan nüfus içinde giderek daha az yer alıyor olmasıdır. Kadınların işgücüne katılımlarının düşüklüğü, onların istihdam olanaklarının çok uzağında kaldığının önemli bir göstergesidir. Oysa istihdam, hele ücretli olduğunda, kadınlar ve erkekler arasında hemen her ülkede mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesinde önemli bir araçtır. İstihdam edilememe, kadınları ekonomik özgürlüğe ulaştıracak yolu kapatır, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin derinleşmesinde ve keskinleşmesinde ciddi bir rol oynar.

1980'lerin ortalarından itibaren, birçok ülkede yaşanan ekonomik kriz, kadınların işgücüne katılımlarını da büyük ölçüde etkilemiştir. 1980 sonrası yapısal uyum politikalarını hayata geçiren ve ihracata yönelik gelişme modelini seçen ülkelerde, özellikle uluslararası pazara yönelik mal üreten sanayi kuruluşlarının her zaman olduğundan daha fazla duydukları emek gereksinimi sebebiyle kadınların işgücüne katılımında artış olmuştur (Ecevit, 1998: 41). Türkiye'de kadının işgücüne katılımını etkileyen faktörlerde; kadının ve eşinin eğitim düzeyi, medeni hal, ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı, yaş düzeyi, iş yaşamındaki kadına karşı tutum, yasal düzenlemelerin etkisi, erkek ve kadın arasındaki ücret eşitsizliği ve kayıt dışı istihdamın varlığı etkili olmaktadır (Yılmaz ve Zoğal, 2015: 13). Türkiye'de ataerkil kültür çerçevesinde kadına yüklenen roller, onun iş hayatından uzaklaşmasında etkili olmaktadır. Ancak yaşanan sosyal, kültürel ve teknolojik değişim, kadınların çeşitli iş ve meslek kollarında varlık göstermesinde ve yeteneklerinin farkına varmalarında etkili olmuştur (Çıkmaz, 2019: 22). Zaman içinde yaşanan bu değişimlerin etkisiyle kadınlar, toplum içinde daha görünür hale gelerek iş yaşamına etkin katılmış ve sahip oldukları yetenek ve potansiyellerinin farkına vararak idealleri doğrultusunda girişimciliğe yönelmeye başlamışlardır (Çıkmaz, 2019: 22). Erkek girişimcilere göre kadınların girişimlerinin daha küçük olmalarına, daha yavaş gelişmelerine ve girişimsel faaliyetlerinden daha az kazanç elde etmelerine rağmen, araştırmalar kadınların girişimci olarak erkekler kadar işlerinden memnun olduklarını ortaya koymuştur (Kaygın ve Bülent, 2013: 31). Bu durum, girişimcilik faaliyetlerinde bulunan kadınların, zorlu bir süreç yaşasalar dahi girişimciliğin hayatlarını olumlu yönde değiştirdiğini göstermektedir. Bu

sebeplerden kadın girişimciliğine olan talep artmış ve kadınlar farklı alanlarda çalışır ve görünür olmaya başlamıştır.

1980’li yıllardan itibaren dünya genelinde kadın girişimciliği de farklı disiplinlerin ilgi odağı haline gelmiştir (Yetim, 2002: 81). Ayrıca, 2000’li yıllarla birlikte kadın girişimciliği konusu giderek yaygınlaşmış olup, uluslararası örgütlerin yanı sıra ulusal, sivil ve kamu kuruluşların gündemlerine oturmuştur (Çıkmaz, 2019: 23). Kadın girişimciliğinin, toplumsal kalkınmada büyük öneme sahip olduğu, yapılan birçok çalışmayla ortaya konmuştur. Bu nedenle, pek çok ülke kadın girişimciliğini destekleyen politikalarla yönelmektedir. Destekleyici politikaların katkısıyla ekonomik faaliyetlere yönelen kadınlar, ekonomik bağımsızlığın ve sosyal statünün verdiği özgüvenle kendilerini daha güçlü görebilmektedir. Toplumsal üretime katılmak, bütün zamanını evde ve ev işleriyle geçiren kadınlar için ekonomik kazancın yanında, dışarı çıkmaları, sosyalleşmeleri ve yeni fikirlerle tanışmaları adına da önemli bir adımdır. Bu sayede hızlı bir gelişme gösteren kadın girişimciliği, kadınların da ilgi alanı olmuş ve çalışma yaşamına kendi işini kurarak giren kadınlar için daha güçlü bir birey olma potansiyeline ulaşmıştır. Kadın girişimcilerin sayısında artış olmasının en önemli sebepleri; sosyokültürel değişimler, kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi, kendi işlerinin patronu olmayı istemeleri ve karşı cinsle aynı deneyime ve aynı birikime sahip olmalarına rağmen daha az maaşla çalıştırılıp hiyerarşinin daha üst kademelerine yükselmelerini engelleyen “cam tavan sendromu”nu yaşamak istememeleridir (Kahraman, 2020: 64). Kadınların iş yaşamında karşılaşmış oldukları en önemli sorunlardan biri olan cam tavan sendromu, çalışan kadının kendisi ile aynı bilgi ve birikime, deneyime ve aynı kıdeme sahip erkek çalışana oranla daha az maaşla çalıştırılıp hiyerarşinin daha üst kademelerine yükselmesinin engellenmesiyle örgütte hak ettiği düzeye gelememesidir (Ertürk, 2016: 141). Öyle ki bu sebeple kendini ispatlamak için girişimci olmak isteyen kadınlar, kendi işini kurup zamanla işlerini büyütebilmekte ve engelleri görece daha rahat aşabilmektedir. Girişimci olduktan sonra işlerini büyüten ve Türkiye’nin hemen her yerinde başarılı olan kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlar kendi iş fikirlerinden yola çıkarak başarılı bir

girişimci olma ve kendilerini geliştirme olanağı bulmanın yanında ülke ekonomisine de katkı sağlamaktadır (Çıkmaz, 2019: 55).

2.1.Türkiye’de Kadın Girişimciliğı

Türkiye’de kadın girişimciliğı konusu daha önce ev kadınlarının hane gelirine katkı sağlamak için evlerinde yaptıkları kazanç sağlayan işlerden, büyük işletmelerin yöneticiliğine kadar çeşitli faaliyetleri anlatmak için kullanılan iyi tanımlanmamış bir kavramken; kapsamlı bir şekilde ilk defa 1992 yılının Ekim ayında İstanbul’da yapılan “Kadınların Ekonomik Bağımsızlığı İçin Geleneksel Olmayan İşkollarının Desteklenmesi” konulu bir sempozyumla toplumun ve özellikle kadınların gündemine girmiştir (Ecevit, 1993: 15). Buradaki konuşmalarda kadın girişimciliğın yaygınlaşmasıyla kadınların işsizliğinin giderilebileceğı ve ancak bu şekilde kadınlar aleyhine işleyen iş gücü piyasasında değişimlerin sağlanacağı savunulmuştur. Aynı sempozyumda, kadınların hem geleneksel olmayan iş kollarına girme hem de girişimcilik için alternatif politikalar oluşturma ve yöntem geliştirme boyutları tartışılmıştır çünkü kadının iş yaşamında girişimci olarak bulunmaları, istihdam tıkanıklığını gidererek, hem toplumsal yaşamda hem ülke kalkınmasında etkin bir rol oynamaktadır. Bu bölümde, Türkiye’de kadın girişimciliğının gelişim süreci ve ülke içinde nasıl bir seviyede olduğu çeşitli çalışmalarla desteklenerek değerlendirilecektir.

Ülke kalkınması için kadınların çalışma hayatına büyük oranda katılması ve daha aktif rol alarak girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaları, “stratejik” bir öneme sahiptir (Tamer, 2013: 654). Kadının iş gücüne aktif katılımı ve girişimciliğın yaygınlaşması, istihdamın artmasını sağladığı için gelişmekte olan ülke ekonomisine katkı sağlar. Ekonomik kazanç elde eden her kadın, mevcut ekonomik yapının bir parçası olduğundan gelir dağılımındaki farklılıkların daha aza indirgenmesinde etkili olmaktadır (Can ve Karataş, 2007). Ancak, Avrupa’daki gelişmiş ülkeler arasına girmek üzere politikalara yönelen ve bugün hala gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye’de, kadın girişimciliğı ekonomik ve sosyal alanda bugün hala yeterli yaygınlığa ulaşamamıştır. Bunun

nedeni olarak, kadın girişimciliğini büyütecek ve destekleyecek ekonomik ve sosyal politikaların, gelişmiş ülkelerle karşılaştırılacak olursa, daha az ve yetersiz olması söylenebilir. Ayrıca Türkiye’de kadın girişimciliğinin istenilen seviyede olmamasında; geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri, eğitimsizlik, yerleşmiş cinsiyet ayrımcılığı ve kurumsal yapının yeterli desteği sunmaması gibi faktörler de etkili olmaktadır. Kadın girişimciliği, her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sonradan gelişim göstermiştir.

1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de sivil toplum kuruluşları, kamu kuruluşları ve uluslararası kuruluşların kadın girişimciliğini geliştirmeye yönelik çalışmalarında artış gözlenmiş ve kadınların ekonomik etkinliklere katılımında gelişmeler yaşanmıştır. Buna paralel olarak, son zamanlarda kadınların mesleki statülerinin geliştirilmesine ve iş hayatında ücretlerinin artırılmasına yönelik farklı yaklaşımlar ve öneriler getirilmiştir. Bu durum, kadınların ekonomik statüsünün güçlendirilmesi konusuna yönelik ilginin arttığını göstermektedir. 1990’lı yılların ilk yarısında ücretli istihdamın yanı sıra, kadınların küçük işletme kurmalarına destek verilmesi ve kadınlara ekonomik getiri sağlamanın uygulanabilir yolları arasında görülen kadın girişimciliğinin desteklenmesi, bunun en büyük örneğidir (Ecevit, 2007: 47). Kadınların güçlenmesinin bir yolu olarak görülerek kadın girişimciliği KAGİDER, KEDV, KADAV ve KAMER gibi kadın dernekleri ve kuruluşları tarafından benimsenmektedir. Kadın girişimciliği ile ilgili her türlü çabada kadınların güçlenmesinin en önemli zorunluluk olarak gözetilmesi gerektiğini belirten Ecevit (2007; 48), kadın kuruluşlarının bu alandaki amaç ve katkılarını şöyle açıklamıştır:

Girişimciliği destekleme çalışmalarına genellikle hedef gruplarından gelen talepler üzerine başladıklarından, girişimciliği, kadınların kendilerini güçlendirme stratejileri içinde belirli bir yere oturtabilmiş ve programlarını, kadınların bu stratejik gereksinimleri ve içinde bulundukları gerçek koşullar ile ilişkili olarak geliştirmişlerdir. (...) Kadın kuruluşları, kadınların karşılaştıkları çok boyutlu sorunlara dikkat çekmişler, bir yandan kadınların genel anlamda sosyoekonomik gelişmesine katkıda bulunurken bir yandan da onların girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi için çok kademeli müdahalelere ihtiyaç duyulduğunun altını çizmişlerdir (Ecevit, 2007: 48-49).

Kadın girişimciliğine verilen destekler sayesinde, çalışma hayatına başlangıçta ‘iş gören’ olarak giren kadınlar, giderek ‘işveren’ olarak da ekonomide önemli bir yer edinmeye başlamışlardır (Gül, 2013: 51). Böylelikle,

kadınlar kendi kazançlarını elde ederek ekonomik bağımsızlığa kavuşmuş ve işsizliklerine bir çözüm bulmada girişimciliği bir araç olarak görmeye başlamışlardır. Ayrıca, Türkiye’de kadın girişimci sayısının artmasında Avrupa Birliği (AB), Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşların kadın girişimciliğini destekleyici ve yaygınlaştırıcı politikalar izlemesi de etkili olmuştur (Yetim, 2002: 80). Kadın girişimciliğini destekleyip teşvik eden araçlardan biri de krediler olmuştur. Ancak, Türkiye’de kadın girişimciliğini eleştirel bir yaklaşımla ele alan Ecevit’e (2007: 47) göre, kadının desteklenmesinin arkasında yatan nedenler; kadın girişimciliği ile ilgili tartışmaların öznesinin kadın olmaktan ziyade hanelerin olmaya başlamasıdır. Örneğin, “kentlerde yoksul aileler arasında yoksulluğun daha da derinleşmesi birtakım politik müdahaleler gerektirmiştir ve bunların arasında kadın girişimciliğinin geliştirilmesi tercih edilen bir seçenek olmuştur” (Ecevit, 2007: 47). Türkiye’de resmi finans kuruluşlarının hizmet sunmadıkları veya eksik hizmet sundukları yoksullar, ekonomide resmi finans kuruluşlarına erişim olanağı bulamayan ya da düşük gelirli aileler için oluşturulmuş bir finansman yöntemi olan mikro-kredi kadın girişimciliğinin teşviki ve gelişmesinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Bedük, 2013: 185-186). Bu teşvik ve destekler kadın girişimciliğinin yaygınlaştırılması ve kadının ekonomik bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynamıştır.

Kadın ve erkeklerin girişimci olma nedenleri ve güdülleri farklı olabilmektedir (Arıkan, 2004: 293). Erkek girişimciler daha çok güç kazanmak, geleceklerini garanti altına almak ve alana hâkim olmak gibi nedenlerle girişimlerini başlatmakta iken; kadın girişimciler kendini ispatlama, başarılı olma isteği, bağımsızlık arzusu ve aile ekonomisine katkıda bulunmak için girişimci olmaktadır (Özen Kutanis ve Karakiraz, 2013: 23). Başka bir araştırmada ise, kadınları girişimciliğe çeken motivasyon faktörleri arasında bağımsız ve özgür olma isteği ve kendini gerçekleştirmenin çok önemli olduğu saptanmıştır (Özdemir, 2010: 128). Soysal (2010: 90)’ın Türkiye’de kadın girişimciler üzerine yaptığı çalışmasında, kadınları girişimci olmaya iten en önemli faktörler, “ülkenin ekonomik koşullarından kaynaklanan işsizlik sorunları, kadınlara uygun olmayan iş koşulları ve kadınların özellikle ücretli işlerde cinsiyet ayrımcılığına

uğramaları” olarak öne çıkmıştır. Daha önce belirtildiği gibi, kadın girişimciler için esnek çalışma saatleri de girişimciliği tercih etme sebepleri arasındadır (Başol, 2010: 117). Şüphesiz bu durum da, toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak kadının aile ve hane içi sorumluluklarının ağırlığı ile ilgilidir.

Sonuç olarak yapılan çalışmalardan, kadınları girişimciliğe yönelten temel amacın; maddi zorunluluk, birey olarak bağımsız olma isteği, esnek çalışma saatlerine sahip olmak, iş yeri sahibi olmakla kazanılacak ekonomik güvence ve bunların sonucunda kendini gerçekleştirme olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, araştırma yürütülen kentler değişmekle beraber kadınları girişimciliğe yönelten ortak durumlardan söz etmek mümkündür. Bu amaçlar, sosyal ve ekonomik bağımsızlık ile kendini güvende hissetme ihtiyacı anlamında ortaklaşmaktadır. Kadınların ailelerine ek gelir sağlama düşüncesi ve kendilerini bulundukları topluma ispat etme gayeleri de girişimciliği cazip kılan faktörler olmaktadır.

Girişimcilik faaliyetlerinde bulunan kadınların, zorlu süreçlerden geçmiş olmalarına rağmen, girişimci olduktan sonra hayatlarında olumlu değişiklikler yaşadığı bilinmektedir. Örneğin, kadınların üretime katılmaları ile aile bütçesine katkı sağlamanın verdiği özgüven artışı, birey olarak ailede söz hakkının artması ve toplumdaki statülerinin yükselmesi kadınların ruhsal sağlığını olumlu etkilemektedir (Doğan, 2016: 52). Bunun yanında, Çakıcı’nın (2006: 72) Mersin’de 95 kadın girişimciyle yaptığı yüz yüze görüşme sonucunda ulaştığı bulgular, kadınların kendilerine olan bakış açısının olumlu yönde değiştiğini, yeteneklerini keşfettiğini, yeni bilgi ve beceriler edindiğini, özgüveninde artış olduğunu ve çevresinin genişlediğini göstermektedir. Dolayısıyla, girişimciliğin kadınların hayatlarına olumlu katkılar sağladığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de kadın girişimciliği üzerine yapılan akademik çalışmaların önemli bulgularından biri, kadın girişimciliğinin gelişim seyrinin yavaş olduğudur (Bedük, 2005: 109; Soysal, 2010: 89; Gül, 2013: 56; Sallan Gül ve Altındağ, 2016: 1371; Uygun ve Günaydın, 2019: 55). Kadın girişimciliği, toplumsal gelişmişlikte önemli bir adım olduğundan doğru ve yeterli ekonomik ve sosyal politikalara ihtiyaç duyulduğu da yapılan çalışmaların sonuçlarında vurgulanmıştır. Türkiye’de girişimcilik kadınların yaşamında sosyal ve ekonomik bağlamda

olumlu değişimlerin dayanağı olmaktadır. Çalışan ve üreten kadının kendisini bağımsız ve özgür olarak gördüğü, ekonomik refahla beraber yaşam kalitesinin arttığı yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, girişimcilikle beraber ev işlerinin yapılması ve hane halkının ihtiyaçlarının giderilmesi de geleneksel ataerkil kültür uyarınca çalışma hayatına atılan kadından beklendiği için, bu durumun kadın için çifte yük olduğu gözlenmektedir.

2.2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde Kadın Girişimciliği

Türkiye gibi gelişmekte olan ölkelerde kadın girişimciler ekonomik hayata yeterince katılamadığından, siyasi kurumların kırsal kalkınma çabalarında istenilen sonuçlar alınamamaktadır. Türkiye’nin özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerindeki kadınların eğitim seviyelerinin yetersiz olması ve “kültürel özellikler nedeniyle erkek işlerine karışmamalarının gerekli olduğu anlayışıyla büyütölmeleri”, bu bölgelerde kadın girişimciliğinin henüz istenilen seviyede gelişmemesine sebep olmaktadır (Yılmaz ve Mayatürk, 2008: 112). Gelişmekte olan ölkelerde; toplumun ön yargıları, eğitim düzeyinin düşüklüğü ve cinsiyet eşitsizliğinin güçlü olması gibi etkenlerin giderek kadınların aleyhine işlediği yönündeki gözlemler, kadının kırsal kalkınmadaki rolünü gündeme getirmiş ve bunun da ancak kadının girişimcilik faaliyeti ile aşılabileceği ifade edilmiştir (Soysal, 2013: 94-95). Kadınların üretim potansiyellerinden faydalanılamadığı için bu bölgelerde kadın emeği dönüştürücü bir rol üstlenememekte ve kadının iş yaşamında yer alma olgusu gelişmemektedir. Kadınların iş yaşamına katılmalarını etkileyen belirleyici unsurlardan biri de toplumsal kültürdür. Geleneksel ataerkil sistemin hâkim olduğu toplumsal kültürlerde kadınlar bir dizi engel ve sorunla karşılaşabilmektedir. Bu başlık altında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde özellikle toplumsal cinsiyet açısından nasıl bir kültürün hâkim olduğu konusu tartışılarak, bu bağlamda kadının bu bölgelerde çalışma hayatının nasıl olduğu değerlendirilecektir.

Toplumsal kültür, insanların tercihlerini, sosyal ve ekonomik düzeylerini ve girişimcilik faaliyetlerini etkileyen belirleyici bir unsurdur. Girişimci güdüler ve davranış kalıpları da içinde bulunduğumuz topluma göre şekillenir (Kaygın ve Güven, 2013: 20). Dolayısıyla, bölge gerçekliğinin kadın girişimciliği üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yakın Ertürk'ün *Sınır Tanımayan Şiddet* (2015: 294) kitabında belirttiği üzere, Türkiye'de modernleşme esas olarak erkek egemen kurumlar eliyle gerçekleştiği için bazı kadınların moderniteyle bütünleşmesine ve birçok yasal kazanıma rağmen, cinsiyet rejimi değişmeden devam etmiştir. Buna ek olarak, kırsal alanlardaki ve Doğu illerindeki kadınların büyük çoğunluğu modernleşme sürecinin dışında kalmıştır (Ertürk, 2015: 294). Bu durum, toplumsal ve kültürel olarak bir geri kalmışlığa sebep olmuştur. Kahraman'ın (2020: 83) belirttiği gibi, "kültürel formlar ile girişimcilik arasında sıkı bir ilişki mevcuttur". Çünkü birey, ait olduğu toplumun egemen kültür değerlerinin taşıyıcısı konumundadır (Arıkan, 2004: 249). Örneğin, Şemsa Özar (2005: 22) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaptığı çalışmada, bölgenin erkek egemen toplum yapısının girişimciliğin önünde ciddi engeller oluşturduğunu, bu durumu konuyla ilgili örgüt temsilcileri ve kadın girişimcilerin bizzat kendileri tarafından sıkça dile getirildiğini belirtmiştir. Çeşitli çalışmalara dayanan bu veriler, bölge kadınının önündeki en büyük engelin, ataerkil yapının toplumsal cinsiyet rollerindeki baskıcı tutumu olduğunu göstermektedir. Geleneksel ataerkil kültürün hâkim olduğu bölgede ve özellikle bu anlayışın daha baskın yaşandığı bölge kırsalında, kadının toplumsal ve ekonomik statüsü, geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışının keskin sınırlarıyla çevrelenmiştir. Bölgede yaşayan kadınlar için bu sınırların dışına çıkılması, pek çok engelle mücadele edilmesi anlamına gelmektedir.

Her bölgenin toplumsal ve kültürel yapısının farklılığı, kadınların statüsünü ve sorunlarını da farklılaştırmaktadır. Feodal özelliklerin bugün belli ölçülerde etkisini sürdürdüğü Doğu ve Güneydoğu Bölgelerindeki toplumsal hayatın en önemli özelliği, aşiret ilişkilerinin değişim ve dönüşüme rağmen halen belirleyici etkisinin devam ediyor olmasıdır. Aşiretin değer yargıları çerçevesinde kadının yönetime katılma ya da karar alma hakkı neredeyse yoktur (Doğanay, 1993: 84). Feodal sistemin dayandığı düşünceler ve yaşam şekillerinin, ataerkil

sistemin hâkim olduğu aşiretler üzerinden sürmesi, kadının alanının ve hareketinin sınırlanmasına yol açmıştır. Aşiret içinde görevlerin ve sorumlulukların dağılımında cinsiyet faktörünün temel belirleyici olması, kadının geleneksel rollerin dışınca çıkınca sadece aile içinde değil aşiret içerisindeki rollerinin de dışına çıkmak anlamına gelmekte ve bunun sonucunda daha geniş ölçekte sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Tüm bunlar kadınları geleneksel ataerkil sistem içinde belirgin bir biçimde ikincil bir konuma yerleştirmektedir. Özellikle geniş aile ve akraba ilişkileri çevresinde belirlenen hane içi ve bakım emeği sorumluluklarının sadece kadına yüklenmesi kadının hayatını olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Fatmanur Aksöz ve Baran Arslan'ın (2023: 1543) "Toplumsal Cinsiyet Sarmalında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kadın Olmak: Şanlıurfa İlindeki Kadınların Toplumsal Tükenmişlik Düzeyleri" adlı çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar, Şanlıurfa'daki kadın katılımcıların toplumsal tükenmişliklerinde etkili olan öncelikli unsurun aile yaşamından kaynaklanan sorumlulukların olduğunu göstermektedir. Yıllardır bölgedeki ekonomik koşulların kadının geleneksel ev içi sorumluluklarını ağırlaştırması ve cinsiyet ayrımcılığını sürdürmesi şüphesiz bölgedeki kadın istihdamını da etkilemektedir. Sonuç olarak, bu bölgelerin Türkiye'nin diğer bölgelerine göre daha geride kalmasının sebebinin sosyoekonomik ve siyasi nedenlere bağlı olarak ekonomik alanların gelişmemiş olmasının yanı sıra, geleneksel ataerkil kültür faktörü olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Bahar Burtan Doğan ve Mehmet Kaya'nın (2014: 104), TRC2 Bölgesinde kadın istihdamı sorunlarını inceledikleri çalışmaları sonucunda, kadınların istihdamının Türkiye'de artma eğiliminde iken TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) bölgesinde azaldığını tespit etmişlerdir. Türkiye ve TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) bölgesi 2013 yılının istihdam oranlarına bakıldığında; TRC2 Bölgesi'nin hem erkek hem de kadın oranlarında Türkiye'nin altında kaldığı görülmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranlarının çok düşük olması kadın istihdamının da düşük olmasına neden olmaktadır. Emine Akman'ın (2019: 335) aktardığı 2019 verilerine göre ise, kadın işgücüne katılım oranının en düşük olduğu bölge %22.1 ile yine Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Akman, bu bölgenin uzun yıllar güvenlik problemi yaşadığını ve bu sebeple kadınların çalışma hayatına katılmada

sıkıntılar yaşayarak geri planda kaldıklarını belirtmiştir. Akman’a göre, bir diğer sebep de ekonomik faaliyet alanlarının gelişmemiş olmasıdır. Bu bölgede kısmen de olsa tarım faaliyetleri yapılmakla birlikte, yine de yetersiz kalmaktadır. 2022 yılı TÜİK verilerine göre, en düşük kadın istihdam oranı %14,5 ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesinde gerçekleşmiş, bu bölgeyi %15,9 ile TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), %19,6 ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) izlemiştir (TÜİK, 2023). Bu veriler sonucunda, bu bölgelerde kadın istihdamının artmasında yıllar içinde anlamlı bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Ekonomik olanakların bu bölgelerde hala ciddi düzeyde kısıtlı olmasının sonucu, ücretli iş gücüne bu ya da sosyokültürel nedenlerle katılamayan kadınlar, imkân bulunca girişimcilik faaliyetlerine yönelmektedir. Süleyman İlhan ve Filiz Oruçlu (2023: 126), Diyarbakır’da 33 kadın girişimci üzerine yaptıkları çalışmada kadınları girişimciliğe teşvik eden faktörleri şöyle sıralamışlardır: “girişimci ruh, sömürülme, istihdam yaratma, tahakküm altına girmeyi reddetme, atanamama, vicdani ve manevi doyum, piyasadaki boşluk/fırsatlar, çevredeki kadınların talepleri, ailede söz sahibi olma, kötü patron, ticarete teşvik eden hadis-i şerif, işten çıkarılma ve aile mesleği”. Girişimcilik faaliyetlerinde bulunan kadınlar, bölgenin geleneksel kültüründen dolayı bu süreçlerde ataerkil baskıdan kaynaklanan ciddi engellemeler ve zorluklar yaşamaktadır. Bu engellerin başında kadınların girişimci olmasına ailenin karşı çıkması, sosyal çevrenin destek vermemesi, finans kuruluşlarından büyük ölçüde yararlanamama ve eğitim yetersizliği gelmektedir (İlhan ve Oruçlu, 2023: 125). 2013 verilerine bakıldığında, “iş kurmak isteyen kadınların önündeki en önemli engellerden birinin ilk sermaye ile ilgili olduğu” görülmüştür (KEİG, 2013: 102). Bu durum, 10 yıl içinde kadın girişimciliğinin gelişiminde aynı sorunların devam ettiğini göstermektedir.

Söz konusu bölgelerde kadın haklarını gözeten ve kadının güçlenmesine yönelik çalışmalar yapan birçok sivil toplum kuruluşu ve kadın dernekleri mevcuttur. Bunlardan biri de kadın haklarının ihlali konusunda duyarlılık geliştirmek ve kadın istihdamını artırmak gibi amaçlarla Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde kurulan KAMER Vakfı’dır. Bu kuruluş aynı zamanda kadınların çeşitli kamusal etkinliklere katılmak üzere evlerinden çıkmalarına yardımcı olan

ve kadına karşı şiddete yönelik olarak bir de acil yardım hattı oluşturan, kendi türünde ilk kuruluştur. 1997 yılında kurulan KAMER, uzmanlar tarafından yönlendirilen iş fikri geliştirme kursları düzenleyerek bu alanda kendini geliştirmeye istekli kadınları, Türkiye Kalkınma Vakfı'nın (TKV) 'Kendi İşini Kur' eğitimine yönlendirmektedir (Ecevit, 2007: 43). Eğitim almak isteyen kadınlar, 14 hafta süreyle bilinç ve duyarlılık geliştirme kurslarına katılmaktadır. Bu tür sivil toplum ve kadın kuruluşlarının sağladığı destekler, kadınların hem özel hem de kamusal yaşamını olumlu yönde etkilemesi ve onları güçlendirmesi açısından son derece önemlidir.

Sonuç olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde kadınların iş kurarken finans kuruluşlarından büyük ölçüde yararlanamamaları, sermaye temininde zorlanmaları, eğitim ve tecrübe yetersizliği gibi güçlükler bugün hala yoğun bir biçimde devam etmektedir. Öte yandan, ülkemiz genelinde de etkilerinin önemli ölçüde sürdüğü ataerkil cinsiyet kültürünün bu bölgelerde çok daha etkin olmasının, kadın girişimciliğini olumsuz etkilemede önemli bir role sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

2.3. Van'da Kadın Girişimciliği

Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Van ili, bölgeye hâkim olan sosyoekonomik ve sosyokültürel yapıyla benzerlik göstermektedir. Ancak Van ili özelinde bazı niteliklerin daha net anlaşılması bakımından, kentin kültürel özelliklerine ve sosyo-demografik yapısına değinilmesi çalışmanın bağlamı açısından yerinde olacaktır. Bu doğrultuda, kadının çalışma hayatı Van'da kadın girişimciliği özelinde değerlendirilecektir.

Van'ın ekonomik yapısında rekabet gücü yüksek sektörler arasında imalat (inşaat amaçlı beton ürünlerinin imalatı), enerji (buhar ve iklimlendirme), madencilik (süsleme yapı taşları ocakçılığı), hizmetler (binaların genel temizliği) ve tarım (karma çiftçilik) bulunmaktadır (KEİG, 2013: 158). Van ilinin, Türkiye'deki diğer şehirlerle karşılaştırıldığında, daha çok erkek emeğinin hâkim

olduğu emek pazarına sahip, ziraat ve tarımsal toplum tanımı içinde açıklanabilecek özellikler gösterdiği ve iktisadi performansının düşük olduğunu tespit edilmiştir (Parin ve Arlı, 2016: 52). Ayrıca son dönemde yapılan araştırmalar, Van ilinin son otuz yıldaki istihdamının, ekonomisi sanayiye dayalı illerin istihdam eğilimleriyle uyumsuz ancak tarım ekonomisine dayalı illerin istihdam eğilimleriyle uyumlu olduğunu göstermektedir (Parin ve Arlı, 2016). Van'da sanayinin yeterince gelişme gösterememesinin, aynı zamanda bu kentin geri kalmışlığının esas gerekçesini oluşturduğu söylenebilir (Ağcakaya, 2022: 218). Türkiye'de kentlerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılmasının yapıldığı, güncel verileri temel bileşenler analizi kullanılarak incelenmiş bir araştırmada elde edilen bulgulara göre; Van ili 81 il arasından 74. sıradadır (Dolu ve Kuvvetli, 2023: 96). Bu durum, Van ilinin gelişim seyrinin yavaş olduğunu göstermektedir. Ayrıca buna ek olarak, Van işsizlik oranının da en yüksek olduğu iller arasındadır. 2022 TÜİK İş Gücü İstatistikleri verilerine göre, işsizlik oranı en yüksek bölge % 19,2 ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) iken, işsizlik oranı en düşük bölge % 6,2 ile TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) olmuştur.

Van, 1980'lerin ortalarından itibaren hem il içi hem de çevre illerden (Ağrı, Muş, Bitlis, Hakkâri) siyasi ve ekonomik sebeplerle yoğun göç alan bir kent olmuştur. Belli dönemlerde Şırnak başta olmak üzere, Siirt ve Diyarbakır gibi illerden de önemli bir nüfus kitlesi Van'a göç etmiştir (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2016: 228). Yapılan göçlerin %75'i güvenlik, %21'i ekonomik ve %4'ü sosyokültürel nedenlerden kaynaklanmaktadır (Deniz, 2009: 181). Güvenlik kaynaklı göçlerin ekonomik ve sosyokültürel kaynaklı göçlerin toplamının üç katı olması, vatandaşların terk ettikleri yerlerde, özellikle kırsal bölgelerde, çatışmalar kaynaklı ciddi can güvenliği sorunlarıyla karşılaşmalarının sonucudur. Bu zorunlu hareketlilik kitleler halinde gerçekleştiğinde, göçülen kentlerde de çeşitli olumsuz durumlara sebep olmaktadır.

Göçlerin bir sonucu olarak, kentin fiziki ve sosyal yapısında imardan yoksun bir şekilde alansal genişleme ve buna paralel olarak kentsel alt yapı sorunları ortaya çıkmıştır. (Deniz, 2009: 186). Aynı zamanda, bir sınır kenti olması Van'ı, "büyük ekonomik çalkantı ve fiziksel yerinden edilmelerle

sonuçlanan çatışma ortamı karşısında özellikle kırılğan kılmış ve istikrarsızlaştırmıştır” (Ertürk, 2015: 293). Zorunlu göçler, Van’da kentsel hayatı kesintiye uğratmanın yanında, büyük ölçüde toplumsal ve ekonomik sorunların da baş göstermesine sebep olmuştur. Göç etmek zorunda kalan insanlar, kente geldiklerinde yaşam şartları oldukça ağır seyretmiş; barınma sorunları başta olmak üzere istihdam sorunuyla da karşılaşmışlardır (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2016: 229). Ayrıca, Van’a göç eden nüfus içerisinde büyük çoğunluğunun elverişsiz yaşam şartlarına maruz kalmasının yanında, köy ve kırsal yaşam kültürüne dayalı geleneklerini ve gelenekselliklerini sürdürme çabası, sosyoekonomik ve sosyokültürel anlamda kente uyum sağlamalarını güçleştiren ve geciktiren bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdağ, 2016: 107).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, tarihsel olarak feodal yapısıyla çoğunluğunu Kürt vatandaşların oluşturduğu bir nüfusa sahiptir. Ertürk (2015: 292), doğu bölgelerinde bireylerin statü ve sosyal ilişkileri geleneksel olarak soy ve aşiret bağlarıyla biçimlendiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, kadınların bu geleneksel ataerkil sistem içinde ikincil bir konuma sahip olduğunu, onların statülerindeki farklılığının soylarına, erkek çocuk doğurmalarına ve hanedeki kızların ve gelinlerin uygun davranışlarına bağlı olarak değiştiğini ifade etmiştir. Bunun yanında, Zehra Yılmaz (2019: 358), Van’ı bir taşra kenti olarak değerlendirmiş ve Vanlı olmanın bütünsel bir karşılığının olmadığını, kentin kendi içinde gerilimlere ve hiyerarşiye sahip olduğunu ve Türk ya da Kürt olarak karşımıza çıkan ikili yapının Van’daki siyasal, ekonomik ve sosyal ilişkilerdeki en belirleyici unsurlardan olduğunu belirtmiştir. Van üzerine yapılan az sayıdaki çalışmalardan biri olan bu makaleden alıntılanan aşağıdaki kesit, Van kentinin sosyal ve kültürel özelliklerinin toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alındığında ortaya çıkan bağlamı ve bunun kadınlar için ne anlama geldiğini çok yönlü bir şekilde özetlemektedir:

Taşrada kadın olmayı zorlaştıran en önemli unsur ne uzaklığı ne de merkezde ulaşabileceğiniz imkânların buradaki kısıtlılığıdır. Taşrayı kadınlar için zor kılan esasında erkeksiliğidir. (...) Van’daki muhafazakârlık dindarlıkla, geleneğin ve erilliğin iç içe geçtiği bir alanda inşa edilir. Kapalı ve küçük bir toplumda herkesin birbirinin tanıdığı olması durumu kadınların denetlendiği bir mekanizmanın yayını kurar. İster Kürt ya da Türk, ister geleneksel aşiret ilişkileri, ister modern, çekirdek aile ilişkilerinde olsun, ister eğitilmiş ister eğitimsiz olsun, farklı derecelerde bu denetim kadınlarda kendiliğinden bir oto-kontrol sağlar. Tüm taşralarda

olduğu gibi 'ayıplanmak', 'adının çıkması', 'aileye laf getirmek' korkusu kadınlar üzerinde baskı oluşturur. (Yılmaz, 2019: 367).

Ataerkil sistemden kaynaklanan geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı, bu bölgede kadının ücretli çalışma hayatında olması, çoğu zaman kadınlar için sorun haline gelmiştir. Geleneksel toplumsal cinsiyet değerlerine bağlı olarak, kadınlara ve erkeklere hangi işleri yapıp yapamayacakları konusunda roller yükleyerek kadınları, genellikle ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi görevlerden sorumlu tutmakta, erkekler ise işgücüne katılarak eve para getirmekle sorumlu olmaktadır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 118). Aynı zamanda, dışarıda ücretli çalışan kadın, ev içinde de çok sayıda çocuğun ve ayrıca yaşlı ve hastanın bakımıyla birlikte ağır ev işlerine zaman ayırdığı için çoklu iş yüküyle karşılaşmaktadır.

2004- 2018 yıllarında Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri'nin yer aldığı TRB2 bölgesinde kadınların tarım sektöründen giderek uzaklaştığı ve kente göç etmeleriyle birlikte hizmet sektöründe daha çok yer aldıkları ve az da olsa sanayi alanında da kadın istihdamının arttığı görülmektedir (Levent ve Aydın, 2021: 782). Öte yandan, bölgede sanayi sektöründe az da olsa kadın istihdamının arttığı görülmektedir. Bu durum, 2000'li yıllardan sonra TRB2 bölgesinde kadınların işgücüne katılım oranlarının görece daha iyi bir noktaya doğru ilerlediğini göstermektedir. Bunun yanında, mesleki eğitim kursları bünyesinde çeşitli kurslar düzenlenmekte ve kadınlar ilgilendikleri alanlarda kendilerini geliştirebilme fırsatı bulabilmektedirler –bu da kendi işlerini kurarak girişimci olmalarında etkili olmaktadır. KEİG, Van'da girişimci olmak isteyenlere yönelik eğitim ve mikro kredi uygulamalarını şu şekilde özetlemiştir:

Van'da girişimcilik faaliyetleri, girişimcilik kursları ve girişimci olmak isteyenlere verilen mikro krediler aracılığıyla yürütülmektedir. Girişimcilik kursları, İŞKUR ve KOSGEB ortaklığında düzenlenmektedir; ancak kurslarla ilişkin sayısal verilere ulaşamamıştır. Öte yandan, İl Özel İdaresi'nin girişimci kadınlara yönelik mikro kredi uygulamaları mevcuttur. Mikro krediden şu ana kadar 2112 kadının yararlandığı belirtilmiştir. Krediden yararlanan kadınların çoğunlukla mahalle aralarında bakkal, terzi ve tuhafiye açtıkları görülmektedir. Bunun dışında Dernek, KOSGEB ile iş birliği içinde zaman zaman girişimcilik eğitimleri düzenlemektedir (KEİG, 2013: 161).

2020 yılında Türkiye İş Kurumu'nun iş gücü piyasa araştırması Van ili sonuç raporuna göre; cinsiyet bazında kursa katılan bireyler incelendiğinde, kadın katılımcıların da bu kurslardan yoğun bir şekilde yararlandığı görülmektedir.

Örneğin, 2020 yılında düzenlenen 59 mesleki eğitim kursuna 1.418 kursiyer katılmıştır; bunların 970'i kadıinken, erkek kursiyerlerin sayısı ise 448 olarak tespit edilmiştir (İŞKUR, 2020: 13). Bu tür aktif işgücü programlarının, kadınlara yeni bir meslek kazandırmak veya var olan mesleki becerilerin geliştirilmesi açısından önemli olduğu olmasının yanı sıra, kadınların bu kurslara erkeklere göre iki kat daha fazla ilgi gösterip katıldığı görülmektedir.

Literatüre bakıldığında Van'da kadın girişimciler ile ilgili çalışmaların epeyce az olduğu görülmektedir. “Kadın Girişimcilerin Sorunları: Van İli Örneği” adlı tez çalışmasında, Gözde Ersezer'in (2019: 111-112) Van'da araştırmaya katılan kadın girişimcilerinden anket ve görüşme yöntemiyle elde ettiği verilere göre, kadınların girişimci olmalarında en büyük etken ekonomik kaynaklıdır. Kadınların girişimci olmadaki öncelikli amacı, kendi ayakları üzerinde durmak, ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak ve kendi geçimini sağlamaktır. Araştırmaya katılan kadın girişimciler, kimi durumlarda girişimci olarak görülmeyip, bazı müşteriler tarafından da muhatap kabul edilmediklerini belirtmişlerdir. Bunun yanında, kadınların kimi durumlarda cinsel veya sözlü tacize maruz kaldığı da gözlenmektedir. Burcu Turan Torun'un (2022: 24) Van'da yaptığı çalışmasında, araştırmaya katılan kadınlar yaşadıkları toplumda kadın girişimci olmanın son derece zor olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılan kadınlar, bu olumsuz tabloyu değiştirmenin yine kadınların elinde olduğunu ve kadınların kendilerini göstermeleri ve geliştirmeleri gerektiğini vurgulamışlardır.

Sonuç olarak Türkiye'nin doğusunda yer alan Van ilinin, ülkenin genel gelişmişlik düzeyinin altında yer alması, ekonomik ve sosyal hayatta geri kalmışlığa sebep olmaktadır. Aldığı yoğun göç ile beraber mevcut olumsuz duruma yeni olumsuzluklar eklenmektedir. Kadınlar için ise geleneksel ataerkil kültürün hâkim olması en temel olumsuzluk kaynaklarından biridir. Van'daki kadınlar için girişimcilik, bir çıkış yolu olarak görülmekte ancak sosyal, ekonomik ve kültürel engeller aşılması gereken önemli güçlükler olarak kadınların girişimcilik çabalarını sekteye uğratmaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Tez çalışmasının bu bölümünde öncelikle araştırmanın çıkış noktası ve amacı belirtildikten sonra, hangi metodolojik yaklaşımla yapıldığı anlatılmış ve bu yaklaşımın özelliklerine yer verilmiştir. Ardından veri toplama ve analizi için hangi yöntem ve tekniklerin kullanıldığı ve neden bunların tercih edildiği anlatılmıştır.

Bu tez çalışmasının çıkış noktası; kadınların haklarına, emeğine ve duygularına saygı gösterilmeyen bir toplumda kendi işini kurmayı başarmış kadınların benlik algılarında ne gibi değişimler olduğuna yönelik sorgulamadır. Buradan hareketle, Van ili özelinde girişimcilik rolünü üstlenen kadınların çalışma deneyimlerinin hayatlarını ve benlik algılarını nasıl değiştirdiğini ortaya koymayı amaçlayan bir araştırma tasarlanmıştır. Kadınların iş yaşamındaki deneyimlerini ve buna bağlı hayatlarında oluşan değişimleri incelemek, gelecekte aile ve toplum ilişkilerindeki statüleri hakkında değerlendirmelerde bulunabilmek için de önemlidir. Ayrıca çalışma kapsamında; benlik kavramı toplumsal cinsiyet ve işgücüne katılımı ile ilişkilendirilerek, bu ilişkinin kadının benlik algısı ve bunun toplumsal dönüşümünü sağlamadaki önemine vurgu yapılması amacıyla, kadınların ekonomiye özgürce ve eşit bir şekilde katılmalarını gerektiren koşulların da ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, kadın ve emekle ilgili feminist literatüre fenomenolojik yaklaşım kullanılarak kadınların kendi deneyim ve bakış açılarını öne çıkaran ve bunları analiz eden sosyolojik bir çalışma kazandırılması amacını taşımaktadır.

Sosyal gerçeğin betimlenmesi ve açıklanmasında nitel araştırma yöntemlerinin önemi büyüktür. Niteliksel araştırmaların amacı, anlamak ve gerçekliği olduğu gibi ortaya çıkarmak olduğundan, araştırmanın hangi sorulara cevap aradığı ve bu cevabın niteliğinin ortaya konması nitel bir araştırmanın en önemli adımıdır (Kümbetoğlu, 2021: 34). Nitel araştırmada etkileşim içindeki olaylara ve süreçlere odaklanılırken, toplumsal gerçeklik ve kültürel anlam yorumlanmaya çalışılır (Bal, 2017: 179). Bu çalışmada, girişimci kadınların çalışma deneyimlerinin, hayatlarını ve benlik algılarını nasıl değiştirdiğini ortaya

koymak için nitel araştırma yöntemi ve teknikleri kullanılmıştır. Bunu yaparken, bağlamdan kopmadan görüşmecilerin deneyimlerine odaklanıp, onların dünyalarını anlamak ve yorumlamak amaçlanmıştır. Kümbetoğlu (2020: 32), Burke’den yola çıkarak, niteliksel araştırmalarda, insanların içinde yer aldıkları süreçleri ve deneyimleri kendi bağlamları doğrultusunda değerlendirilmesi ve araştırmaya dâhil edilen insanların hem öğreten hem de öğrenen özneler olarak görülmesi gerektiğini söyler:

Niteliksel araştırmalarda insanların ilişkilerine, etkileşimlerine, deneyimlerine odaklanıldığı gibi, insanların içinde yer aldıkları süreçleri, faaliyetleri, yapıp/ediş biçimlerini, çeşitli hayat dönemlerinde oynadıkları rolleri de inceliyoruz. Araştırmacılar odaklandıkları alanı belirlerken bağlamın etkisini göz ardı etmeksizin yapısal özelliklerin incelenen olguyu, süreci vs. nasıl kuşattığını, hangi boyutlarının öne çıktığını dikkate almak zorundadır. (Kümbetoğlu, 2020: 32).

Toplumsal dünyanın içinde bireylerin davranışlarını ve deneyimlerini incelerken, kültürel bağlamı dikkate alarak anlam dünyalarına odaklanmak gerekir. Bu araştırmada kadınların benlik algılarını incelerken sembolik etkileşimcilik kuramından yararlanılmıştır. Bireylerin karar verme ve fikirleri oluşturma süreçlerini vurgulayan sembolik etkileşimcilik, George Mead’ın öğrencisi Herbert Blumer tarafından geliştirilen, bireyin bir topluluğun hayatına katılıp toplumsal yönden nasıl geliştiğini temel alarak inceleyen bir kuramdır (Wallace ve Wolf, 2012: 376). Sembolik etkileşimcilik kuramı, bireyin kendi bakış açısından hem dünyayı tanımlama hem de aynı zamanda nesneler dünyasını belirleme süreçlerine odaklanmaktadır (Bal, 2017: 89). Toplumsal yaşamın kaynağı, farklı insan gruplarıyla birlikte kurulan iletişim ve ortak etkileşimdir. Bireyler karşılıklı semboller aracılığıyla dilsel bir topluluk oluşturur ve “bu, dil, kurallar, roller ve statüler aracılığıyla anlam bulan bir toplumsal dünyadır” (Swingewood, 2014: 293). Toplumsal eylemlerin, insanların birbirleriyle olan etkileşimlerinin bireylerin benlik algılarının şekillenmesindeki rolü büyüktür. Peter L. Berger’a göre (2018: 125) kimliğimiz, “sosyal tanınma eylemlerimiz içinde bahsedilen bir şey” olduğundan, toplumda nasıl tanımlanıyorsak ona dönüşürüz. Benliği gündelik yaşamın toplumsal eseri olarak gören Mead’e (2015: 190) göre benlik, sembolik iletişim biçimiyle (jest iletişimi) bireyin davranışı üzerinde etkili olduğu zaman oluşur. Toplumsal davranışta insanların olaylara ve

nesnelere yükledikleri anlam ve semboller evrensel değildir. Anlam ancak toplumsal bir deneyim sürecinin içinde sembollerle özdeşleştirildiği zaman bilinçli olur (Mead, 2015: 116). İnsanlar toplumsal bir düzene göre yaşamakta ve bu toplum düzeninden etkilenmektedir. Dolayısıyla, benlik toplumsal ilişkiler çerçevesinde yeni rol ve anlamlar yaratmaktadır.

Ayrıca, tez çalışmasında katılımcıların konuya ilişkin algı ve bakış açılarını daha iyi anlayabilmek amaçlandığından, veri toplama aracı olarak da nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Nitel araştırmalarda sık başvurulan derinlemesine görüşme tekniği, sosyal hayattaki ‘görünür’ birçok olgu ve sürecin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır (Kümbetoğlu, 2021: 72). Veri toplama sürecinde çeşitlilik içeren geniş bir örneklem alanı olması amacıyla, saha araştırması yaparken kartopu tekniğinden faydalanılmıştır.

Veri analizi sürecinde araştırma analiz yöntemi olarak ise fenomenolojik yaklaşımdan yararlanılmıştır çünkü katılımcıların duygu ve düşünceleri dikkate alınarak, davranışlarına ilişkin bakış açıları ve bu davranışları nasıl betimledikleri ve anlamlandırdıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Fenomenolojik yaklaşım; psikoloji, sosyoloji, felsefe, eğitim ve birçok sağlık ve sosyal bilimleri alanında yaygın olarak kullanılmaktadır (Tekindal ve U. Arsu 2020, 156). Bir durumun daha derin yönlerini ortaya çıkaran ve hislere odaklanan bu yaklaşım, insanların anlam dünyalarını algılama açısından fayda sağlar. Bir insan davranışına, ‘ne anlama geliyor?’ sorusu yöneltilmeden yaklaşılmaz (Lyotard, 2021 [1954]: 94). Dolayısıyla, niteliksel araştırmalarda deneyime odaklanırken, insanların hayatlarını onların bakış açısından anlamaya çalışmak için derinlemesine görüşme yapmak ve bu deneyimleri fenomenolojik yaklaşımla yorumlamak, araştırmanın sosyal gerçekliği açısından son derece önemlidir.

Fenomenolojik toplumbilimciler, algılarımızın esasında kavramlarımız tarafından şekillendirildiğini vurgulamakla beraber, toplumbiliminin esas işini dünyayı nasıl gördüğümüzü tasvir etmek olarak kabul ederler. Aynı zamanda hangi yollarla başkalarının algılarına benzer algılar edindiğimizi,

deneyimlediğimiz olaylar ile nasıl olup da benzer bir dünya veya paylaştığımız her günkü dünyayı oluşturduğumuzu incelerler (Wallace ve Wolf, 2012: 493).

Araştırma kapsamında, girişimci kadınların içerisinde bulundukları koşulları nasıl deneyimledikleri ve karşılaştıkları zorluklarla nasıl baş ettikleri ve bu bağlamda yaşadıkları olayları nasıl anlamlandırdıkları incelenip analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın evreni Türkiye'nin Van kentinde çalışan girişimci kadınlar olarak seçilirken, örneklem olarak görüşmecilerin farklı meslek kollarında kendi adına işletmesi olan ve elde ettiği geliri yönetebilen kadınlar olarak seçilmesine özen gösterilmiştir. Bu özellikleri taşıyan 15 girişimci kadınla derinlemesine görüşme yapılmış olup, görüşmeler yedi ay içinde tamamlanmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilere dayanarak, kadınların girişimci rollerinin bireysel ve toplumsal anlamda onlara nasıl katkılar sağladığı ve benlik algıları üzerinde ne gibi değişiklikler yarattığı incelenmiştir. Çalışma ayrıca, girişimci kadınların toplumsal cinsiyet bağlamında yaşadığı sıkıntıları ortaya çıkarmayı ve girişimci statülerinin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl etkilediğini de anlamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın ana ve alt soruları aşağıdaki şekildedir:

1. Girişimci olan kadınlar çalışma hayatında ne gibi deneyimler yaşamaktadır?
 - 1a. Girişimciliğe karar verme süreçleri nasıl gerçekleşmektedir?
 - 1b. Girişimci kadın olarak iş hayatında ne gibi zorluklar yaşamaktadır?
2. Girişimci olduktan sonra, kadınlar aile ve sosyal çevrelerinde ne gibi değişiklikler yaşamaktadır?
 - 2a. Girişimci olmaları kadınların aile içerisindeki konumu nasıl etkilemektedir?
 - 2b. Girişimci olduktan sonra kadınların toplumsal cinsiyete bağlı hane içi rollerinde ne gibi değişimler olmaktadır?
 - 2c. Girişimci olduktan sonra kadınların toplumsal statü ve sosyal çevrelerinde ne gibi değişiklikler olmuştur?
3. Girişimci olan kadınların benlik ve benlik algılarında ne gibi değişiklikler olmuştur?

3a. Kadınların iş hayatına katılmadan önceki kendine yönelik bakış açılarıyla girişimci olduktan sonraki bakış açıları arasında ne gibi farklılıklar olmaktadır?

3b. Girişimciliğin kadınların kendilerini fark etmeleri ve gerçekleştirmelerinde ne gibi katkıları olmaktadır?

3.2. Alan Araştırması ve Araştırmacının Alan Deneyimleri

Geleneksel ataerkil kültürün hâkim olduğu Van'da, çevremdeki kadınların gölge hayatlar yaşadığının ve bu kadınların kendileri hakkındaki duygu ve düşüncelerini önemsemeyip geliştirmedeğinin farkına varmam uzun sürmedi. Erkeklerle hizmet etmekten öte bir değeri olmayan kadınlar görmek, sorgulayan bir kadın için varoluşsal bir sorun haline gelebiliyor. Çalışmanın ve üretmenin kadınlara güven verdiğini, işi olan kadınların daha özgüvenli olduğunu gözlemliyordum. Ancak bu kadınların, çalışmaya başladıktan sonra benlik algılarında gerçekten bir değişim oluyor muydu? Kendilerine yönelik düşünceleri nasıldı? Üretim kazandıktan sonra bağımsız bir şekilde karar alabiliyorlar mıydı? Değerli olduklarının farkına varıyorlar mıydı? Bu ve buna benzer sorulara cevap arayışıyla çıktığım bu çalışmada, Van'da farklı mesleklerden ve iş kollarından girişimci kadınların deneyimlerine odaklanarak benlik algılarında nasıl değişimler olduğunu incelemeyi amaçladım.

Görüşmeci kadınların deneyimlerini dinlerken bir sosyologdan öte kendimi bazen bir psikolog gibi hissettiğim anlar da oldu. Görüşmenin sonunda birçok görüşmeci kadın, deneyimlerini anlattıkça rahatladığını ve sohbetin onlara iyi geldiğini dile getirdi. Görüşmeci kadınlardan travma boyutunda deneyimleri olanlar vardı ve yaşadıkları zorlukları zaman zaman duygusallaşarak anlattıkları oldu, anlattıkça da rahatladıkları jest ve mimiklerinden anlaşılıyordu. Bilimsel bir araştırma yapan bir kadın araştırmacı olarak, her ne kadar objektif olmaya çalışsam da kaçınılmaz olarak güçlü bir empati duygusu yaşadım. Görüşmeciler sorularıma karşılık yaşadıklarını anlatırken, başarılı hissettiklerinde mutlu oluyor, acılarından bahsederken ben de öfke duyuyordum. Ancak, bunu karşı tarafa

hissettirmemeye çalışıyor, Edmund Husserl'in deyimıyla 'kendimi paranteze alarak' onları dinlemeye ve anlamaya çalışıyordum. Husserl, "özler alanına varmak için dış dünyanın bilgilerinden, ön yargılarından tamamen kaçınmamız gerektiğini söyler" (Husserl, 2000, s. 189: akt. Taşkın, 2021: 153). Görüşmecilerle empati kurmanın, olayları daha iyi hissetmemde ve anlamlandırmamda hem görüşme yaparken hem de analiz sırasında katkıları oldu çünkü Van'da yaşayan bir kadın olarak girişimci olmaya karar verseydim, neredeyse aynı zorlukları yaşayacağımı biliyordum.

Geleneksel bakış açısına sahip bir kültürün yaşandığı Van'da girişimci kadınlarla bir araştırma yapmak hem katılımcılar açısından hem de araştırmacı olarak benim açımdan zor oldu. Görüştüğüm girişimci kadınlar, ev içinde harcadıkları emeğin yanında, bir de dışarda kendi kurdukları işlerde çalıştıkları için "çifte mesai" yükü altındaydılar. Bu nedenle, görüşmek için zaman ve yer ayarlamak oldukça zor oldu; 20 girişimci kadına ulaşmama rağmen, sadece 15'iyile görüşme yapabildim. Görüşmecilerin çalışma saatlerinin ve evdeki işlerinin yoğunluğundan dolayı müsait olamayıp sürekli görüşmeyi ertelemek zorunda kalmaları, saha araştırması sırasında en sık karşılaştığım sorunlardan biri oldu. Bunun yanında, aramalarım dönüş yapmayan veya randevu saatinde görüşmeye gelmeyen görüşmeciler de oldu.

Sahadaki deneyimleri paylaşmak, araştırmanın hangi ortam ve koşullarda yapıldığını aktarmak ve katılımcılar ile yapılan görüşmeleri anlamak açısından sosyolojik araştırmada önem teşkil eder. Her bir görüşmenin ayrı bir hikâyesinin olduğunun ve bu hikâyeleri anlamlandırabilmek için görüşmecilerinin anlam dünyalarına odaklanmak gerektiğinin farkında olan bir araştırmacı olarak, görüşmeleri belli bir plan çerçevesinde gerçekleştirdim. Görüşülecek kişilerin özellikle kendi adına işletmesi olan, elde ettiği geliri kendisi yönlendirebilen ve işin tüm sorumluluğunu kendisi alan kadınlar olmasına özen gösterdim. Ayrıca heterojen bir örneklem olması amacıyla görüşmecilerin farklı meslek kollarında çalışan kadınlar olmasına dikkat ettim.

Görüşmelere başlamadan önce araştırma kapsamında bir tane pilot görüşme yaptım. Daha önceden tanıdığım girişimci bir kadınla yaptığım bu görüşmeye dayanarak, görüşme sorularımın çerçevesini netleştirdim. Görüşmeci

olarak ilk kişinin tanıdık biri olması, aynı zamanda araştırma alanına adaptasyonumu kolaylaştırmış olup, bundan sonraki süreç için bana öngörü sağladı. İlk görüşmeyi katılımcının evinde yaptığım için diğer görüşmelere nispeten daha rahat ve samimi bir ortamda gerçekleşti. Bu görüşme deneyimine dayanarak, görüşme soruları katılımcılar için daha anlaşılır olmak üzere yeniden gözden geçirilip revize edildi ancak bunun dışında sorunsuz ve verimli geçtiği için başka bir pilot görüşmeye gerek duyulmadı. Araştırma kapsamında toplamda 15 girişimci kadınla derinlemesine görüşme yapılmış olup, pilot görüşme de bu toplama dâhil edilmiştir.

Geleneksel kültürün hâkim olduğu Van'da kadınlara ulaşmak ve görüşme yapmak için izin almak epeyce zor oldu. Başlangıçta görüşmecilere kendi çevrem aracılığıyla ulaşılmış olup, ilk beş görüşmeden sonra araştırmayı tanıdık referanslar yoluyla ve kartopu tekniğinden faydalanarak sürdürdüm. Görüşme yapmadan önce birçok kadınla yüz yüze, birkaçıyla ise sosyal medya veya telefon üzerinden iletişime geçerek her biriyle kısa sohbetler yaptım. İlk görüşme 20 Ekim 2022 tarihinde, sonraki 4 görüşme Kasım ayında, 5 görüşme Aralık ayında ve 1 görüşme de 2023 yılının Ocak ayında yapılmış olup son 4 görüşme ise Mart, Nisan ve Mayıs aylarında tamamlanmıştır. Ocak ayından Mart ayına kadar ise saha araştırmasında duraklama yaşandı çünkü 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş ve çevre illerinde meydana gelen büyük depremler, Türkiye'nin her kesimini derinden etkilemiş ve gündelik toplumsal hayatın olağan akışını da bir süre sekteye uğratmıştı. Bu durum şüphesiz alan araştırması için de önemli bir engel oluşturduğu için yaklaşık iki ay gibi bir süre görüşmelere ara vermek durumunda kaldım. Görüşmelerin ilkinin ev ortamında, 12'sini görüşmecilerin iş yerlerinde, 2 görüşmeyi ise kafede gerçekleştirdim. Görüşmenin olacağı yer ve zamana görüşmeciyle beraber karar vererek, bu konuda görüşmecinin rahat hissetmesi için görüşmenin onun istediği yer ve mekânda olmasına özen göstermeye çalıştım.

Görüşmeler esnasında katılımcılara sorduğum sorular, genel olarak öncesinde hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme planına bağlı kalınarak soruldu. Ancak bütün görüşmelerde temel sorular dışında o anki sohbete göre gelişen yeni sorular da ortaya çıktı. Konuyla ilgili detaylı bilgi almak, görüşmecilerin düşünce ve duygularını daha iyi anlamak amacıyla spontane

gelişen ek sorular sormaktan da kaçınmadım. Bunun yanında, görüşmeciler bazen soruya nasıl cevap vereceğini tam olarak bilemeyip, öğrenmek istediğim şeylerin aksine bambaşka şeyler anlattılar. Örneğin; “girişimci olma sürecinde yaşadığınız zorlukları anlatır mısınız” diye sorduğumda, yaptıkları işin detaylı olarak ne olduğuyla ilgili bilgi veren görüşmeciler oldu. Görüşmeler esnasında ses kaydı almak için izin istediğimde iki görüşmeci dışında karşı çıkan olmadı. Ancak bu görüşmeciler de, araştırmayla ilgili detaylı açıklamamın ardından isimlerinin gizli kalacağı konusunda ikna olunca ses kaydı almama izin verdiler. 15 katılımcıyla yaptığım görüşmelerin ses kayıtları toplamda yaklaşık 10 saat olup, en uzun görüşme 1 saat 15 dakika, en kısası 20 dakika sürmüştür.

Nitel araştırmalarda araştırmacılar hangi yaklaşımı izlerse izlesin, hepsinin bulunduğu ortak nokta “başkalarının hayatlarına girmek” olmuştur (Kümbetoğlu, 2020: 35). Fenomenolojik araştırmalarda ise bu hayatların deneyimlerine girmek gerekmektedir. İnsanların davranışlarını, onların bakış açısından anlamaya çalışmak ve anlam verdikleri şeyleri yorumlamak için araştırmacının görüşmeciyle olan etkileşimi önemlidir. Starks ve Trinidad’in (2007) belirttiği üzere, “toplumsal dünya başkaları ile iletişim ve etkileşim içinde oluşan bir gerçekliktir. Bu dünyaya ilişkin bilgi ve ona yüklediğimiz anlamlar çeşitli etkileşim ve söylemler vasıtası ile oluşur” (akt. Kümbetoğlu, 2020: 37). Benzer şekilde, derinlemesine görüşme tekniğiyle gerçekleştirdiğim bu tez çalışmasında da, girişimci kadınların yaşadıkları deneyimleri birinci ağızdan dinleyerek ve o anki ruh hallerini, beden dillerini gözlemleme fırsatı buldum. Her görüşmenin araştırmacıda bıraktığı etki şüphesiz birbirinden farklı ve anlamlıdır ancak ilk görüşmenin saha araştırmasına başlangıç açısından ayrıca önemli olduğunu düşünmekteyim. İlk görüşmecinin girişimcilikteki başarı hikâyesine tanık olmak ve bu süreçteki deneyimleri sayesinde güçlü bir kadın olarak tek başına ayakta durmanın gururunu anlatırken bunu tekrar yaşadığını görmek, böyle bir araştırma yapmaktaki amacımı ve bunun önemini hatırlattı.

Bu görüşmede dikkatimi çeken noktalardan biri, bir görüşmecinin girişimci olduktan sonra yaşadığı toplumda erkek gibi muhatap alınması ve görüşmeci kadının bu durumda statü atladığını düşünmesiydi; “beni bir bayan olarak görmüyorlar, bir erkek olarak görüyorlar (...) Ben şimdi nereye gidersem

yemin ederim 70 yaşındaki adam ayağa kalkıp benim elimi sıkıyor.” Burada görüşmecinin, kendi işini kurduktan sonra toplumun erkeğe verdiği değerin aynısının kendisine de verildiğini ifade ederek erkek gibi muhatap alındığını vurgulaması, toplumsal kabulün erkeklik üzerine işlendiğini göstermekte ve görüşmeci, kadın olarak kabul edilmek yerine erkek gibi değer görünce kendini güçlü hissetmektedir. Bu ilk görüşmeden böylesine farklı bir deneyim anlatısına tanık olunca, çalışmamın benlik algısı açısından önemli olduğunu ve özellikle bölge kültürü bağlamında tartışılması gerektiğini daha iyi anladım.

İlk görüşmeden yaklaşık bir ay sonra dört görüşme daha gerçekleştirdim. Bütün görüşmelerimi önceden planlayarak ve randevu oluşturarak ayarladım. Saha araştırması devam ederken aynı zamanda görüşmelerin deşifrelerini de yapıyordum. Hem görüşme esnasında kadınların deneyimlerini dinlerken hem de sonradan ses kayıtlarını dinleyip deşifreleri yaparken; sınıf, toplumsal kabul, geleneksel cinsiyetçi kültür, ev içi emek ve güçlü kadın olmak gibi birçok olgunun etkilerini gözlemledim. Bunun yanında, kendi değerinin farkında olmayan kadınların başarılı bir iş kadını olduktan sonraki değişimlerini görmek, araştırmacı olarak çalışmayı sürdürme ve tamamlama motivasyonumu arttırırken bir kadın olaraksa iyi ve güçlü hissettirdi.

Yaptığım görüşmelerden en çok etkilendiğim görüşme, halı yıkama fabrikası sahibi Gülcan’la gerçekleştirdiğim görüşme olmuştur. En uzun süreli olan bu görüşmede, saha araştırmasının ve özelde araştırmacı ile görüşmeci arasındaki diyalogun iki taraf için de faydalı olabileceğini gösterdi. Görüşmenin sonunda Gülcan, yaptığımız sohbetin ona çok iyi geldiğini, anlattıkça rahatladığını dile getirdi. Kendisinin her soruya verdiği cevap öylesine çarpıcıydı ki, onun hayat hikâyesi, girişimcilik deneyimleri sonucunda yaşadığı değişim ve bunu anlatış şekli beni derinden etkiledi. Gülcan kendisinin, kadınlığının, haklarının ve değerinin farkına varması uzun sürmüş ama bunu tek başına mücadele ederek başarmış bir kadın olarak, boşanmadan ve işini yapmadan önce kendisinin bir çataldan, bir koltuktan farklı bir değere sahip olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Aslında bir baktım ki, ha ben ha bir çatal! Ha ben ha bir koltuk bile benden kıymetlidir”. Kendi işini kurduktan ve kendisinin farkına vardıktan sonraki değişimin görüşmecide bıraktığı etkiyi şu ifadelerle anlamak mümkündür:

Çok şey değişti; birey olduğumu, kadın olduğumu, anne olduğumu ve birçok hakka sahip olduğumu farkına vardım. Hayatımda ilk kez kendi paramı alıp cüzdanıma koyup da minnetsiz bir şekilde çocuğuma bir şeyler aldığının hazzını duydum. ... Psikolojik şiddetten kurtuldum, ekonomik şiddetten kurtuldum, cinsel şiddetten kurtuldum. Başkasının benim üzerimde hüküm kurmayacağını fark ettim. Ötesi var mı, yok! Bence muazzam bir şey!

Sonuç olarak, yukarda alıntılanan ve başka görüşmeciler tarafından da benzer şekillerde ifade edilen sözlerde de görüldüğü gibi, girişimci olma fikri, birçok kadının varoluşsal kurtuluşu için kritik bir rol oynamaktadır. Kadınların içinde bulundukları toplumun yapısı ve kültürü, bağımsız çalışma isteği, hayatın kontrollerini ellerine almak istemesi ve sınıfsal faktörler onların girişimcilik deneyimlerinde ve yaşadıkları değişimlerde etkili olmuştur. Herhangi bir kimseden yardım almayarak, hatta yakın çevrelerinin baskılarına ve engellemelerine rağmen kendi iş yerini kurup bu işte iyi bir konuma gelen kadınlarda gözle görülür bir özgüven artışı ve benlik algılarında değişim olduğunu söylemek mümkündür. Diğer önemli nokta ise, tüm görüşmecilerin ekonomik kalkınma ve kadının özgürleşmesi için, kadınların üretime katılması gerektiğine vurgu yapmış olmalarıdır.

3.3. Girişimci Kadınların Sosyo-Demografik Profili

Araştırma için mümkün olduğunca çeşitliliğe sahip bir örneklem seçilmesine gayret edilerek, görüşme yapılacak kadınların yaş, eğitim durumu ve yaptıkları meslek gibi konularda farklılık gösterilmesine özen gösterilmiştir. Görüşmeciler farklı meslek kollarında çalışan kadınlardan oluşmakta olup, görüşülen kadınların dördü restoran sahibi, üçü güzellik/makyaj uzmanı iken diğerleri, terzi, organizatör, dikiş atölyesi sahibi, çay bahçesi işletmecisi, tandır evi işletmecisi, halı yıkama fabrikası sahibi, pilates eğitmeni ve fizyoterapisttir.

Görüşülen kadınların yaşları 28 ile 59 arasında değişmektedir. Farklı yaş gruplarından görüşmecilerin olması, olayları değerlendirme biçimlerinde farklı bakış açısı sunmaları açısından değerlidir. Aynı zamanda, farklı yaşlarda olsalar

da kadınların girişimciliğe başlamalarının genellikle aynı dönemlere denk geldiği görülmektedir. Görüşmeciler eğitim açısından da farklılık göstermekle birlikte, ağırlıklı olarak eğitilmiş bir profil çizmektedir; görüşülen kadınların çoğunluğu lise mezunu ve üstü eğitim almışlardır. Eğitim durumlarına ilişkin bilgiler ise şu şekilde özetlenebilir; biri ilkokul, biri ortaokul, altı görüşmeci lise, üç görüşmeci ön lisans ve dört görüşmeci lisans mezunudur.

Girişimcilik deneyimlerinde önemli etkenlerden biri de kadınların Van'ın yerlisi olup olmadığıdır. Örneklemin çoğunluğunu Vanlı kadınlar oluşturmakla birlikte, görüşmecilerin arasında evlilik ve benzeri nedenlerle Van'a sonradan yerleşen kadınlar da bulunmaktadır. Görüşülen kadınlardan dokuz kişi Van'ın yerlisi iken, altı kişi Van'a sonradan yerleştiğini ifade etmiştir. Ayrıca, görüşmecilerden yedi kadın evli olduğunu, altı kişi bekâr olduğunu, birisi eşinden boşandığını, birisi de eşinin vefat ettiğini belirtmiştir. Görüşmecilere ait edinilen sosyo-demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

İsim	Yaş	Eğitim Durumu/Bölüm	Medeni Hali	Doğum Yeri	Van'a geliş tarihi	Van'a yerleşme sebebi	Şu anki Mesleği	Girişimciliğe başlama yaşı	Girişimci olmaya karar verme nedenleri
Elzara	44	Meslek Lisesi /Moda Tasarım	Dul (vefat)	Kırım	2016	2015'te Yüksekova'da uygulanan sokağa çıkma yasağından dolayı Van'a taşınmak zorunda kalması	Terzi	26	Annesinin ona dikiş makinası alıp teşvik etmesiyle mesleğini yapmak istemesi ve bağımsız çalışma isteği
Gülay	49	Ön lisans/ Bahçe Tarımı Bitkileri	Evli	Van	----	----	Organizatör	46	Kızının ısrarıyla
Fatma	48	Kız Meslek Lisesi	Evli	Van	----	----	Dikiş Atölyesi Sahibi	47	Dikiş nakış işinde iyi olması ve eşinin kardeşinin ısrarı
Yıldız	40	Lise	Evli	Artvin	2003	Eşinin işi	Restoran Sahibi	38	15 sene boyunca başka işlerde çalıştıktan sonra bağımsız çalışma isteği
Seher	37	Ortaokul	Bekâr	Van	----	----	Restoran Sahibi	30	Depremden sonra, Avrupa Birliği destek olunca kardeşleriyle beraber bir iş yeri açmak istemesi
Yasemin	30	Ön lisans/ Güzellik Uzmanlığı ve Estetisyenlik	Evli	Van	----	----	Güzellik Uzmanı	21	Mesleğini yapmak istemesi ve bağımsız çalışma isteği
Hülya	59	Lise	Evli	Hakkâri	2009	Eşiyle beraber emekli olduktan sonra Van'a yerleşmek istemesi	Restoran Sahibi	47	Memurluktan emekli olduktan sonra, boş durmak istemeyip bağımsız çalışmak istemesi
Buse	28	Lisans/ Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon	Bekâr	Van	----	----	Fizyoterapist	27	Kendi işini kurup mesleğini yapmak istemesi
Sevim	39	Açık öğretim Lise	Bekâr	Van	----	----	Güzellik Uzmanı	29	Kendi iş yerini açıp mesleğini yapmak istemesi
Özge	30	Lisans/ Beden Eğitimi Öğretmenliği	Evli	İzmir	2017	Eşinin işi	Pilates Eğitmeni	26	KPSS'de başarılı olamayınca kendi işini kurup mesleğini yapmak istemesi
Rojda	28	Lisans/ Sosyoloji	Bekâr	Hakkâri	2020	Ailesinden uzak olmak istemesi ve kuzeninin işinden dolayı iş yerini Van'da açmak istemesi	Makyaj Uzmanı	25	Annesini ve kız kardeşini zorlu şartlardan kurtarmak istemesi ve bağımsız çalışma isteği
Gülcan	39	Açık Öğretim Lise	Boşanmış	Van	----	----	Halı Yıkama Fabrikası Sahibi	35	Bağımsız çalışma isteği ve kuracağı ilk iş alanının sadece erkek egemen iş koluna ait olmadığını göstermek istemesi
Fazile	43	İlkokul	Evli	Van	----	----	Tandır Evi / Fırın işletmecisi	42	Maddi durumunu düzeltmek ve çocukların eğitim masrafını karşılamak istemesi
Seyhan	35	Ön Lisans/Radyoloji	Bekâr	Hakkâri	2013	Dersim'de memurken ihraç edilmesi ve daha önce yaşadıkları yer olduğu için Van'ı tercih etmesi	Çay Bahçesi İşletmecisi	29	Ekonomik sıkıntı ve kendi ayaklarının üzerinde durmak istemesi
Pınar	28	Lisans/Sosyoloji	Bekâr	Van	----	----	Kahvaltı Cafe/Restoran İşletmecisi	24	Kendi işini kurmak ve hayatının kontrolünü eline almak istemesi

Tablo 1.Görüşmecilerin Profili

4. BULGULARIN ANALİZİ

Erkek egemen toplum yapısında kadınlar, kendilerini gerçekleştirme sürecinde pek çok zorluk ve engelle karşılaşır ve bu durum onların benlik saygı düzeylerini derinden etkiler. Ataerkil değerlerin hâkim olduğu toplumsal kültür, kadınların kendini geliştirme çabalarını görmezden gelmekte ve onlara uygun gördüğü rollere göre bir hayat yaşamasını beklemektedir. Günümüzde kadınların iş yaşamına farklı şekillerde katıldığı ve kendi işini kurmuş girişimci kadınların son yıllarda giderek arttığı görülmektedir. Kadınların girişimci olmalarında bağımsız çalışma isteği, ekonomik özgürlüğe kavuşmak, mesleğini yapmak ve üretime katkıda bulunmak gibi pek çok faktör bulunmaktadır. Literatürde girişimciliğin kolay bir faaliyet olmadığı, girişimcinin risk alabilen, yaratıcı, yenilikçi, kararlı, fırsatçı ve liderlik yapısı gibi belli birtakım özelliklere sahip olması gerektiği ifade edilmiştir (Kaygın ve Güven, 2013: 72).

Bu çalışmada, görüşülen girişimci kadınların en önemli ortak özelliği girişimciliği zor bir deneyim olarak görmelerine karşın, risk alabilmiş olmalarıdır. Hem başta ekonomik olmak üzere birçok riske hem de kadın olmalarından dolayı çok sayıda engellemeye rağmen, girişimci kadınlar işlerini sürdürmeyi, büyütmeyi istemekte ve kendi işlerini yaptıkları için mutlu hissetmektedirler. Bunun yanında bütün görüşmeciler, girişimci olmadan önceki ve girişimci olduktan sonraki hayatlarını karşılaştırdıklarında kendilerinde gözle görülür bir değişim olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bölümde, kendi işini kurmayı başaraabilmiş girişimci kadınların anlatılarına dayanarak çalışma deneyimleri, girişimcilikle beraber aile ve sosyal çevre başta olmak üzere hayatlarında meydana gelen değişiklikler ve bunlara bağlı olarak benlik algılarındaki ne gibi değişim ve dönüşümler olduğu fenomenolojik yaklaşım kullanılarak analiz edilmiştir. Görüşülen kadınların gerçek isimleri gizli tutulup mahlas kullanılmıştır.

4.1. Kadın Girişimcilerin Çalışma Deneyimleri

Günümüzde pek çok kadın kendi işini kurma arzusuyla başladığı iş hayatı deneyiminde, girişimcilik safhasını tamamlayıp belirlediği işte başarılı olduktan sonra sosyal ve ekonomik anlamda işleri büyötmeye çalışmaktadır. Örümcü (2015: 163) yaptığı tez çalışmasına dayanarak, girişimci kadınların azimli olduğunda, işini severek yaptığında ve bir hedefe yönelik çok çalıştığında başarılı olduklarını tespit etmiştir. Bu çalışmaya katılan girişimci kadınların; görüşmeler esnasında aktardıkları deneyimler, onların azimli olma, kararlı olma ve işini sevmeye gibi ortak özelliklere sahip olduklarına işaret etmektedir.

Araştırmaya katılan kadınların büyük bir kısmı girişimcilik deneyimlerinde kadın olmanın getirdiği zorluklardan bahsederken, özellikle aile ve çevresinden destek alan görüşmecilerin kadın olmayı bir avantaj olarak gördükleri gözlenmiştir. Girişimciliğin kadın ya da erkek olsun başlı başına bir zorluk olduğunu ifade eden görüşmeciler arasında, kadın olarak başlanıldığında ise zorlukların neredeyse iki katına çıktığı görüşü hâkimdir. Kadınlar için girişimciliğin, işe gidilen zamandan işten çıkılan zamana, iş hayatında iletişim halinde olunan insanlardan giyilen kıyafete kadar her şeyin sorgulandığı ve yargılandığı meşakkatli bir süreç olduğu tüm görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Öte yandan, bu zorlukların aşılamaz olmadığına ve çözümün güçlü durarak yılmamakta olduğuna ilişkin görüşmeci kadınların farkındalıkları da güçlü bir biçimde ifadelerine yansımıştır. Bu bağlamda, görüşmecilerin hepsi, kadının güçlenmesi için ekonomik özgürlüğün çok önemli bir faktör olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırma kapsamında görüşölenlerin arasında, Van'ın yerlisi girişimci kadınlar olduğu gibi, Vanlı olmayıp şehre sonradan gelip girişimci olan kadınlar da yer almaktadır. Yeni yaşam yerinin demografik yapısına, kültürel özelliklerine, iklimine, ulaşım olanaklarına ve toplum yapısı gibi konulara yabancı olan bu kadınlar, kente uyum sağlayana kadar iş ve yaşam koşulları bakımından yerli kadınlara oranla daha fazla zorluk yaşamışlardır. Van'a yabancı olan bu kadınlar, özellikle bölgedeki geleneksel ataerkil kültürün, kadınları son derece kısıtladığını vurgulamışlardır. Buna karşın, Van'ın yerlisi kadınlarda yaşadıklarının yerin

kültürüne yönelik farklı algı ve yaklaşımlara sahip olduğu gözlenmektedir. Özellikle ailesi tarafından desteklenen ve kendini ekonomik olarak üst tabakaya yerleştiren yerli girişimci kadınlar mevcut kültürün kadına zorluk çıkarmaktansa, bu anlamda bir avantaj olduğu düşüncesini benimseme eğilimindedirler. Buradan hareketle, geleneksel kültürün yerelden olanla olmayan kadınlar üzerindeki farklı etkilerini ortaya koymak amacıyla, görüşmecilerin girişimcilik deneyimleri ‘Van’a dışardan gelen kadın’ ile ‘Van’ın yerlisi kadın’ olmak üzere iki gruba ayrılarak değerlendirilmiştir.

Bu bölümün devamında, Van’da kadınların girişimcilik deneyimleri sırasıyla; kadınların girişimciliğe karar verme süreçleri, bu süreçte yaşadıkları zorluklar ve iş yaşamındaki konumlarının aile ve toplum içindeki statüleri üzerinde ne gibi etkileri olduğu görüşmecilerin anlatıları ışığında incelenecektir. Bu değerlendirmeler, bir yandan girişimci olan kadınların tüm bu süreçte başlangıcından itibaren neler yaşadıklarını ortaya koyarken, aynı zamanda söz konusu kadınların girişimcilik deneyimlerinin benlik algılarında yarattığı değişimlerin temellerini daha iyi anlamlandırabilme imkânı sağlamak açısından önem taşımaktadır.

4.1.1. Girişimciliğe Karar Verme Süreçleri

Araştırmaya katılan kadınların girişimci olmaya karar verme nedenleri Tablo 1’de (s.76) özetlendiği üzere, pek çok yönüyle farklılaşmaktadır. Ancak, ekonomik olarak kendisini güvene alma ve bağımsız çalışma isteği görüşmecilerin buluştuğu ortak noktadır. Ertürk’e (2016: 139) göre, “çoğu ülkede kadınların başarı ve yeteneklerine gösterilen saygı az olduğundan kendini gerçekleştirme arzusu çok güçlüdür ve kadınlar kendi özsaygılarını oluşturmak için girişimciliği bir fırsat olarak görmektedirler.” Bugüne kadar yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlarla benzer şekilde, Van’daki girişimci kadınlarda da temel amaç, kendi ayakları üzerinde durmak olmuştur. Eril baskının ve şiddetin yoğun yaşandığı bu bölgede, kadınların çalışacağı alanlar kısıtlı olduğundan, memur olamayan ya da olmak istemeyen kadınlar para kazanmanın yollarını ararken girişimci olmuşlardır. Bu şekilde çalışma hayatına katılan kadınlar, süreç

ilerledikçe kendilerini gerçekleştirme fırsatı bulmuş ve sahip oldukları gücün farkına varmışlardır. Bu farkındalıkla sürdürülen iş, girişimci kadınlara ekonomik güçlenmenin yanında, bireysel ve sosyal anlamda yeni ve farklı bakış açıları kazandırmıştır.

Araştırmaya katılan girişimci kadınlara görüşme esnasında öncelikle girişimciliğe nasıl karar verdikleri, bu süreçteki deneyimleri ve bu süreci nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Görüşmecilerden bazıları ailesinin etkisi ve desteğiyle girişimci olmaya karar verdiğini ifade ederken, görüşülen kadınların çoğunluğu herhangi bir yerden yardım almaksızın bu karara vardıklarını belirtmişlerdir. Herhangi bir yerden destek almadan iş kurmaya çalışan kadınlar, bu süreci aile desteği alan kadınlardan daha zorlu deneyimlemektedir. Ailesinin desteğiyle girişimci olan kadınların girişimcilik için karar alma ve başlama süreçlerini, tek başına mücadeleyle kendi işini kurmaya çalışan kadınlardan daha az sancılı geçirdikleri görülmüştür. Aynı zamanda, yaşadıkları deneyimlere yönelik bakış açılarının farklı olmasındaki en önemli etkenin sınıfsal faktör olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada, görüşmecilerin iş kurmaya karar verme nedenlerine bakıldığında, özellikle maddi zorunluluk ve kendi mesleğini yapma isteği olarak iki önemli faktör bulunmaktadır. Para kazanma ihtiyacı sebebiyle girişimci olmaya karar veren görüşmeciler, girişimci olma yoluna zorunlu olarak girmiş olmakla birlikte, işlerinden memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu bölümde, görüşmeci kadınların anlatılarına yer verilerek, girişimci olmaya karar verme ve başlama deneyimleri onların bakış açılarından değerlendirilecektir.

Çay bahçesi işletmeciliği yapan Seyhan, memurluktan ihraç edildikten sonra, zorunlu olarak girişimciliğe yöneldiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Yani girişimcilik bir heves ve istek gibime gelmiyor. Ben öyle deneyimlemedim. Ben zorunluydum yani, bir şey yapmak zorundaydım. Çok emir takvayla çalışamayacağımı biliyordum. Memurluktan o yüzden atılmıştım, okuldan bu yüzden atılmıştım. Dayatılan rolleri çok yaşamayan biri olduğum için iş yerinde de o hiyerarşizmi ve tüketimi benimsemeyeceğimden emin olduğum için, bunu hani yıllarca deneyimledim. Birçok işten atıldım, birçok şey deneyimledim. Bundan sonraki hayatımda kendi işimi kurmak zorunda olduğumun farkındaydım. Direkt kendi işimi, ne olursa olsun, bu tuvalet temizlemek ya da ev temizlemek olsa da ki bunları da düşündüm ev temizliği vs. Bunlar bile olsa bu işin düzenleyicisi, yöneticisi ben olacaktım. Böyle bir iş, kesin fikrim buydu ve zorundaydım yani. Köle mantığıyla çalışmayacağımdan emindim. O yüzden kendi işimi kuracağımdan zaten yüzde yüz emindim yani. Daha doğrusu buna zorunluydum. (Seyhan, 35, Çay Bahçesi İşletmecisi).

Bu alıntıda, Seyhan kendisine dayatılan toplumsal rollere ve normlara uygun davranmadığı için iş hayatında sıkıntılar yaşadığını belirtmiştir. Girişimciliğe yönelmesinin asıl sebebi, para kazanmak zorunda kalması ve herhangi bir kişi ve kuruma bağlı çalışmak istememesidir. Büyük bir istekle bu yola girmediğini ifade eden Seyhan için, girişimcilik ekonomik bir zorunluluk olmasının yanı sıra, bir özgürlük alanı işlevi de görmektedir. Erkek egemen toplum, kadınların haksızlıklar karşısında sesini duyurmasını istemediğinden ve buna alışık olmadığından, kadınların karşı çıkışlarını tehdit olarak görmektedir. Eril zihniyete rağmen kendi ayakları üzerinde durup kendi işini yönetmeyi seçen Seyhan, bağımsız olarak çalışmak zorunda olduğunun farkına varmış, hangi iş olursa olsun kendi işini kurmaya karar vermiştir. İşte bu anlamda girişimci olmak onun için iyi bir alternatif olmuştur.

İş yerindeki hiyerarşik yapı ve kurallardan şikâyet eden diğer bir görüşmeci olan Pınar ise, sözleşmeli olarak devlet kurumunda çalışırken sözleşmesi bitince işten çıkarıldığını ifade etmiş ve kendi işini kurmak istemesinin sebebini şu şekilde açıklamıştır:

Daha önce sözleşmeli olarak (...) başladığımda, tabi sözleşmelisiniz ve sizden daha torpilli birine bakıyor çıkışınız. Bu anlamda, ben bir şeyler yapmak istiyorum mesela, kredi çekmek istiyorum, araç almak istiyorum vs. Asla kendimle ilgili bir yatırım yapamıyorum. Baktığınızda zaten sözleşmeli olduğunuz için her an kapının önüne de koyulabilirsiniz... Biraz da şeyimdir böyle dik kafalıyım. Haklarımı da bilirim. Hakkımı da bildiğim için çok da boyun eğmiyordum... Sonra dedim böyle olmaz. Kendi işimi kurayım. Ayın 15'leri karar vermesin benim tatil haklarıma, sosyal hayatıma, özel hayatıma, tamamen ben karar vereyim. Öyle bir girişimde bulundum. Çok mutluyum. Gerçekten kendi işimi yapmak, istihdam sağlamak bunlar beni çok mutlu ediyor. (Pınar, 28, Kahvaltı Salonu İşletmecisi)

Yukardaki alıntı, söz konusu görüşmecinin girişimci olmaya karar vermesinde, her an işini kaybetme korkusu yaşadığı ve geleceğinden endişe ettiği güvencesiz bir işte çalışmasının etkili olduğunu yansıtmaktadır. Pınar hayatının kontrolünü eline almak için, girişimciliği bir çözüm yolu olarak görüp hayata geçirmiştir. Ayrıca, haklarının farkında bir kadın olarak, iş yerindeki haksızlıklar karşısında sessiz kalmaması da çalıştığı işte sorun yaşamamasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Pınar'ın yapmak istediklerini kısıtlayarak, özgürce hareket etmesini engellemiş ve dolayısıyla onu mutsuz etmiştir. Bunun

sonucunda, kimseye bağılı olmadan kendi işini kurmaya karar vererek, kahvaltı salonu işletmeye başlamıştır. Burada, Pınar'ın girişimci olarak yaptığı işle sadece ekonomik kazanç sağlamakla kalmayıp, çok mutlu olduğunu vurgulamasının da altını çizmek gerekir.

Eşinden şiddet gördüğü süreçte ve boşanma sürecinde KAMER Vakfı sayesinde ayakta durduğunu söyleyen Gülcan da bir süre vakıfta danışmanlık hizmeti verdikten sonra, ayakta durabilmek ve çocuklarına bakabilmek için halı yıkama işini kurmaya nasıl karar verdiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Hep aklımın bir köşesindeydi yani. Biz bu kadar bu kadınlara danışmanlık yapıyoruz, bu kadar yönlendirme yapıyoruz, bu kadar yeri geldiğinde, ya yönlendirme değil de kendi istekleri doğrultusunda aslında biz destek olmaya çalışıyorduk. Yönlendirme bizim haddimize düşmemiştii. Sadece biz de onlardan etkilendikten sonra hani “ben de artık bir iş kurabilirim, niye bunu yapamayayım, hani yapanlardan çok da bir eksiğim yok” diyerek hareket ettim. (Gülcan, 39, Halı Yıkama)

Gülcan, danışman olarak çalıştığı vakıfta kadınlara rehberlik hizmeti verirken, aslında kendisinin de o kadınlara gayrı ihtiyari danıştığının farkına varmıştır. Danışan kadınlarla kendini özdeşleştirerek kendi işini kurabileceğini fark eden Gülcan'ın motivasyonu, kendisinin ve bir süre danışmanlık yaptığı erkek şiddetine maruz kalmış kadınların yaşam mücadelesi olmuştur. Çoğunlukla erkek alanı olarak görülen bir işe yönelerek, ataerkil kültürle mücadeleye girişimci kadın olarak girmiştir. Gülcan, ekonomik bir kazanç elde etmenin yanında, genelde erkeklerin çalıştığı bir alanda iş kurmak isteyerek o alanın sadece erkeklere ait olmadığını göstermek de istemiştir:

Şimdi ben yıllarca toplumsal cinsiyet rolleri çalıştığım için cinsiyetçi sisteme hani bir yerden sonra da sizin beyniniz zaten reddediyor. Hani ne yapayım ne yapmayayım... Kuracağım ilk iş alanın da hani sadece erkek egemen iş koluna ait olmadığını, erkek cinsiyetine ait olmadığını, orda da hani cinsiyetçiliği vurgulayacağım diye girdik halı yıkamaya. Güzel oldu, iyi oldu. Ama yorucu, çok yorucu. (Gülcan, 39, Halı Yıkama)

Erken yaşta iş hayatına atılmaları yönüyle benzerlik gösteren görüşmecilerden Yıldız, Sevim ve Rojda, ailede baba faktöründen kaynaklı bireysel, ekonomik ve sosyal anlamda büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Sorunun çözümü konusunda inisiyatif alarak kendilerinin ve diğer aile üyelerinin hayatlarını kurtarma çabasına girişmişlerdir. Bu üç görüşmeci kadını ortaklaştıran

mücadele deneyiminden yola çıkarak, her birinin kişisel hikâyesi doğrultusunda girişimciliğe başlama süreçlerini görüşmelerden alıntılar aracılığıyla incelemek ilişkisel bir analiz açısından faydalı olacaktır. Şu an restoran sahibi olan Yıldız'ın, girişimciliğe karar verme sürecine dair aktardıkları şu şekildedir:

Ya ben çok erken yaşta babamı kaybettim. O yüzden belirli sorumluluklar aldım. Hani ilk evlenmeden önce ailemi geçindiriyordum. Direkt lise biter bitmez ben iş hayatına atıldım. Öyle öyle devam etti yani. Ekonomik özgürlüğün kazanması kadar güzel bir şey yok insanın. E bunu da kendimde görünce, bu gücü de hissedince devam ettim öyle... Yani pandemide her yer kapandı biliyorsunuz. Bir tek gıda sektörü kapanmadı. Biz de dedik o yolda ilerleyelim, farklı şeyler düşünelim ama nasip bu yöndeymiş. Böyle bir anda girdik bu işe. (Yıldız, 40, Restoran Sahibi)

Yukarıdaki alıntıda Yıldız, babasının vefatından doğan sorumluluk için 'belirli' kavramını kullanmıştır. Yani babasının yokluğuyla belirlenen bir duruma bağlı olarak, iş hayatına girme sorumluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, lise eğitiminin hemen ardından aileyi geçindirme sorumluluğunu üstlenmiştir. Girişimleri sonuç verip yaptığı işlerden kazanç elde ettiğinde, kendisini çok daha güçlü hissederek Yıldız, ekonomik özgürlüğün her insan için hayattaki önemine dikkat çekerek bu gücü sürdürme konusunda kararlılık göstermiştir. İş konusundaki farklı deneyimleri birden fazla iş üzerine düşünebilme becerisini mümkün kılması sonucu, Yıldız pandemi gibi son derece zorlu bir dönemi bile yeni girişimlerle fırsata çevirmeyi başarmıştır.

Erken yaşta iş hayatına başlamak durumunda kalan bir diğer görüşmeci de şu an güzellik uzmanlığı yapan Sevim'dir. Çeşitli meslek alanlarında çalıştıktan sonra güzellik sektöründe kendini geliştirip iş yerini açmıştır. Sevim de babanın yokluğu sonucu, aileyi geçindirme sorumluluğunu çocuk yaşta üstlenmek zorunda kalmıştır. Babasının aileyi terk etmesi üzerine, küçük yaşta çalışmaya başlayan Sevim o yaşlardan bugüne girişimci olma hikâyesini şöyle dile getirmiştir:

13 yaşında iş hayatına başladım. Biz daha küçükken babam bizi terk etti, başka bir kadınla evlendi gitti. Annem ve altı çocuk ayakta kalmak durumundaydık. Tabi o zaman şartlar çok zorlayıcıydı, şimdiki gibi rahat, konforlu değildi. Çok zorlu şartlarımız oldu. Yokluk içinde büyüdük, öyle söyleyeyim... Bir ayakkabıcıda işe başladım. Çok zordu, çok korkunçtu ilk başlarda... Tabi o zamanki şartlarda kadınlar bu kadar rahat çalışamazlardı, her yerde kadın göremezdiniz. Sadece devlet dairelerinde işte elinde iki tane örgü şişi olan kadınlar vardı. Onun haricinde dışarda çok fazla kadın göremezdiniz zaten. Olağanüstü (hal) vardı o dönemlerde. Belirli bir saatten sonra işte geç kaldığımız zaman, işte işinizi biraz geç bitirdiğiniz zaman yolda askeri polisi sürekli kimlik soruyordu zaten. Bu da ayrı bir korku yaratıyordu sizde. Hani bu şekilde. Sonra oyuncakçıda başladım... Yaklaşık bi 5 yıl radyoda çalıştım. Sonrasında kadın doğumda çalışmaya başladım. Sonrasında işte güzellik sektöründe... Yani hani güzellik

merkezinde çalışmaya başladım. Bunun bir meslek olduğunu öğrendim. Ondan sonra işte belgelerimi almaya başladım. 10 yıl önce de kendi salonumu açtım. (Sevim, 39, Güzellik Uzmanı)

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere; annesi ve kardeşleriyle beraber babası tarafından terkedilen 13 yaşındaki Sevim, “ayakta kalmak durumundaydık” sözleriyle hayatta kalmak için mücadele etmekten başka çarelerinin olmadığını ifade ederek koşulların zorluğunu vurgulamıştır. Böylece Sevim için, “korkunç” olarak değerlendirdiği ilk iş deneyimi başlamıştır. Bu kadar zorlu ve yıpratıcı bir deneyim olması; çocuk yaşta çalışıyor olmasının yanı sıra, dönemin toplumsal ve siyasi koşullarıyla da yakından ilgilidir. İş hayatına atıldığı ilk gençlik yıllarını geleneksel ataerkil kültürün çok daha yoğun bir şekilde yaşandığı yıllar olarak değerlendirirken, “olağanüstü hal” uygulamasının kadınlar için durumu daha da zorlaştırdığına dikkat çekmektedir. Sevim’in yorumlarına bakıldığında, dışarıda devlet dairelerinde çalışanlar hariç, şehirde ve gündelik hayatta kamusal alanda kadınlara pek rastlanmadığı anlaşılmaktadır. Sevim’in alıntısında ilgi çekici bir diğer nokta ise kadın memurların iş esnasında örgü yaptıkları gibi bir ayrıntıya yer vermesidir. Bu ifadeyle, kamusal yaşama katılsa dahi kadının geleneksel rollerin çok da dışına çıkamadığına işaret etmektedir.

Kadınların küçüklükten itibaren ev dışına çıkışlarının kısıtlanması ve kamusal alanda rahat ve özgürce bulunamamaları kendilerine olan güvenlerini kırdığı gibi, dışarı çıktıklarında da korkmalarına ve güvensiz hissetmelerine neden olmaktadır. Ataerkil sistemden beslenen toplumun ürettiği cinsiyetçi söylem ve pratikler, kadınların kent hayatına katılımını engellemekte, kamusal mekânlar kadınlar için fiziksel ve cinsel şiddet riski taşımaktadır (Tuncer, 2018: 4). Sevim, özellikle olağanüstü hal uygulamasıyla gündelik hayatta çok daha şiddetli hissedilen bu risk faktörünü, işe gittiği her gün minibüste şoförle yalnız kalma korkusu dolayısıyla hala bugün yaşadığını belirtmiştir. Çocukluğundan itibaren bu tür cinsel taciz olaylara maruz kalması sonucu, bu durum Sevim’de kendi ifadesiyle “travma” oluşturmuştur:

Minibüse biniyorsunuz akşam altı dediğinizde, yaşıyorsunuz küçük, yani minibüste siz ve şoför kalınca aynadan size her baktığında, yani ben çok ağlayarak indim minibüsten korkudan, korktuğum için. Yani bu bile sizin için bir travma. Hala bile bir minibüse asla tek başıma kalamam. Yani biri bana aynadan baktığı zaman çok korkarım. O sizin işte çocukluktan kalan travmalarınız yani. (Sevim, 39, Güzellik Uzmanı)

Bundan önceki iki görüşmeciyile benzer şekilde, ailede babadan kaynaklı bir durum sonucunda mecburen çalışma hayatına atılıp girişimci olan bir diğer görüşmeci de Rojda'dır. Sosyoloji mezunu ve asıl hedefi öğretmenlik olmasına rağmen bugün güzellik uzmanı olarak çalışan Rojda, babasının polijini türü evliliğinden dolayı, aile içi çatışmalarda mağdur olan annesiyle birlikte kız kardeşini kurtarmak için vakit kaybetmeden kendi işini kurmaya girişmiştir:

Rojda: İlk hedeflerim arasında zaten öğretmenlikti, özellikle MEB'e atanmayı çok istedim. Çünkü koşullar özelde çok çok zordu... Ben özellikle, bu da etkili olmuştur; hayatımı kurtarıp aynı zamanda annemi ve kız kardeşimi de kurtarmak istedim, çabam bu yöndeydi. Onu da başardım, çok şükür elde ettim. O yüzden şimdi de dediğim gibi az önce; çekirdek aile olarak devam ediyoruz, üç kişiyiz. Erkeklerden bağımsız, çok güzel, çok kıymetli aslında. Her şeyden önemlisi bir şeyleri kurtarabileceğime olan inancımı. Kendimi de, dedim ya kadın olarak annemi de kurtarma isteğim beni bu şeye kadar getirdi.

Ben: Peki hedefinizi gerçekleştirseydiniz nasıl hissederdiniz? Şimdiki durumunuzdan farkı ne olurdu?

Rojda: Eğer kendi işimi yapabilecek olsaydım, bana o imkân sunulmuş olsaydı belki güzellik sektöründe değil de yine sosyolojiden devam edip sosyolog olabilirdim, ya da akademisyen olabilirdim. Akademisyenlik de hayallerim arasındaydı. Ama bu tarz durumlardan dolayı hemen işe girmem gerektiği için mesela hayalimi gerçekleştiremedim. Öyle olunca da bi yanım hep eksik gibi hissediyorum aslında. Bir hayalim hep geride kaldı. Onun dışında farklı bir işe yoğunlaştım. Ama yine de mutluyum. Sabah kalkınca işime gidicek olmam, bir şeye yarıyor olma düşüncesi insanı tatmin ediyor aslında. **(Rojda, 28, Güzellik Uzmanı).**

Rojda'nın ilk hedefi olan öğretmenliği devlet kurumunda yapmak istemesinin sebebi, özel sektörde yaşadığı zorlu deneyimleri olmuştur. Ancak asıl hedefi, annesi ve kız kardeşini kurtarmak olduğundan bu amaca en kısa sürede ulaşmak için girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca kendini bağımsız bir kadın olarak değerlendiren Rojda, geleneksel ataerkil kültüre rağmen kendi işini kurup annesi ve kız kardeşini yanına almayı başarmanın gururunu yaşadığını da ifade etmektedir. Her ne kadar ailesinin yaşadığı sıkıntılardan dolayı hayallerini gerçekleştirememenin eksikliğini hissetse de kendi işini kurup üretime dâhil olması onu mutlu etmektedir.

Aile ekonomisine katkıda bulunma isteği, kadınları girişimciliğe yönelten önemli faktörlerden biridir. Rojda ile benzer şekilde, Fazile de hayatının pek çok konuda zorlayıcı olduğunu ifade etmekte ancak çözümün bir yerden başlamak

olduğunu düşünmektedir. Rojda'nın girişimciliğe yönelmesindeki sebep, annesi ve kız kardeşini içinde bulundukları zor durumdan kurtarma isteği iken, Fazile'deki itici güç çocuklarının öğrenci ve işsiz olmasıdır. Aile fertlerinin sorumluluğunu almaya ve fedakârlığa dayalı bu yaklaşımları, aslında onlar için girişimciliğin kolektif bir anlam taşıdığını göstermektedir. Çocuklarının da desteğini alarak girişimci olmaya karar veren Fazile süreci şöyle anlatmıştır:

Valla nasıl karar verdiiim; hem maddi sıkıntılar vardı, hem hayat şartları zor. Öğrenciler vardı. Yani çok zorluklarla karşılaştık, çok şeylerle karşılaştık ama yine de bırakmadım. Eşim sürekli batı tarafına gidip geliyordu. Çocuklar da “anne” dedi “artık kendimize ait bir iş yerimiz olsun bi işimiz olsun” falan dedi. Başladık, kredi çektik başlarda. Biraz da birikmişliğimiz vardı aslında, onunla yaptık. Sonra akbanktan kredi falan çektik. (Fazile, 43, Tandır Evi/Fırın İşletmecisi)

Fazile'nin eşinin maddi sebeplerle yanında olamayışı, çocuklarının işsiz ve öğrenci olması, herhangi bir gelirinin olmaması ve kendisinin ifade ettiği gibi zorlu hayat şartları, girişimcilik kararında etkili olan önemli unsurlardır. Mevcut gelirleri yetersiz olduğu için çocuklarının desteğinden aldığı motivasyonla, elindeki bütün imkânları kullanıp bir iş kurmaya karar vermiştir. Fazile sürecin devamını şu cümlelerle aktarmıştır:

Yani valla çok zordu, başlarda çok zordu. Şimdi ben hiç, sıfırdan başladım. Ekmek pişirmeyi falan bilmiyordum açıkçası. Evet yetenekliydim birçok konuda yetenekliydim ama bunu sonradan şey yaptım. Yani ekmek pişirme falan yoktu, bilmiyordum, sıfır. Usta tuttuk başlarda. Gidişat iyi gitmedi, her gün şikâyet geliyordu, her gün mesela şey oluyordu. Eşime dedim sen bana güven ben yaparım. Yani bir iki bir iki... En azından tezgâh bizindir dedik. Yaksam da yıksam da bizindir. Öyle devam ettirdik. Yani çok şükür o günden bugüne devam ettiriyorum. (Fazile, 43, Tandır Evi/Fırın İşletmecisi)

Ticari tecrübe ve mesleki deneyim, girişimcilikteki bütün aşamalarda etkili olan önemli faktörlerdir. Ancak Fazile'de, ekmek pişirme işine başlarken söz konusu iki önemli faktörün de olmayışı, kendisi için işin devamlılığı konusunda risk oluşturmuştur. Ayrıca, işi sürdürmek konusunda eşini ikna etmeye çalışması ve kendisine güvenmesini istemesi, yapılan ticari faaliyetin devam etmesi konusunda başka risk faktörlerinin de olduğunu göstermektedir. İşe alınan ustadan kaynaklı şikâyetler üzerine Fazile, işinin devamlılığı konusunda kararlılık göstermiş ve işi devralması gerektiğini düşünmüştür.

Diğer görüşmecilerden Elzara, Gülay ve Fatma ise çevresindekilerin yönlendirmesiyle girişimci olmuşlardır. Kırım'dan Hakkâri'nin Yüksekova ilçesine gelin olarak gelen Elzara, girişimcilik sürecini Yüksekova'da başlatmış, daha sonra Van'a yerleşip burada işini büyütme fırsatı bulmuştur. Ailesinin, özellikle annesinin etkili olduğu evinde terziliğe başlayıp ardından kendi işyerini açma sürecini şu sözlerle anlatmıştır:

Elzara: Benim zaten kendi yeteneğim vardı. Çünkü annem de modelist; ayakkabı modelisti. Annem beş senelik lise mezunu, babam da motor mühendisi, ben de eğitilmiş bir insanım. Annem geldi benim ziyaretime dedi: “sen niye evde oturuyorsun? Sonuçta sen de okumuşsun sen de donanımlı bir insansın” kısacası, ki öyle.

Ben: Sonrası nasıl ilerledi?

Elzara: Annem bana bir makine verdi o piko makinası. Babam taa Rusya'dan buraya (Yüksekova) kadar getirdi. Ben üzerinde kendi kıyafetlerimi dikmeye başladım. Sonra komşular gördü, komşular da gelmeye başladı. Aile de gelmeye başladı. Bu sefer merkezden de gelmeye başladı. Eşim kabul etmedi kimseyi eve. Dedi “bu ne bu ne kalabalık yani”. Dedi “git mademki çok seviyorsun... Yani bana kıyamıyordu. Yani çok fazla katı davranmıyordu bana. Hani ben annem babam burda değil her istediğimi yani yapıyordu. Dedi “çok seviyorsan bu işi, git Yüksekova'da bir dükkân tut, orda çalış. Ben aldım o babamın bana getirdiği makineyi, dükkâna götürdüm ve başladım.

Elzara'nın sözlerinden anlaşılabacağı üzere, girişimcilik aşamasında ebeveynlerinin meslekleri ve hayat anlayışları kendisine yol gösterici olmuştur. Elzara'nın annesinin ayakkabı tasarımcısı olması, babasının makine mühendisi olması, motor beceri ve görsel uzamsal bir karakter taşıyan terzilik mesleğine yönelmesinde önemli bir faktördür. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Elzara'ya evlilik sonrası ziyaretine gelen annesi onun köyde pasif bir yaşam sürdürdüğünü görünce, bu duruma tepki göstermiş ve kendi kendisine yetebileceğini söyleyerek, yeteneklerinin farkında olması gerektiğini hatırlatmıştır. Ailesi bir dahaki gelişlerinde ona, yetenekli olduğunu düşündüğü bir alanda çalışmasını sağlayacak bir dikiş makinesini Rusya'dan Yüksekova'nın bir köyüne kadar getirmiştir. Elzara, evde elbise dikmeye başlayınca çevresindekilerin dikkatini çekmiş ve kısa sürede yörede adı duyulmaya başlanmıştır. Elzara'nın kendisini eğitilmiş sayması, anne ve babasının gelişmeye açık bireyler olmasından ileri gelmektedir. Öte yandan, kocasının ise açık olarak desteği olmamakla birlikte, çalışmak istemesine de karşı çıkmadığı anlaşılmaktadır. Yüksekova'ya geldiği yıllarda çok daha ağır bir geleneksel ataerkil kültür olduğu düşünülürse, bir erkeğin karısının

çalışmasına izin vermesi, o dönem için anlayışlı olması olarak yorumlanabilir. Elzara, kocasının bu tavrını, kendisinin ailesinden uzak gurbette tek başına olmasıyla ilişkilendirmektedir.

Gülay'ın iş kurma deneyimi ise, kızının isteğiyle gerçekleşmiştir ancak bu durum kendi ifadesiyle zoraki olmuştur. Kızının ısrarıyla girişimcilik yoluna giren Gülay, bu süreci şu şekilde anlatmıştır:

Kızım bu organizasyon işine girmek çok istiyordu. Kızım evli bu arada. Bu firma da satışa çıkmış. El değiştirmek istiyorlardı. Kızım arkadaşı ile birlikte “anne ben bu işi yapıcım, ben alıcım” dedi. “İyi al” dedik. Hepimiz destekçiyiz; eşi de ben de, aile olarak. Son anda arkadaşı vazgeçti. Arkadaşı vazgeçince acil bir ortak arayışına girdi. Ve bir anda “anne sen benim ortağımın” dedi. Yani böyle ne derler; zoraki “sen benim ortağımın” dedi ve zorla beni bu işin içine soktu, hiç aklımda yokken. Olur, olmaz demeye kalmadan ben bi baktım bu işin içindeyim. (Gülay, 49, Organizatör)

Kızının çalışma arzusunu desteklemek için işe giren Gülay, diğer ortağın vazgeçmesi sonucu işe ortak olmak durumunda kalmıştır. Hiç aklımda yokken iş sahibi olduğunu belirtmekle birlikte, Gülay'ın bu durumdan şikâyetçi olmadığı da gözlenmektedir. Hatta öyle ki, kızı daha sonra bebek beklediği için işten ayrılmak zorunda kalınca, iş tümüyle Gülay'a kalmış ve o da eşiyle birlikte çalışmaya devam etmiştir:

Kızım bir bebek bekliyordu. Öyle olunca kızım bu işten elini eteğini çekti. İş kaldı benim üstüme. Yani hiç aklımda yokken durup dururken iş sahibi oldum. Eşimle birlikte tabii, yine en büyük destekçim eşim. Eşimle birlikte artık yapıyoruz şimdi. İkimiz tek kaldık. Öyle gönlümüze göre, canımız istediğinde böyle işi yapmaya çalışıyoruz. Bugüne kadar da getirdik. (Gülay, 49, Organizatör)

Gülay'ın örneğinde görüleceği üzere, girişimci olmasında aile bireylerinin ısrarcı istekleri ve tesadüf denilebilecek bazı olaylar rol oynayabilmektedir. Bununla beraber, kişide bulunan potansiyel ile bu süreç şekillenmektedir. Gülay'ın ailenin ısrarı veya tesadüf eseri de olsa bu sürecin içinde olması, genel olarak girişimcilik konusunda ve özelde organizatörlük işinde becerisi ve kendine güveni olduğunu göstermektedir. Ancak ticari bir risk söz konusu olduğunda, kendine olan güvenin oluşmasında görüşme esnasında defalarca belirttiği üzere, eşinin desteğini almasının önemli bir payı vardır. Dikiş atölyesi sahibi Fatma'nın girişimci olma süreci de Gülay'da olduğu gibi bir anda ve birinin yönlendirmesiyle olmuştur. Bu süreci şu sözlerle ifade etmiştir:

Valla bu işi yapmaya açıkçası kaynım beni zorladı. Aklımda vardı. Ama öyle kaynım birden “hadi yenge işe başla” dedi. Öyle bir anda başladık... Önce bir depoda başladım. Sadece internet üzerinden çalıştım. Showroom’a sonradan geçtik... Yani bununla ilgili hiçbir destek yok sana. Kendin kuruyorsun yani. Ha şey olarak terziler odası var, esnaflar odası var. Hepsine kayıtlıyız. Bunların bize bir desteği var mı; asla! Kosgepten destek aldık. Kosgep çok ciddi bir destek sağladı gerçekten. Yeterli miydi; hayır değil. (Fatma, 48, Dikiş Atölyesi Sahibi)

Fatma’yla gerçekleştirilen görüşmede belirleyici olan nokta, kendisinin aklında olanı hayata geçirmesinde itici bir kuvvete ihtiyaç duymasındır. Kayınbiraderinden ve KOSGEP’ten güç alarak girişimcilik sürecine başlamıştır.

Sonuç olarak görüşmecilerin girişimciliğe karar verme süreçleri onlar için yeni ve farklı bir durumun göstergesidir. Kimi görüşmeciler aile bireylerinin ihtiyaçlarını gidermeye odaklanırken, kimileri için ekonomik ve sosyal anlamda bağımsız bir birey olmak önemlidir. Bunların yanında bürokratik sistemden kaçış, aile içi şiddetten uzaklaşma ve kültürel bazı özelliklerin dayatmalarına ve iş yüküne karşı çıkmak, görüşmecilerin karar süreçlerinde etkili olan diğer faktörlerdir.

4.1.2. Girişimci Kadın Olmak

Kadınların, ücretli çalışma hayatına geçmeleri ve üretime katkıda bulunmaları, onlara ekonomik bağımsızlığa kavuşma fırsatı vermiştir. Bu fırsat, girişimci kadınların kendi hayatlarının kontrolünü ellerine almalarında belirleyici olmuştur. Görüşmecilerden terzilik yapan Elzara’nın söyledikleri bu durumu özetler niteliktedir: “Bana çok katkı oldu her açıdan, heer açıdan. Yani mesela ben şu anda Van’da tek başıma ayaktayım. Çocuklarıma istediğim gibi eğitim veriyorum, istediğim gibi yaşıyorum. Bi başınayım. Hiç kimseye de ihtiyacım yok, ilk önce maddi olarak.” Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Elzara, girişimciliğin hayatına olan katkılarını anlatırken özellikle ekonomik bağımsızlığı vurgulamıştır. Girişimcilikte başarılı olmuş bir kadın olarak, özgürce karar alabilmeyi, kazancını harcayabilmeyi ve özellikle kendisi de vurguladığı üzere, kimseye ihtiyaç duymadan ayakta kalabilmeyi pek çok zorluğa rağmen başarabildiği için kendisiyle gurur duymaktadır. Elzara’nın girişimci olmadan önceki hayatını düşündüğünde kendisi için söyledikleri anlamlıdır:

Önceki Elzara evde oturuyordu. Misafir yemeği pişiriyordu (güliyor). Yani günde yirmi misafir geliyordu, Elzara mutfaktan çıkmıyordu. Sadece misafir yemeği pişiriyordu, sofrayı kuruyordu, kaldırıyor o kadar, bitti. Yani önce oydu. Yani ev hanımı, ne yapabilirsin? Yap pişir et getir, bitti o kadar! Yani ben bu kültürü de beğenmiyorum. Resmen evde bir hizmetçi olarak görülüyor kadın. Ama şimdi ben kendi kendime ayaktayım. İstedikimi kazanıyorum. Artı bambaşka çevrem var. Mesela çocuklarıma eğitim veriyorum ben. İstedikim hayatı yaşıyorum, yani her açıdan. (Elzara, 44, Terzi).

Elzara'nın anlatısında görüleceği üzere, ev dışında ücretli çalışmayan kadın, mütemadiyen ev işi yükü altındadır ve hizmet etmekten öte bir durum söz konusu olmadığı için kendisini bir hizmetçi gibi görmektedir. Kadını mutfaka bağlayan ataerki kültür, onun yaratım gücünü köreltip ona uygun görülen geleneksel cinsiyet rollerine uygun davranmasını beklemektedir. Bu alıntıdaki dikkat çekici nokta, Elzara'nın kendi işini kurup çalışmadan önceki halinden, adeta başka birisinden bahseder gibi anlatmasıdır. Üçüncü tekil şahısla ifade ettiği eski halini, bugünkü benliğinden ayırtırmak isteğinde olduğu gözlenmektedir. Bunu yaparken, yaşadığı bölgenin geleneksel kültürünü ve kadınlara yönelik bakışını da eleştirmeyi ihmal etmemektedir.

Ataerki sistemde kadınların en temel problemlerinin başında, erkeğe bağımlı olarak ev ve aileyle sınırlandırılmış olmaları gelmektedir. Bu durum ekonomik bağımlılığın yanında, kendini gerçekleştirilmelerine de engel olmaktadır. Geleneksel ataerki kültürün hâkim olduğu bölgelerde kadın olmak, özellikle de yalnız ve ekonomik gücü olmayan bir kadın olmak her zaman daha zor olmuştur. Görüşmecilerin çoğunluğu, kadın girişimci olarak birçok sorunla karşılaştıklarını dile getirmiştir. Bu süreç, özellikle tek başına mücadele ederek iş yeri açan kadınlar için daha da zorlu olmuştur. Örneğin, memurluktan ihraç edildikten sonra ayakta durabilmek için çay bahçesi açıp işleten Seyhan, genç kadın olduğu için hem esnafla hem de işçilerle sorun yaşadığını dile getirmiştir:

Seyhan: *Bana iş yeri kimse vermedi yani. Param da var diyordum vermiyorlardı. Parayı göstersem bile kadın ve genç olduğum için istemiyorlardı. İş yeri bulmak da çok zorlanmışım. Sonra eşya alırken pazarlık yaparken çok zorlanıyordum. Hem erkek jargonlarını bilmediğim için hem hak savunuculuğu, hak alanından sivil toplumdan geldiğim için ben düz ve net şeyler konuşurdum. Erkekler, “hallederiz, olur, 1 gün sonra, 5 gün sonra” ... İşler hep aksıyordu. Erkeklerle özellikle işçilerle anlaşmada çok büyük sıkıntı yaşadım. Bir de kadın olduğum için, işçi gelir, sen parasını verirsin, kısmen işini yapar ama senin anlaştığın işi yapmadan... Ne yapacaksın tek başına? Yap diyorsun yapmıyor. Bunun gibi çok sorun yaşadım.*

Ben: *Bir kadın olarak başka nasıl zorluklar yaşadınız, örnek verebilir misiniz?*

Seyhan: *Yine kadın olduğum için ve faşist olmadığım için birçok sorunla karşılaştım. Çünkü ciddi bir hiyerarjik (hiyerarşik) düzene alışık erkekler ve çalışanlar. Ciddi dedikleri şey de şu yani köle mantığı! Emredeceksin, az para vereceksin, zulmedeceksin! Bunların hepsini bir arada yapmadığında “patron senin gibi olmaz” diyen çok çalışan oldu.*

Yukarıdaki diyalogda görüleceği üzere, görüşmeci kendisini düzenli, işleri zamanında yapan ve haklarını bilen bir kadın olarak görüp sunmaktadır. Seyhan bilinçli bir genç kadın olmayı, erkek egemen iş dünyasında girişimci olmak için engel teşkil edebildiğini yaşayarak görmüştür. Genç kadın olduğu için, ticaret yaptığı esnafın ve çalıştırdığı işçilerin gözünde iş sahibi ya da patron olarak otorite ve saygı kuramamıştır. Bu durum, işi iyi ve doğru yapamamasıyla ilgili olmayıp, yaşadığı toplumdaki genç kadına yönelik geleneksel bakış açısıyla ilgilidir. Bu durumun son derece farkında olan Seyhan, kadın olduğu için ciddiye alınmadığını ifade ederken bu duruma, kendi benimsediği ideolojik perspektiften yaklaşmaktadır. Kendi ifadesiyle, faşizme karşıdır ve öyle olmadığı için de bunları yaşamaktadır. Bu doğrultuda, eril otorite ve hiyerarşinin hâkim norm olduğu bir toplumda, eşitlikçi davranışların iş yapmayı engellediğini ve demokrat kişiyi yıprattığını ifade etmektedir. Seyhan, aslında en başından itibaren hiyerarşizme ve otoriterliğe karşı olduğu için girişimci olmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Ancak deneyimleri sonucunda, işlerin yapılabilmesi ve iş hayatında tutunabilmek için ideolojik olarak karşı olduğu pek çok şeyi uygulamak zorunda kaldığını da fark etmiştir.

Kadınların girişimcilik alanında karşılaştıkları zorluklar; geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışının kadına bakış açısından kaynaklanabileceği gibi, kadınların sermaye temininde güçlüklerle karşılaşmasından ve bu alandaki eğitim ve iş tecrübesi yoksunluğundan da kaynaklanmaktadır (Çıkmaz 2019: 109). İş kurma aşamasında sermayeden kaynaklı sorunlar şüphesiz cinsiyet ayrımı olmadan tüm girişimciler için önemli bir sorundur. Ancak bu durum, kadın girişimciler için çok daha ciddi düzeyde olup, aşılması son derece zordur. Çünkü kadınların yeterince finansal güvenirlikleri olmayıp, çoğu zaman maddi birikimleri de yetersiz düzeyde ya da hiç bulunmamaktadır. Borç ve kredi almak istediklerinde ise, kadınlar erkeklere göre söz konusu kurumlarla çok daha fazla zorluk yaşamaktadırlar. Bu duruma örnek olarak, görüşmecilerden halı yıkama fabrikası sahibi Gülcan, bir kadın olarak girişimci olmak istediği andan itibaren çok büyük

sıkıntılar yaşadığını anlatırken, özellikle ekonomik sermayenin önemine dikkat çekmiş ve kadınların yaşadığı bu sorunu ekonomik şiddet olarak adlandırmıştır:

Gülcan: Gerçekten bu ülkede yapılabilecek ve yahut da olabilecek en zor şey nedir hem kadın olmak hem de kendi başına, hiç ekonomik özgürlüğünüz yokken kendi istihdamınızı sağlamak. Çok zor. Çünkü herhangi bir güvenceniz yoksa bunlarla mücadele etmek o kadar da kolay değil... Yani bugün baktığım zaman yaşayabileceğim tüm zorlukları yaşadım; ekonomik olarak, şiddet olarak, toplum algısı olarak. Yani çok şeylerle mücadele ettim. Yani bunların başında inanın şiddeti de geçiyoruz, ekonomik özgürlük oldu mu şiddeti de hafifletebiliyor, eğitimsizliği de hafifletebiliyor. Şu anda en büyük şiddet bence ekonomik! Çünkü psikolojik olarak da en çok insanı etkileyen şey ekonomiktir. Her şeyin başı bence odur. Bugün bir erkeğin şiddetini de yaşıyorsanız eğer, elinizde ekonomik özgürlüğünüz olmadığı için ona boyun eğmek zorunda kalıyorsunuz ve her türlü şiddeti yaşıyorsunuz.

Ben: Ekonomik şiddet derken tam olarak neyi kastediyorsunuz?

Gülcan: Şöyle ki, niye ilk önce ekonomiden giriyorum, çünkü maalesef eğer ki, ister dünyada diyin (deyin) ister coğrafyamıza diyin (deyin) isterseniz yerelimizde diyin, (deyin) kadın olarak eğer ki hayata başlıyorsanız sıfır yenik olarak giriyorsunuz -ki ekonomi bunun başında geliyor. Herhangi bir ekonomik özgürlüğüm yoktu. Sadece çalışıp kendi çocuklarıma bakabilme hükmünde olan bir kadındım. E bu defa ne yaptım; krediye yöneldim. O kredileri almak da o kadar kolay da değildi. Çünkü belli başlı puanınızın olması gerekiyor. Bir de istediğiniz sermaye o kadar küçük bir sermaye de değildi. Yani beni en çok zorlayan ekonomik oldu. O kadar çok araştırıp kendim içinde olduğum halde bu kadar zorlandıysam yani diğer girişimci kadınlar nasıl bunun üstesinden geliyorlar onu da bilemiyorum yani. Çok çok zorlandım yani.

Sıkıntının ve zorluğun her türlüşünü yaşadığını dile getiren Gülcan, bu zorlu deneyimlerin sonunda tüm sorunların en temelde ekonomiye dayandığı sonucuna varmıştır. Onun gözünde, kadınlar için görünür ve bağımsız olmak, sıkıntılarla baş edebilmek ve hatta maruz kalınan fiziksel veya psikolojik şiddetten kurtulabilmek için dahi ekonomik özgürlük birincil şarttır. Ayrıca, ekonomik açıdan çok zorlandığını her seferinde dile getiren Gülcan'ın, kadınların ekonomik ve toplumsal olarak dezavantajlı konumda olduklarına ilişkin son derece farkındalık ve bilinç sahibi olduğunun da altını çizmek gerekir. Kadınların yaşadıkları farklı şiddet biçimlerini adlandırmakta ve “kadınsan hayata yenik başlıyorsun” ifadesiyle kadınların ikincil cinsliğine işaret etmektedir.

Kadın girişimciliğin zorluklarını dile getiren bir diğer görüşmeci olan Fazile ise erkekler arasında kadın olarak çalışmanın ve onlara karşı kadın olduğu için ayrıca mücadele etmenin zorluğunu ve duygusal yükünü şu sözlerle anlatmıştır:

Çok zorluklarlan (zorluklarla) karşılaştım. Yeri geldi çok ağladım, bu tezgâhın başında çok ağladığımı bilirim. Yeri geldi çok çırpındım. Yani yine de bırakmadım. İlk başlarda müşteriler pek yanaşmıyordu daha doğrusu bayan olduğum için. Güvenemiyorlardı. Sürekli böyle şikâyetlerimiz oluyordu. Bazen insanlar hani modumuzu baya düşürdü, hani “yapamazsınız”

falan filan. Bayan olmama rağmen erkeklerle birçok mücadele verdik. Ve bu bizim için aşırı derecede çok zordu. Mesela bir erkekle karşı karşıya gelmek veya muhabbet etmek, bu insanın canını çok sıkıyordu. Onların kelimeleri, onların hal ve hareketleri, tavırları, karşıdakilerinin bir bayan olduğunu unutmuyorlardı bazen. (Fazile, 43, Tandır Evi/Fırın İşletmecisi).

Fazile'nin yaptığı tandır işi, bölgede geleneksel olarak kadınlar tarafından evlerde yaygın olarak yapılmaktadır. Ancak Fazile bunu evin dışına taşıyarak gelir getiren bir işe dönüştürünce, toplum tarafından kabul görmekte zorluk çekmiştir. Diğer bir deyişle, evinin tandırında ekmek yapıyor olsa her erkek tarafından doğal ve hoş karşılanacakken, bu işi profesyonel ve kazanç getirecek bir faaliyete dönüştürdüğünde olumsuz tepkiyle karşılaşmıştır. Eskiden beri bildiği ve evde yaptığı bir iş olmasına rağmen, kendisine güvenilmemesi ve yapamayacağını düşünülmesi ise dikkate değerdir. Bu durum, Fazile'nin sözlerinden açıkça anlaşılacağı üzere, erkeklerin hâkim olduğu iş ve ticaret dünyasında kadın olarak yapamayacağına ilişkin geleneksel algıyla ilgili olup, daha çok onu yıldırmaya yönelik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Görüşmecilerden restoran sahibi olan Seher ise girişimci kadın olmanın hem zorluklarına hem de kazanımlarına değinmiştir:

Hayatımda çok güzel şeyler de oldu, çok kötü şeyler de oldu yani. Bir bayan için çok zor... Çok zor, elemanda çok sıkıntı çekiyorsun. Ondan sonra iş, dükkân sahipleri... Yani her şeyiyle sıkıntı yani! Ama eskiden hiçbir şeyim yoktu. Şu an çok şükür evim var, arabam var, dükkânım var. (Seher, 37, Restoran Sahibi).

Seher, girişimciliğin bir kadın için çok zor olduğunu, yaptığı işin her aşamasında muhatap olduğu kişilerle yaşadığı sıkıntılara değinerek dile getirmiştir. Her ne kadar açıktan söylemese de dolaylı ifadesinden ve diğer görüşmecilerin sözleriyle de birlikte düşünüldüğünde, kadın işveren olarak eleman çalıştırmak ya da büyük ihtimalle erkek olan dükkân sahipleriyle anlaşmak vb. konularda sıkıntı yaşadığı çıkarımı yapılabilir. Ancak, tüm bunlara rağmen Seher ne girişimci olmaktan ne de çalışmaktan şikâyet etmediği gibi, aksine bu sıkıntıların sonunda elde ettiği kazanımlarla sözlerini bitirmiştir.

Kadınlar girişimci olma sürecinde genel olarak zorluk yaşasalar da, girişimciliğin kazanımlarının farkında oldukları, onları güçlendirdiği ve memnun ettiği görülmektedir. Girişimciliğin onlara başta ekonomik özgürlük olmak üzere, saygınlık ve bağımsızlık gibi artılar kazandırdığını ifade etmişlerdir. Bu

bağlamda, Seher ile benzer şekilde, Yıldız da girişimci bir kadın olarak çok zorlandığını ancak buna rağmen işini severek yaptığını ve ayrıca iş yeri dışında da eşi ve çocuklarıyla ilgilendiğini için yoğun bir hayatının olduğunu belirtmiştir:

Daha çok yoruluyorum (gülüyor), onu söyleyebilirim size. Çünkü hem dediğim gibi çocuklarım var. Hem onlarla ilgilenmek; eğitimidir, şeyidir. Eşin var sonuçta, iş yerin var, iki tane iş yerin var ayrıca iki şube olarak. Hani çok yorucu oluyor benim için. Çok koşuşturmalı oluyor. Ama güzel seviyorum yani, ben boş durmayı seven bir insan değilim. (Yıldız, 40, Restoran Sahibi)

Yıldız'ın sözlerinden, aynı anda hem aile/çocuk bakımı ve ev işleri hem de iş hayatında olmak üzere çoklu görev üstlendiği ancak bu durumdan şikâyetçi de olmadığı anlaşılmaktadır. Yıldız'ın sözlerinde her ne kadar sorun etmediği gözlenirse de çifte iş yükü genel olarak çalışan/girişimci kadınların sıklıkla yaşadığı ortak bir problemdir (Uygun ve Günaydın, 2019: 54).

Rojda ise girişimciliğin olumlu sonuçlarına değinirken, diğer görüşmecilerin söylediklerine ek olarak, kendi işini kurmanın özgüven ve toplumsal saygınlık kazandırdığına dikkat çekmiştir:

Kendim için de yani statüm için de önemli bir yer edindim gerçekten. Çünkü dışardaki izlenim, bir kadın girişimci için bir yerin sahibi olması, işinin patronu olması, görsel anlamda da bir şey elde ediyor. Hem saygınlık anlamında yer ediniyorsunuz hem de ekonomik özgürlüğünüz farklı, yani özgüven noktasında da birçok şeyi tekabül ediyor aynı zamanda. “Artık kendime yetebilen bir insanım” diyebiliyorsunuz yani. (Rojda, 28, Güzellik Uzmanı)

İnsanların çevreleri tarafından nasıl algılandığı, kendilerine yönelik algıları üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Rojda'nın sözlerinden anlaşılaacağı üzere, değer yargılarında girişimciliğin sosyal kazanımlardaki rolü belirleyici olmuştur. Toplum içinde saygın bir yer edinen Rojda, girişimci bir kadın olarak kendisine dışardan baktığında iş yerinin patronu olarak dışarıya sunduğu kimlik ve imajın da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çevresinde yarattığı imajın dış görünüşle pekiştirilmesi, kendine olan güvenin ve en önemlisi kendine yetebilmesinin sembolü olduğu için de anlamlıdır. Benzer şekilde, işinden gurur duyan Sevim de bir kadın olarak girişimciliğin onun hayatını olumlu etkilediğini anlatmıştır: “Ben iş kadınıyım, işim var, kimseye pek şeyim yok yani (gururla gülüyor). Bundan daha güzel bir olumlaması olabilir mi?” Sevim'in durumu son derece net özetleyen sözlerinde, kendi işini kurup başarılı olmasıyla

elde ettiği kazanımların etkisi görölmektedir. İşine bağlı ve işiyle özdeşleşen bir tavır ortaya koyan Sevim, iş kadını kimliğini gururla benimseyip taşımaktadır.

Sonuç olarak; girişimci olma sebepleri değışkenlik göstermekle beraber, görüşmeci kadınlar bağımsız çalışma isteği, ekonomik sıkıntıları giderme ve kendi mesleğini yapmak istemeleri yönleriyle ortaklaşmaktadır. Görüşmecilerin çoğunluğu, girişimcilik sürecinin zorlu olduğunu belirtmiştir. Bunun en önemli sebebinin, geleneksel ataerkil toplumun kadına bakış açısı olduğu görölmektedir. Ayrıca, sermaye yetersizliği ve finansal kaynak bulma güçlüğü de kadın girişimciler için sürecin zorlu geçmesinde etkili olan ekonomik faktörlerdir. Görüşmeci kadınlarda ortaklaşan bir diğer önemli nokta ise bahsettikleri zorlukların üstesinden gelen bu kadınlardaki özgüven artışı olmuştur. Bu anlamda, görüşmeci kadınlar kendi işini kurmanın zorluklarını vurgulamakla birlikte, işlerinden duydukları memnuniyeti ve girişimcilik sonucunda kişisel ve toplumsal olarak kazanımlarından gurur ve övgüyle bahsetmektedirler.

4.1.2.1. Van'ın Yerlisi Olarak Girişimci Kadın Olmak

Erkek egemen kültürün hâkim olduğu Van ilinde, kadına biçilen roller ve yüklenen görevler kadın girişimciliği üzerinde önemli engellere sebep olmaktadır. Karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelip kendi işlerini kuran girişimci kadınlar, bu mücadelelerini bir başarı hikâyesi olarak gururla anlatma eğilimindedirler. Görüşülen kadınlar bu başarıya, özellikle yaşadıkları bölgede hâkim olan geleneksel ataerkil anlayışına rağmen ulaştıkları için ayrıca değer yüklemektedirler. Bu durumu, 'kahvaltı cafe' işleten Pınar şu sözlerle ifade etmiştir: "Belki başka bir yerde yaşamış olsaydım bu kadar kendimi 'şunu yaptım, bunu yaptım' diye tanımlamazdım hani. Bu coğrafyanın getirdiği hani baskı, zihniyet ya da işte şeylerle, ambargolarla kendimizi böyle devrim yapmış gibi hissedebiliyoruz". Pınar'ın son derece güçlü ifadesinden de anlaşıldığı üzere, yaşadıkları yerde geleneksel eril zihniyetin kadınlara yönelik baskı ve denetiminin ağır olması nedeniyle girişimci olarak başarılı olmaları çok daha büyük bir mücadele gerektirmektedir. Bu da şüphesiz kadınların başarısını, iş hayatının sınırlarından çıkarıp topluma karşı yapılmış bir eylem ve başarı haline getirir.

Bu bağlamda, kadınların yaşadıklarının sistematik olduğunun son derece bilincinde olan Gülcan, yerelde yaşadıkları şiddetin evrensel şiddetin farklılaşmış bir boyutu olduğunu ifade etmiştir. Özellikle bölgede hala etkili olan namus anlayışına dikkat çeken Gülcan, girişimci olarak verdikleri mücadelenin en temelde topluma karşı olduğunu söylemektedir:

Deriz ya “şiddet evrenseldir, yerel yaşanılır”, hakikaten (hakikaten) de öyle. Yani evrenseldir aslında. Siz yerelinizde farklı şekillerde yaşarsınız. Toplum size o kadar şiddet uyguluyor ki “sen kadınsın, sen dulsun” ... Namusunuzu sizin iki bacağınız arasında görüyorlar. Yani bugün aç da kalsanız, kırk yıl da orda kalsanız kimse gelip sizin kapınızı çalıp da “neye ihtiyacınız var” demezler. Ama senin namusunu iki bacağın arasında görmeyi çok iyi bilirler. Ben bununla çok mücadele ettim Yeşim Hanım. Onun için bana göre en büyük zorluk toplumun algısıyla mücadele etmektir. (Gülcan, 39, Hali Yıkama Fabrikası Sahibi).

Van’da ve genel olarak bölgede geleneksel ataerkil kültürün önemli bir parçasını oluşturan namus anlayışı, eskisine göre değişimler gösterse de hala etkisini sürdürmektedir. Bu anlayışa göre, kadınların ev dışında ve erkeklerin ağırlıklı olduğu iş dünyasında çalışmaları ya da kendi başlarına iş kurmaları hem aile hem toplum tarafından çok istenen ve kabul gören bir eylem değildir. Bu doğrultuda Gülcan, toplumsal ahlakı sorguladığı ve namus anlayışını eleştirdiği bu alıntısında, girişimci kadınlar olarak yaşadıkları zorluğun toplumsal algıdan kaynaklandığını ve ahlakın kadın bedeni üzerinden sorgulandığını ifade etmiştir. Yerli halktan genç bir kadın olan fizyoterapist Buse de Gülcan’la girişimci olarak kadınların yaşadıkları zorlukların yereldeki geleneksel kültürün ilişkisi üzerine benzer görüşler ifade etmiştir:

Kadın olarak tabii ki kadın olarak var olmanız özellikle bizim coğrafyamızda çok zor. Yani bi kere kendinizi kabullendirmeniz... Benim çalıştığım grupta kendinizi kabullendirmeniz, onun dışında insanlarla olan iletişimde! Çok insanlarla muhatap olmak zorunda kalıyorsunuz. Bir kadın girişimci olarak sizi aşağı çekmeye çalışanlar oluyor... Kadın olmanın bir kere şöyle bir dezavantajı var; karşı cinsten insanlar da geliyor yani siz onlarla da çalışıyorsunuz. Yeri geldiğinde belki meslektaşınızın bile sizin “a kadınsın işte o yüzden kadınlara daha çok geliyorlar hocam, yanlış anlamayın ama kadın tercih ediliyor” gibi. Böyle sanki bu benim başarım değil de cinsiyetimle alakalıymış gibi ki ben bununla beş yıldır savaşıyorum, hala da savaşıyorum. (Buse, 28, Fizyoterapist).

Sağlık sektöründe çalışan Buse, mesleğinde uyguladığı yöntemlerle adından söz ettirmiş ve başarılı olmuştur. Ancak bu başarısını, cinsiyete

indirgeyerek kadın olduğu için Van'da kadın hastaların tercih ettiği şeklinde yorumlayanlar olduğu için, Buse'nin bir birey olarak yıllar süren emeğinin görmezden gelinmesine öfkeli olduğu anlaşılmaktadır. Sorunun kaynağını, bulunduğu coğrafyaya özgü toplumsal ve kültürel özelliklerle ilişkilendirdiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

Ben çok farklı yerlerde deneyimler yaşadım. Türkiye'nin çok iyi yerlerinde staj yaptım ve hiçbirinde böyle bir şey yaşamadım. Aksine kadın olduğumuzda daha çok desteklendik, daha çok ileriye taşındık... Burada tam tersi siz bir şey yapmak istediğinde nasıl yapamayacağınızı anlatıyorlar. Yani o işin nasıl olmayacağını inanın kime sorarsanız sorun, o işin nasıl güzel olmayacağını size anlatıyorlar. Hâlbuki tam tersi olması gerekiyor. Hele ki kadınsanız işte “ya akşam geç saatte çıkma, “a erkek mi var; kesin yanında birisi olsun” falan, hep böyle bir şey model var yani. Bu bence birazcık da bizim coğrafyamızla alakalı. Ben de buralıyım çünkü uzak değilim, kültürümü çok iyi biliyorum. Bu biraz da bizim yapımız, toplum yapımız, sosyolojik yapımız mı dersiniz öyle yani... (Buse, 28, Fizyoterapist).

Buse, içinde yaşadığı toplumun geleneksel bakış açısını eleştirip bu kültürün kadına dayattığı rollerden ve psikolojik baskıdan rahatsızlığını dile getirerek, yaşadığı yerin ülkenin diğer yerlerine göre daha baskıcı ve geleneksel olduğuna işaret etmektedir. Açıkça hangi bölge ve şehir olduğunu belirtmese de, muhtemelen ülkenin Batı kentlerinde çalışırken kadın olarak destek gördüğünü ve cesaretlendirildiğini anlatmıştır. Dolayısıyla, karşılaştırma yaptığında kendi yaşadığı bölgede hâkim olan kültürü ve kadına yönelik geleneksel toplumsal algıyı sorunlu görmektedir. Sevim de aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere, sorunun kaynağını yerel kültürde görmesi bakımından Buse ile benzerlik göstermektedir.

Ya bir kere kadın olarak zaten dışarda yürümeniz bile bir zorluk. Erkeklerin tacizine sessiz kalıyorsunuz. Yaşadığınız her yerde işte... Bi kere şöyle bir durum vardı; çalıştığım ortamlarda, radyo dönemimden bahsediyorum, Batı'dan gelenler vardı. Onlar size göre çok rahattılar, özgüvenleri çok yüksekti. Ama siz onlara göre daha... Çünkü hep korkulu bir şekilde büyüdüğümüz için, yani zorlanıyorsunuz. Onların hayata baktığı açıdan siz bakamıyorsunuz. (Sevim, 35, Güzellik Uzmanı).

Sevim girişimcilikten önceki özgüvensizliğini, geleneksel kültürel algıya ve ailenin yetiştirme tarzına bağlamaktadır. Batıdan gelen kadınlarla kendisini karşılaştırdığında, kadın olarak iş hayatında ya da sokakta rahat ve özgüvenli olduklarına dikkat ederken, kendilerinin ne kadar korkuyla hareket ettiğini fark etmiştir. Sokakta yürümeyi bile kadın olarak bir zorluk olarak nitelendirmesi, bulunduğu kültürde kadınların ev dışında görünüp sosyal yaşama katılmalarına

yönelik olumsuz algının boyutunu ortaya koymaktadır. Yaşadıkları yerde kadına olan bakış açısının yıpratıcı olduğunu ifade eden Sevim, taciz ve benzeri olumsuz durumların her an her yerde yaşanabildiğini özellikle belirtmektedir. Ona göre, bütün bunlar Van’da yetişmiş ve orada yaşayan kadınlarda düşük özgüvene sebep olmaktadır.

Görüşmecilerden Fatma, Pınar ve Yasemin ise, diğer görüşmecilerin aksine, girişimcilik sürecinde yerelliğin bir avantaj olduğunu düşünmektedirler. Bu anlayışın oluşmasında, kendi işlerini kurarken çevrelerinden ve ailelerinden destek görmelerinin de etkisi olmuştur. Bu görüşmeciler, aşağıda verilen alıntılarda da görüleceği üzere, girişimci olma sürecinde Van’ın yerlisi bir kadın olmanın olumlu yanlarının üzerinde durmuşlardır. Dikiş atölyesi sahibi olan Fatma, Van’da kadın olarak girişimcilik yapmanın bir artısı olduğunu, bölgenin bu alandaki dezavantajlı koşullarıyla ilişkili olabileceğini düşünmektedir:

Kadın girişimci olduğun zaman kurumlar sana daha yakın davranıyor, gerçekten ellerinden geleni yapıyorlar, hani destekliyorlar. Belki bölge olarak böyle bir potansiyel olmadığı için belki de kadını daha da güçlendirmek için, bilemiyorum. Yani ben onu hissettim; bir kadın olarak sana destek oluyorlar. Yani kurumlar sana yardımcı oluyor. (Fatma, 48, Dikiş Atölyesi Sahibi).

Fatma, kişisel deneyimlerinden yola çıkarak, bu alanda ilgili kurumların kadın girişimcilere daha iyi ve destekleyici davrandıklarını dile getirmiştir. Öte yandan, kafe işletmecisi Pınar ise kadın girişimci ve iş sahibi olmanın bu bölgede bir avantaj olduğunu farklı bir açıdan ele almıştır:

Bunca senedir, yani 4 senedir bu işletmecilik hayatımda, bu süreçte aksine kadın olmanın verdiği çok avantajlar var. Tamam bu bölgedeyiz, işte insanların belki kafe kültürü yoktur; öylesine bi gideyim çay içeyim gibi çok şey yapmazlar ama aksine, yüksek sesle telefon konuşan müşteri, burada kadın işletmeciyse ve kadın çalışan varsa asla küfürlü konuşmuyor dikkat ediyor, dışarı çıkıyor. Ondan sonra kibar davranmaya çalışıyor. Veya işte hesap konusunda asla itiraz etmiyor. Çünkü karşısında bir kadın var ve bunu kendisine yediremiyor. Bunlar avantaj... Dezavantaj olayı da belli bir çıkış saati olmadığı için geceye kalabiliyorsunuz ve hani bir yorgunluk ve gece saatleri, bütün kötülüklerin geldiği saatler olduğu için biraz güvende hissetmiyorum. Dezavantajı sadece bu! Onun dışındaki her şey çok güzel. (Pınar, 28, Kahvaltı/Cafe İşletmecisi).

Erkeklerin karşılarında kadın varken dil ve davranış bakımından daha nazik ve dikkatli olduklarını anlatan Pınar, erkek müşterilerin karşılarında bir kadın olunca gelen hesaba bile itiraz etmediklerini belirtmiştir. Bu davranışı toplumsal cinsiyet perspektifinden düşünersek, kendisinin de farkında olduğu

üzere, erkeklerin kadın karşısında erkeklik gururunu düşünmeleri olarak yorumlanabilir. Bunun dışında, Pınar'ın dezavantaj olarak gördüğü durumlar arasında, kadın olmasından kaynaklı deneyimlediği şey geç saatlerde işten çıkınca güvenlik endişesi duymasıdır.

Güzellik uzmanı Yasemin ise Van'ın yerlisi olarak içinde yaşadığı şehrin ve bölgenin yanlış tanındığı üzerinde durarak, girişimci kadın olarak destek ve saygı gördüğünü belirtmiştir:

Van'ın dışardan görüldüğü gibi bir şehir olduğunu asla düşünmüyorum. Aslında Van'ın demiyeyim de doğu illerinin. Burda kadınlara çok daha fazla saygı duyuyorlar ki biz mesela girişimci kadınlara. Şu an evet belki kendi bulunduğum şehirde bile 350-400 tane güzellik salonu var, günden güne de açılıyor ama ben ilk açan kişilerden biri olduğum için hiçbir şekilde zorluğunu, bana engel koyan... Hani babam ilk başta istemiyordu ama sonrasında o da şu an benim en büyük destekçilerimden biri, hiçbir zorluk yaşamadım. (Yasemin, 30, Güzellik Uzmanı).

Yaşadığı kültürü daha çok savunma eğiliminde olan Yasemin, Van ilinin dışardan iyi bir izlenime sahip olmadığını bilincinde ve buna karşı çıkarak, bu bölgenin kültüründe kadının daha değerli olduğunu vurgulama ihtiyacı duymaktadır. Bunu desteklemek için, kendi deneyimine dayanarak, diğer görüşmecilerin çoğundan farklı şekilde, girişimcilik sürecinde babasının küçük bir itirazı dışında hiçbir zorlukla karşılaşmadığını belirtmiştir.

Sonuç olarak; Van'ın yerlisi olan kadın görüşmecilerin çoğunluğu, girişimciliği kadınlar için zor bir süreç olarak değerlendirmiş olup, bunu genelde bölgede hâkim olan geleneksel kültürle açıklamışlardır. Bu görüşmeciler, genel olarak geleneksel ataerkil kültürün kadına bakışı ve toplum hayatında dayattığı cinsiyet rollerine eleştirel bir tutum içindedirler. Bu doğrultuda, girişimci kadın olarak mücadele ve başarılarını topluma karşı yapılmış önemli bir eylem olarak görmektedirler. Öte yandan, ekonomik olarak kurumlardan destek almış veya ailesi belli bir varlık seviyesinde olan girişimci kadınlarda ise toplumsal yaşayışa övgü ve yerel kültürel özellikleri yüceltme anlayışı öne çıkmaktadır. Yerli girişimci kadınlarda, girişimciliğe başlarken sahip olunan sermaye ve çevreden alınan destek, girişimciliği ve içinde yaşanan toplumu algılayış biçimlerinin farklılaşmasında etkili olduğu gözlenmiştir.

4.1.2.2.Dışardan Gelen Girişimci Kadın Olmak

Başka şehirden Van'a gelip burada girişimci olmaya karan veren kadınların bakış açılarında, Van'ın coğrafi konumundan, sosyal yapısından, kültürel özelliklerinden ve bölgedeki siyasi gerilimlerden kaynaklanan ön yargıların etkili olduğu görülmektedir. Ancak Van'da geçirdikleri süre arttıkça, önyargılar yerini daha gerçekçi değerlendirmelere bırakmaktadır. Eşinin mesleğinden dolayı İzmir'den gelip Van'a yerleşen Özge, Van'da yabancı bir kadın olarak girişimci olmanın zorluklarını bölgenin geleneksel kültürüyle bağlantılı anlatırken, kadın olmanın burada geldiği yere göre daha zor olduğunu da sözlerine yansıtmaktadır:

Özge: *Buraya geldim. İlk başta o kadar çok kendimi kötü hissettim ki; bir konumdan bir konuma gidiyorsun zaten, bir batıdan bir doğuya gidiyorsun. Bu insanın psikolojisini bozan, hani bu doğudan batıya şekilde, batı doğu diye değil de. Böyle ilk baş- bir korktum; nasıl yaparım, nasıl ederim, farklı bir konuma geliyorsun. Sonuçta burda herkes aşiret, ister istemez hani kan bağları var. İşte ne bileyim hani ister istemez seni burda kimse tanımıyor. Ama sonrasında çok güzel alıştık.*

Ben: *Anladım. Peki Van'da girişimci bir kadın olarak çalışmak sizin için nasıl bir deneyim?*

Özge: *Çok zorlandım. Bi kere Van'da yaşamanın zaten ekstra bir zorluğu var. Van'da mesela bir esnaf, şu an biz esnaf olarak geçiyoruz. Ayriyeten bir spor salonu işletmesi bayan olarak işte; "sen yapamazsın, sen edemezsin, sen şunu başaramazsın", işte hani böyle biraz ikinci sınıf insan muamelesi görüyorsun maalesef. Ama konum olarak bunu söyleyebilirim. Yani işte, işleri koşturma, işte hani biraz işte İzmirli olunca işte insanların göndermemesi, falan filan böyle biraz zorlanıyorsun açıkçası. Biraz kadın olarak çok zorlanıyorsun zaten, o şekilde.*

Özge'nin yukarda alıntılanan sözlerinde, geldiği yer olan İzmir'le karşılaştırdığında kadın olarak Van'da ikinci sınıf insan muamelesi gördüğünü söylemesi dikkat çekicidir. Bölgede hâkim olan feodal yapı ve aşiret ilişkileri kendisine ve bugüne dek yaşadığı kültüre yabancı olgular olduğu için alışana kadar epeyce tedirgin olmuş ve güvensiz hissetmiştir. Hem bunda hem de kadın olarak ikinci sınıf hissetmesinde, Özge'nin girişimci olmaya kalkınca çevreden özgüven ve cesaret kırıcı tepkilere maruz kalmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Özge'ye benzer şekilde, Yıldız da bulundukları coğrafi bölgenin geleneksel kültürünün kadını sınırlayan ve baskılayan yönlerine dikkat çekmektedir. Kadınların kendi potansiyellerinin farkına varması için özgür

bırakılmaları gerektiğini belirten Yıldız, akraba çevresinden ve özellikle de eşlerin baskısından dolayı çoğu kadınların istese de çalışamadığına değinmiştir:

Burda mesela bayanlar şey; erkeklerden dolayı çok baskı görüyor. Doğu tarafında ve güneydoğu tarafında. Aslında çok içlerinde böyle cevherli insanlar var, isteseler çok şey yaparlar ama engel oluyorlar, eşler engel oluyor. Ya en basiti dışarıya çıkmalarına bile; bi kılık kıyafet giyim her şeylerine karışıyorlar. Yani biraz özgür bırakmaları, biraz kişisel haklarına saygı duymaları gerekiyor bi şeyleri başarmaları için bayanların. Şu an benim çevremde o kadar çok insan var ki eşinden çekindiği için ya da akrabalarından, aynı ortamda oldukları için “aman biri görse ne der, aman biri görse ne olur” falan filan... Bundan çekindikleri için iş hayatına giremeyen insanlar var. (Yıldız, 40, Restoran Sahibi)

Yıldız, bu bölgedeki erkeklerin kadınları baskıyla kısıtladıklarına vurgu yapmaktadır. Yukarıdaki sözlerinden, bu durumun, yetenekli ve potansiyeli olan kadınların geleneksel kültürün dayattığı rolleri kanıksamak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.

Van, bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nde merkez işlevi görerek çevre illerden de göç almaktadır. Bu bağlamda Hakkâri, Batman ve Siirt gibi illerden gelerek Van’da yaşayıp iş kuran kadınların, genelde kendilerini dışardan gelmiş yabancı biri olarak görmediklerini söylemek mümkündür. Memurluktan emekli olduktan sonra Van’da restoran açan 59 yaşındaki Hakkârili Hülya bunlardan biridir. Van’la sınırlı olmayıp genel olarak bölgenin geleneksel kültüründe kadınların çalışmasına yönelik algının bilincinde olan Hülya, girişimcilik sürecinde herhangi bir zorlukla karşılaşmamasını emekli olmasına ve yaşının ilerlemesine dayandırmıştır: “Erkekler her zaman kabullenmiyor kadının çalışmasını, kabullenmiyor biliyorsun; bizim yörede zaten çok çok zor. Ama ben belki de yaşımdan dolayı ailem ve çevrem çok şey yapmadılar, hor görmediler. Emekli olmuştum yani ne olabilirdi (gülüyor). Yani bana destekte bulundular Allah için.”

Hülya gibi Hakkârili olan güzellik uzmanı Rojda ise ailenin ve geleneksel kültür özelliklerine sahip bu toplumun kadınlar hakkındaki ağır beklentilerine vurgu yaparak, bütün zorlukların temelini ataerkil toplumun kadına uygun gördüğü roller ve görevlere dayandırmaktadır:

Rojda: *Bu coğrafyada gerçekten kadınların yaşaması büyük bir zorluk. Kendini ifade edebilmen, insan içine karışabilmen, istihdam sağlayabilmen, yanında beraberinde insanları çalıştırabilmen, destek olman çok güç! Niye; çünkü ailenin de bakış açısı bu anlamda değişik.*

Bizden beklentiler neydi; kız çocuğusun ve ailenin isteği doğrultusunda, onların o kültür yapısı içerisinde gelişim sağlamak. Ne olacak; eninde sonunda evleneceksin gideceksin, çoluk çocuğa karışacaksın, yapacağın tek şey bu! Biz bunun dışında hareket ettik aslında, biraz alışılmışın dışındayız. Ne yaptık mesela; okuduk en önemlisi. Üniversiteye, lise mezuniyetimin hemen sonrasında yerleştim ben. Dışarda okudum. Bu büyük bir adımdı bizim için. Liseyi de dışarda okudum. Yine şanslı olan kesim içerisindeydim.

Ben: Siz onların beklentilerine göre hareket etmediniz ve kendi işinizi kurdunuz. Peki, girişimci bir kadın olarak kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Rojda: Girişimci bir kadın olarak artık kendine yetebilen, özgüvenli bir insan olarak görüyorum (kendimi). Çünkü sağlıklı bir toplumdayız. Sağlıklı iş koşulları, ekonomik zorluklar hepimizi yıpratın şeyler. Ama şu an gelmiş olduğum konumda bunları aşmış olmak çok önemliydi benim için. Yani bi korkum yok, baştaki o tedirginliğim, o korkum, kaygım artık yok. Çünkü o yolu kat ettim, o zorluğu geçtim. Nasıl geçtim; inanarak geçtim, çabayla geçtim. Çünkü emek çok önemliydi ve bunu dışarıya yansıtmak çok önemliydi. Mesela kültürel olarak amcalar, dayılar, abiler biraz baskın olan kitlelere rağmen sen bir kadın olarak kendi ayakların üzerinde durmuşsun, o aileye rağmen, o coğrafyaya rağmen ve ailenin yöneticisi sensin. Sen bakıyorsun bir aileye, bu çok kıymetli bir şey!

Rojda, geleneksel toplumun ve kültürün kadınlara uygun gördüğü roller olan evlilik ve annelik dışına çıkmanın zorluklarından yakınırken, şehir dışında okumuş ve kendi işini yapan bir kadın olarak kendisini şanslı kesimde görmektedir. Zira içinde yaşadığı bölgede çoğu kadının böyle bir seçeneği olmamaktadır. Rojda, kadına yönelik toplumsal algının yanı sıra, iş koşullarını ve zorlayıcı ekonomik faktörleri de düşündüğünde, içinde yaşadığı çevreyi sağlıklı bulmaktadır. Ona göre, böyle bir çevrede yaşamak yıpratıcı olup, büyük mücadele gerektirmektedir. Bu yüzden, yıllarca verdiği emeklerin kıymetinin bilincindedir çünkü bugün artık ailesinin ihtiyaçlarını karşılayan, kendine güvenen ve kendini yeterli bulan bir kadın olarak ailesinin yöneticisi konumuna yükselmiştir.

Yabancı uyruklu bir girişimci olan görüşmeci Elzara ise, genç yaşta Yüksekova'ya evlilik yoluyla geldiği için oranın kültürüne alışmış ve onu benimsemiştir. Ancak bu kültüre ayak uydurması, bir şeyleri sorgulamasına engel olmamıştır. Hayattaki tek amacının misafirlere yemek yapmak olmadığını fark ettiğinde, Elzara yurtdışından gelen aile üyelerinin desteğiyle önce Yüksekova'da iş kurmuş olup, bir süre sonra da Van'a geçerek işini büyütüp geliştirmiştir. Bu süreçte, dışardan gelen yabancı bir kadın olarak yaşadıklarını şöyle aktarmıştır:

Özellikle Van'a geldikten sonra işimi büyüttüm. Belgelerimi burda aldım, Van'da. Yani düşün ben buraya gelmişim benim ailemi kimse tanımıyor, bir başıyayım ama şimdi Van'da da çok kişi tanır beni. Yani sıfırdan başlayan bir şeyim. Yani bunların hepsini tek başına yaptım. Onu demek istiyorum, tek başına. Hani bir insan aile ile tanınır değil mi? Ha şunun kızı bunun kızı... Benim babam burda yok, kimse yok. Kendi başıma merdiven merdiven merdiven çıka çıka var

oldum, anlıyor musun? Belli bir yere koydum kendimi ama bunu tek başıma yaptım. Ki eşim, herkes şiddetle karşıydı buna, şiddetle! Şimdiye kadar da... Yani eşim son nefesine kadar çalışmama karşıydı. Ama mücadele ederek ederek... Yani daha güzel yerlere inşallah gelirim. Yani adımları sadece Van'da değil bütün Türkiye'de tanıtmak istiyorum. Hedefim odur. Doğu yöresel kıyafet olarak... (Elzara, 44, Terzi).

Dışardan gelen diğer görüşmecilerden farklı olarak, Van'ı bir avantaj olarak gören Elzara'nın düşüncelerini, yurt dışından evlilik yoluyla geldiği ve ailesinin hala yurt dışında yaşadığı ve evlendiği kişinin de hayatta olmadığı gerçekliği üzerinden değerlendirmek yerinde olacaktır. Görüşme boyunca sık sık vurguladığı üzere, Elzara eş ve aile anlamında yalnızdır. Dolayısıyla, Van'da aşiret veya aile ile değil, Elzara olarak toplumda kendi kimliğini oluşturup önemli bir yer edindiği ve şu anda olduğu konuma tek başına ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu durum, onun benlik algısının büyük bir dönüşüm yaşadığını göstermektedir. Öte yandan, Elzara evlendiği erkeğin kültürüne ayak uydurmakla birlikte, bu kültürün kadına yönelik geleneksel bakış açısıyla her zaman mücadele etmiştir. Ancak aynı zamanda, gelin olarak geldiği bu kültürün yöresel kıyafetlerini tanıtmak ve yaymak misyonunu taşımaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, şu an Elzara geniş pazarda da yerini almış diktiği kıyafetlerle küçük terzi dükkânından büyük bir mağazaya geçiş yapmıştır. Bu anlamda, ifade ettiği gibi adını Türkiye'de duyurma isteği gerçekçi bir hedef olarak görünmektedir.

Van'daki kültüre yabancı olmayan yakın şehirlerden gelen kadın girişimcilere göre, geleneksel kültür özelliklerine sahip bu toplumun kadınlar hakkındaki ağır beklentileri vardır ve bundan kaynaklı zorlukların temelini ataerkil toplumun kadına uygun gördüğü roller ve görevler oluşturmaktadır. Van'ın batısından gelen kadınlarda ise farklı değerlendirmeler görülmüştür. Van'daki yerleşik kültürü tehdit olarak algılayan olduğu gibi, Van'ı kimi imkânlar bakımından avantaj olarak gören görüşmeciler de vardır. Geçmiş deneyimler, yaş ve bireysel bakış açısı da Van'daki girişimci kadınların, girişimcilik sürecini değerlendirmelerindeki belirleyici faktörlerdir. Her bir görüşmeci süreci farklı yaşamış ve farklı anlatmıştır. Ancak Van dışından gelen tüm görüşmecilerin, bölgede kadın olmanın zorluğu konusunda benzer düşüncelere sahip oldukları görülmüştür.

4.2. Toplumsal Kabul Görme

Kadınların iş hayatına katılımları ve kendi iş yerlerini kurabilmeleri yönünde koşullar gelişip imkânlar arttıkça, kadınların girişimci olma potansiyellerinde de artış olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmaya katılan kadınların girişimcilik faaliyetlerine girmesi sonucunda başarılı bir iş kadını olmaları, onların toplumdaki konumlarını yükseltmiş ve hayatlarını birçok yönden olumlu etkilemiştir. Bunun sonucunda, toplum içinde kendilerini daha değerli hissetmeye başlamışlardır. Görüşmecilerin toplumsal kabul görme konusundaki ortak düşünceleri, toplum içinde saygı kazanmış olmaları ve fikir danışılan biri haline gelmeleridir. Bazı görüşmeciler bunu kadın kimliğiyle birlikte ilişkilendirip sahiplenirken, bazı görüşmeciler ise toplumda yeni kazandıkları bu kabul görmeyi, “erkek gibi” şeklinde nitelendirmiştir. Bunlardan hareketle, bu bölümde görüşmecilerin kendi işlerini kurup başarılı olduktan sonra gördükleri toplumsal kabul ve değerle ilgili ortaklaşan ve farklılaşan anlatıları incelenip yorumlanacaktır.

Sosyal bir varlık olan insan, yaşadığı ve sosyalleştiği çevrede kendini değerli hissettiğinde bu hisleri yaratan durumları sahiplenip, onları kendine mal etmek için uğraşır. Girişimci kadınlardan halı yıkama fabrikası sahibi Gülcan, içinde bulunduğu topluma bir kadın olarak kendisini kabul ettirmek için verdiği mücadeleyi, geçmişe gidip hatırladıklarından yeniden etkilenerек anlatmaktadır:

Ben her şeyin başında kendi kimliğimi kazandım. Kadın olduğumu kabul ettirdim. Ben kazandım, onlara kabul ettirdim. Onlar bana bir lütufta bulunmadı. Ben kendi kimliğimi kazandım Yeşim Hanım, bunun ötesi var mı? Gerçekten yok! Şimdi siz bunları soruyorsunuz ben çok fazla geçmişe gittim (hüzünleniyor). Unuttuğum şeyler aslında bunlar, o kadar unutmuşum ki neleri kazandığımı, neler yaptığımı, nasıl mücadele ettiğimi hepsini unutmuşum. Bakın şu anda hatırlamak bile istemiyorum. Ama sadece beni etkileyen ne; ben bugün mesela bir topluma girdiğimde önümde kalkıp saygıyla bana selam veriyorlar. Kendime olan saygımı kazandım. Ben zaten kendime saygı duyuyordum ama bana karşı saygı duymayı öğrendiler. Bu çok önemli bir şeydir. (Gülcan, 39, Halı Yıkama Fabrikası Sahibi)

Gülcan, geçmiş deneyimlerini öfke ve hüznle ama aynı zamanda gurur içinde hatırlamaktadır. Bir yandan, insanların saygısını kazanmak için kadın olarak çok mücadele etmek zorunda kalmıştır ancak bu zorlu mücadelenin sonunda girişimcilikle beraber kendi kimliğini kazanmıştır. Burada, çevrenin

saygısını kazanmayla birlikte, kendi kimliğini kazandığını ifade etmesi dikkate değerdir. Kimlikle anlatmak istediği, bir insan ama özellikle de bir kadın olarak kendi varlığına saygı duyulmasını sağlamış olmasıdır. ‘*Saygı duymayı öğrendiler*’ derken, Gülcan bunun kendi çabaları sonucunda gerçekleştiğine dikkat çekmektedir ve kadın kimliğini topluma kabul ettirdiği için kendisiyle gurur duymaktadır. Sosyal çevresi tarafından saygı duyulması, kendine duyduğu saygıyı pekiştiren en önemli etkidir.

Sosyal çevrenin bakış açısı, çoğu zaman kendimize olan tutumlarımızda en belirleyici durum olabilmektedir. Restoran sahibi Yıldız, “güçlü bir bayan olarak görüyor herkes beni. Yani çoğu insanın isteyip de yapamadığı şeyleri ben başarıyorum mesela” diye ifade ederken, bu durumu kastetmektedir. Yıldız, güçlü bir kadın olduğunu başkalarının kendisini nasıl gördükleri üzerinden anlatmaktadır. Hemen akabinde ise başkalarının yapamadığını “ben başarıyorum” diyerek, bunun kendisiyle ilgili yani kendi başarısı olduğunu net bir biçimde ifade etmiştir. Dolayısıyla, özgüveni ve güçlü olduğuna dair algısı, sosyal çevreyle birlikte şekillenmiş olup toplumsal kabul görmesi burada etkili olmuştur.

Görüşme yapılan Yasemin de diğer görüşmecilerle benzer şekilde, Van’da popüler bir güzellik uzmanı olduğunu dile getirerek, toplumdaki saygınlığının girişimcilikle beraber arttığına dikkat çekmiştir: “Bana girişimciliğin en büyük avantajı hem popülerlik arttı hem toplum tarafından saygınlığı çok fazla. Maddi geliri zaten tabi ki... Her yerin değişir ama maddi kazancının olması senin de daha dik olmanı sağlıyor”. Yasemin hem popüler olmanın doyumunu hem de toplum tarafından saygı görmesini maddi kazanç ve başarıyla ilişkili düşünmektedir. Girişimcilik ona ekonomik bağımsızlıkla birlikte özgüven sağlarken, bulunduğu sosyal çevre içinde saygı ve kabul görme onu mutlu etmektedir.

Güzellik uzmanı olan bir diğer görüşmeci Sevim ise, “toplum içinde kendinizi nerede görüyorsunuz” sorusunu yanıtlarken, bulunduğu konuma tek başına kendi emeğiyle gelmiş saygı gören bir kadın olduğunu gururla anlatmıştır:

Toplum hayatında, insanların geri gelince parmakla gösterdiği bir kadın olarak görüyorum. Yani işte baba parası olmadan, kimsenin desteği olmadan, tek başına emek vermiş bir kadın olduğum için. Yani dışardan da çoğu zaman diyorum hani toplumda iş yerinde herkes buna saygı duyuyor; “tek başına ayakta durdu, kimse olmadan, bir aşiret olmadan, bir akraba olmadan, bir topluluk olmadan” ya da “farklı bir şeyler yapmadan... (Sevim, 39, Güzellik Uzmanı).

Sevim kimsenin desteğini almadan, tek başına mücadele ederek başarılı olduğu için toplumsal yaşamda saygın bir yer edindiğini ifade etmiştir. Bölgede hem sosyal hem çalışma hayatında kolektif bir güç olarak etkili olan aşiret, akraba ve topluluk olgularına dikkat çekerek, onlarsız kendi başına başardığına dikkat çekmektedir. Ayrıca, Sevim ‘farklı bir şey yapmadan’ ifadesiyle de profesyonel olarak yaptığı mevcut işine vurgu yaparak, kendisini cinsiyetçi algının kadın bedeni üzerine yaptığı olumsuz değerlendirmelerin dışında konumlandırma eğilimindedir. Bunun nedeninin, geleneksel anlayışın bir kadının para kazanmasının arkasında bedeninin pazarlanmasıyla ve cinsellikle ilgili işler ya da eylemler olduğuna yönelik bir şüpheyi barındırmasıyla ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu yerleşik olumsuz anlayışa karşı, bağımsız bir girişimci kadın olarak kazancını ve başarısını anlatırken bunu özellikle belirtme ihtiyacını hissetmektedir. Sevim bunu dile getirirken, aynı zamanda kadınlara yönelik sosyokültürel bir önyargının eleştirisini de yapmaktadır.

Bir sosyal çevreye dâhil olunduğunda sergilenen davranışların belli standartları vardır. Selamlaşmada ve konuşmada daha değer verilen kişiler olduğunda, içinde bulunulan kültürün pratikleriyle şekillenen daha saygılı bir selamlama ve daha nazik davranışlarla konuşma sürdürülür. Bu durum, selam verilen kişinin değerinin bir nevi toplumsal olarak belirlenip gösterilmesine karşılık gelir. Görüşmecilerden organizatörlük yapan Gülay, toplumda bu değeri gördüğünü şöyle ifade etmektedir; “toplum içinde aslında ben kendime baktığımda daha farklı görüyorum. Hiç tanımadığım insanların ya da yeni tanıştığım bir insanın bana konuşma şekli olsun davranışı olsun... Bu çok güzel bir şey!”. Gülay’ın bu sözleri, benliğin gündelik etkileşimde toplumsal olarak kuruluşu ve kabulünü özetler niteliktedir.

Görüşme yapılan dikiş atölyesi sahibi Fatma’ya toplumdaki konumunu nasıl değerlendirdiği sorulduğunda, benzer şekilde o da başarılı bir girişimci olduktan sonra toplumda konumunun ve ona yönelik bakışın değiştiğini dile getirmiştir:

Şöyle, mesela geçen gün hocam beni aradı dedi ki “seninle gurur duyuyorum” dedi. “Benim” dedi “binlerce öğrenci yetiştirdim, bir tek girişimci sen çıktın içlerinden “dedi. Arkadaşlarım gene çok takdir ediyor; “biz başaramadık, sen yaptın” diyor. E buradaki arkadaşlarım aynı şekilde. Bakıyorum dükkâna geliyorlar, takdir ediyorlar, bilgi soruyorlar: “bunu böyle yapabilir miyiz” diye. Değişiyor tabi, toplumda yerin değişiyor. Bakış açısı değişiyor. (Fatma, 48, Dikiş Atölyesi Sahibi).

Fatma için öğretmeninden gelen övgü, toplumda güzel bir konumda olduğunun en açık göstergesidir. Çevresi tarafından örnek gösterilen, takdir edilen ve fikri sorulan Fatma, girişimci olarak başarısı görüldükçe kendisine olan bakış açısının değiştiğini kendi sözleriyle ifade etmiştir.

Diğer görüşmecilerden görece genç olan fizyoterapist Buse ise, konuya dair düşüncelerini aktarırken, başkasının yanında çalışmaktansa kendi işini yapmanın toplumda statü atlamak anlamına geldiğini ifade etmiştir:

Yani orada şey var; siz kendi işinizi yapmaya başladığınızda bir şey oluyorsunuz. Nasıl diyeyim; bir statü atlıyorsunuz. Toplumda nasıl evlenince bir statü atlatılıyor ya bizde öyle bir algı var; nasıl bir algıysa! Onun gibi kendi işinizi yaptığınızda, biriyle çalışmaktansa kendi işinizi yaptığınızda evet bu onun tercihi olabilir, bu iyi bir terapist olabilir ya da iyi bir şey olabilir, hani gibi. Birçok açıdan avantajı var, daha ciddiye alınıyorsunuz. (Buse, 28, Fizyoterapist).

Buse, iş hayatındaki başarısıyla kazandığı statüyü, yaşadığı yerde hâkim olan geleneksel kültürde evlilik yoluyla kazanılan statü arasında analogi kurarak anlatmıştır. Evliliğin toplum içinde bir statü artışı getirmesi anlayışını eleştirirken, O bunu kendi işini kurarak başardığını ifade etmektedir, zira sözlerinden de anlaşıldığı üzere, bunun sonucunda daha çok ciddiye alınmaya başlamış ve daha iyi bir konuma yükselmiştir.

Özge de toplumdaki yerini saygın olarak görmekte ve bundan memnuniyet duymaktadır. Aynı zamanda, sosyal hayatta işlerin görülmesi anlamında girişimciliğin oynadığı rol ve yarattığı kolaylıklar üzerinde durmakta ve bu düşüncelerini günlük hayattan örneklerle şöyle açıklamaktadır:

Toplumdaki yeriiim... Mesela örnek veriyorum bir yere gittiğimde; “ya Özge hocam hoşgeldiniz, nasılsınız, iyi misiniz”, bu parasal bir şey değil, bu saygınlık gerektiren bir şey. Yani o benim çok hoşuma gidiyor. Ya da bir işim düştüğünde birine bir alo'yla da halledebiliyorum. Çok çok fazla burada çevremiz oluştu. Tanıdığım oluyor bir hastane ortamında, ne bilim öyle bir devlet dairesinden illaki bir yerden bir ucundan birisi denk geliyor. (Özge, 30, Pilates Eğitmeni).

Özge'nin girişimci olduktan sonra edindiği çevre sayesinde sosyal ilişkilerinin arttığı, ziyaret ettiği yerlerde insanların saygısını gördüğü ve bu durumun onun hayatını kolaylaştıracak olumlu yansımaları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, farklı meslekten insanlarla tanışıyor olması ve iyi ilişki kurması kendisini önemli hissettirdiği söylenebilir.

İnsanın sosyal bir varlık olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, çevresiyle girdiği etkileşimler sonucu kendine yönelik algısı ve değeri yargıları şekillenmektedir. Toplumsal algılar farklı şekillense de, birey olarak özgür ve bağımsız hissedildiğinde bu olumlu hisleri sağlayan durumlar anlamlı olabilmektedir. Burada altını çizmek gerekir ki, görüşülen girişimci kadınlar başladıkları ekonomik faaliyetin zorluklarından daha çok, faaliyet yürüttükleri çevrenin kadına yönelik geleneksel algılarıyla başa çıkmakta zorluk yaşamışlardır. Bir görüşmecinin süreci savaş olarak nitelendirmesi ve süreç başarılı olduğunda ‘kendimi zafer kazanmış gibi hissediyorum’ sözünde olduğu gibi, basitçe sadece kendi işlerini yaparak çalışma hayatında tutunmak için uğraşmamışlar, aynı zamanda toplumsal kabul görebilmek için çok boyutlu ve çok zorlu bir mücadele vermek durumunda kalmışlardır. Ancak bu sürecin sonunda, başarılı oldukça toplum içinde kendilerini algılayış biçimlerinde pozitif yönde aşamalı bir değişim olduğu da anlaşılmaktadır. Bu süreçteki deneyimlerini aktarırken, kadınların neredeyse hepsi kendine yetmek, saygı duyulmak, bağımsız olmak, becerikli olmak, özgüvenli ve iyi görünmek gibi birçok olumlu duruma işaret etmişlerdir.

4.2.1. Girişimcilikle Kadınların Aile İçerisinde Değişen Konumları

Görüşülen girişimci kadınların, iş kurduktan sonra, aile ilişkilerinde de değişimler yaşadıkları görülmüştür. Bu durumu patron sözcüğüne vurgu yaparak Hülya “yine patronum (*kahkaha atıyor*), yine patronum. Yani ben çalışmadan önce söz hakkı çok bende değildi ama... Babadaydı (*eşi*) (*güliyor*). Ama şimdi yaş gereği belki de ondan olabilir, eşim çok fazla müdahil olmuyor, artık her şey bende” şeklinde aktarmıştır. Fazile de aile içerisindeki konumunu ve otoritesini, “aile içindeki konumum güzel, yüksek bir rütbedeyim aslında o konuda. Yani övgüler falan çok şey oldu. Evde en çok benim sözüm geçiyor” şeklinde kurduğu cümleleriyle ön plana çıkarmıştır.

Pilates eğitmeni Özge, yine aynı şekilde ailede karar mercii olduğunu ifade etmektedir. Ancak Özge, diğeri görüşmecilerden farklı olarak, karar alıp verme

sorumluluğundan yorulduğunu da anlatmaktadır. Sorumluluğun paylaşılması gerektiğini anlatan Özge, bu durumun çevresindekileri pasifleştirdiğini düşünmektedir. Ayrıca kadın zihninin erkek zihnine oranla daha karmaşık ve ayrıntılı işlediğini öne sürerek, bu durumun kadınların yorgun olmasında etkili olduğunu anlatmıştır:

Ailede biraz bir şey alınırken bana sorulur “bunu yapsak bu meslek”. Aslında bu çok yorucu bir şey, aslında böyle olmaması gerekir bence. Her şeyi ben düşünüyorum, her şeyi ben yapıyorum. Ya eşim de diyor ki “sen yaparsın sen edersin “. İşte bu birazcık insanı yoruyor, yoruyor maalesef. Bi de kadınların zihinleri bence erkeklerden daha fazla. Çok iş yaptığımız için çok fazla çalışıyoruz. (Özge, 30, Pilates Eğitmeni).

Diğer bir girişimci kadın olan Seyhan da; girişimci olana kadar evlenmediği için çevresinden toplumsal baskı görürken, işinde başarılı olduktan sonra bu durumun önemini yitirdiğini ve aile içerisinde saygın bir yer kazandığını ifade etmiştir:

Şeyi kabullenmişlerdi; Seyhan bi şey yapıyorsa bir bildiği vardır. Bana ciddi bir saygı duyuyorlar. Ama asla engel olmuyorlar. Çünkü yıllarca bunun mücadelesini zaten vermiştim. Bana her zaman saygı duydular açıkçası. Ama tabii ki genel olarak bi toplum baskısı aileden de herkesten de gelir. Nedir işte; keşke evlenseydi, keşke hani onun sorunlarını bir erkek paylaşırdı gibi şeyler vardı. Bana saygıları arttı bu süreçte, üzerimdeki evlilik baskısı da azaldı. Bi de kız kardeşlerime çok örnek oldum. (Seyhan, 35, Çay Bahçesi İşletmecisi)

Seyhan evlenmemek için aile ve çevresinin baskısına direnen bekâr bir kadın olarak, kendinden emin bir şekilde konuşmaktadır. Diğer aile bireylerinin gözünden baktığında, kendisinin genç kadınlar için rol model olduğuna dikkat çekmektedir. Bu düşüncenin şekillenmesinde, aile bireylerinin gözünde ne yaptığını bilen bir kadın olarak saygın bir yerde olmasının büyük etkisi vardır. Uzun süren mücadelesinin temel kazanımı sonucunda, Seyhan’ın girişimci olarak başarılı olduktan sonra toplumsal baskı ve engellerden kurtularak çevresinde saygı ve kabul gördüğü gözlenmektedir. Dikiş atölyesi olan Fatma ise, yetişkin çocukları olan bir anne olarak aile içindeki konumunun farklılaşmasını, annelik deneyimi ve özellikle de çocuklarının bakış açısından anlatmıştır:

Yani şimdi çocuklarım bile bana, işe başladıktan sonra bakış açısı değişti. Yani tamam bir şeyler yapıyorsun, kendini geliştiriyorsun ama çocuğun gözünde yani çalışan bir annenin farkı çok farklı. Yani benim çocuklarım büyük, 27 yaşında kızım bile bana bakış açısı değişti yani. Hissediyorsun bunu. Yani benim çocuklarım okumuş, eğitilmiş insanlar, çift üniversite mezunular. Annesin ama iş kadını olunca hem annesin hem güçlüsün hem iş kadınısın, üretensin. Mesela ben

geçen gün çocuğuma aynen şunu dedim: “sen başkasının yanında çalışıyorsun ama ben kendi işimi yapıyorum”. Bu çok farklı bir duygu. (Fatma, 48, Dikiş Atölyesi Sahibi).

Fatma'nın anlatımında öne çıkan nokta, çalışan bir anne olmanın aile bireyleri ve çocuklar üzerindeki etkisinin farklı olmasıdır. İş kadını olunca, çocuklarının gözünde daha değerli olduğunu ve kendi hesabına çalışarak üretmenin verdiği gücün çok farklı hissettirdiğini ifade etmiştir.

Güzellik uzmanı Yasemin ailenin en küçüğü olmasına rağmen, ailede alınan kararlar üzerinde son derece etkili olduğunu anlatırken, yaşa dayalı geleneksel rolleri aşarak ailede öncü ve saygın bir konumda olduğuna vurgu yapmıştır. Bunun yanında girişimcilikteki deneyimini ve başarısını aile hayatına da aktaran Yasemin hem kendi ailesiyle ilişkilerini pekiştirmiş hem de eşinin ailesine iş anlamında rehberlik etmiştir:

Şimdi ben onlardan ne kadar küçük olsam bile her zaman bir ağırlığım oldu üstlerinde. Aslında aramızda 8-10 yaş var ama iş yapılırken yine hala bile beni ararlar sorarlar, bir yenilik, biz cihaz veya farklı bir durumda yine tabi ki ben öncü oluyorum. Ailedeki konumum bu anlamda her zaman çok daha üstte oldu. Kendi eşimin ailesinde de yine bu işi yapan ilk kişi bendim. Benden esinlenerek yine kendi eşimin kardeşine salon açtık, yine birlikte. Bu şekilde ailede de aslında yine konumum değişmedi, gayet güzel. (Yasemin, 30, Güzellik Uzmanı).

Halı yıkama işletmesi sahibi Gülcan ise, ailede edindiği saygın konumunu baba figürünün saygısını kazanma üzerinden ifade etmiştir:

Kendim mesela çekirdek ailemin dışına çıkıp kendi ailemin içine girdiğimde babam bana bir şey sorduğunda, gözlerimin içine gururla baktığını biliyorum. Hani iyi ki de sen bunları yaptın iyi ki de sen arkasında durdun, iyi ki de seni destekledik, iyi ki ayaklarının üzerinde durdun. (Gülcan, 39, Halı Yıkama Fabrikası Sahibi).

Gülcan, girişimcilik sürecindeki başarısının gurur vesilesi olduğuna dikkat çekmektedir. Ailede erkek otorite konumundaki babasının onunla gurur duyması ve onu takdir etmesi kendisinde gerçekleşen özsaygının ve olumlu duyguların temel kaynağı olmuştur.

Girişimcilik deneyimlerine ilişkin düşüncelerini anlamlandırıp yorumlamak amacıyla görüşülen tüm kadınlar, girişimci olmanın aile içerisindeki konumlarını pozitif yönde etkilediklerine vurgu yapmışlardır. Girişimci olarak başarılı olduktan sonra, aile içerisinde alınan kararlarda belirleyici ve yönlendirici

bir konuma gelmiş olup, aile bireyleri tarafından takdir edilmelerinden gurur duymaktadırlar. Kendilerinden yaşça küçük diğer aile bireyleri tarafından örnek alınmaları ve gençler için rol model olmaları ise kendilerine olan algılarını olumlu etkileyerek özgüven ve özsaygı kazanmalarını sağlamıştır. Sonuç olarak, iş yaşamındaki başarıları ile aile yaşamındaki konumları arasında son derece pozitif ve dönüştürücü bir ilişki olmuştur.

4.2.1.1. Eş ve Akraba Tutumlarındaki Değişim

Girişimcilikle beraber kendi varlığına saygısı gelişen ve toplumda değer görmeye başlayan kadınların, yakın çevresinde de birtakım algıların değiştiğini görebilmek mümkündür. Evli kadınlarda eşlerin tutumu gözlemlenebilir ölçüde değişim göstermektedir. Ayrıca akraba tutumlarında da bir değişim yaşandığı, girişimci kadınların aktardıkları deneyimlerinden anlaşılmaktadır. Fatma, kendi dikiş atölyesini açtıktan sonra eşinin davranışlarındaki değişimi şöyle aktarmaktadır:

Ya benim eşim böyle çok fazla maço bir erkek değildi ama tabi ben çalıştıktan sonra mesela akşam evde çocuklara “aa anneniz çok yoruluyor, bunu yapın” diyor mesela. Dükkânda da biz beraberiz. Temizlik işi bayanın işidir ama benim eşim bize yapıyor. Çünkü yaptığım işi o bilmiyor, yapamaz, makinaya geçemez. Mecburen yapıyor, evde de bana yardımcı oluyor artık eskisi gibi değil yani. Gene kadın gene fazla yoruluyor ama mesela atıyorum ben vileda yapıyorsam ya da bi evi toparlıyorsam o kalkıp süpürge atıyor artık. Eskiden yoktu yani bunlar (gülüyor). (Fatma, 48, Dikiş Atölyesi Sahibi).

Fatma'nın yukarıdaki anlatısında, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine göre düzenlenmiş aile hayatının, girişimcilikle birlikte kökten olmasa da belli noktalarda değiştiği gözlenmektedir. Geleneksel cinsiyet rollerini benimsemiş bir kadın olarak Fatma, her ne kadar temizlik işlerini kadının görevi olarak görse de eşinin ev işlerinde sorumluluk almasını takdir ve memnuniyetle karşılamaktadır. Zira hem dikiş atölyesinde hem de evdeki işler sonucunda çifte mesai yapmak durumunda olan Fatma'nın işini, eşinin yardımı biraz da olsa hafifletmektedir. Diğer önemli bir nokta ise, girişimci olduktan sonra eşinin, çocuklarını ev işlerine yardım etmeleri konusunda yönlendirmesidir. Girişimcilik öncesi böyle bir durumun olmaması, aile içinde geleneksel cinsiyet rollerinin değişimi ve işlerin paylaşımı açısından girişimciliğin kazanımlarından sayılabilir. Tüm bunlar

düşünüldüğünde, Fatma'nın girişimci bir kadın olarak geleneksel rollerinden çıkmadan, aile içinde bir denge kurduğu görülmektedir.

Çok zor şartlarda ve yakın akrabalarının tepkilerine rağmen kendi başına güzellik uzmanı olup kendi işini kuran Sevim'in girişimcilik süreci, başarılı olmasıyla birlikte akraba çevresinin tutumunda ciddi bir değişiklik meydana getirmiştir:

Sevim: *Başta çok zordu. Yani düşünün çalışıyorsunuz sizin amcanız var size sahip çıkması gereken, işte sizi kollaması gereken bir amca varken siz çalışıyorsunuz ama o sizin işinize gelip sizi karşıdan gizli gizli izliyor. Yani kızım senin bir şey ihtiyacın var mı demek yerine o sizi izliyor, sadece bunu yapıyor. İşte hep böyle nasıl söyliyim tabi şu an biraz o döneme dönünce ben biraz daha duygusal oluyorum. İşte; “nasıl çalışır, kızın orospu olacak” yani anneme şeyleri bu şekildeydi. “Erkeklerle konuşuyor” işte ve bunun gibi bir sürü şey “pantolon giyemez”, sadece sözleri vardı, kendileri hayatımızda yoktu. Çevredeki insanlar da dediğim gibi başta işte; “a acaba iş yerini kim açtı” ya da işte “hayatında kesin zengin evli bir sevgilisi var” gibi gibi şeyler, “kendi parasıyla yapamaz çünkü onun parası yok” gibi şeyler deniliyordu ama çok duyuyordum gözümün içine baka baka söylüyorlardı. İşte çevremdeki herkes yani hani kuzen, arkadaş, akraba: “siz yapamazsınız, buranın kirasını ödeyemezsiniz, nasıl açtınız burayı” ya da “nasıl ilerleteceksiniz, bence kapat” bunları çok duydum.*

Ben: *İşi kurduktan sonra tavırlarında ne gibi değişiklikler oldu?*

Sevim: *Sonradan bu işte çalışmama karşı olan amcamlar bu sefer kızlarını, gelinlerini getirmeye başladılar. Çevremdeki herkes işte “aman benim kızıma da iş aman işte benim oğluma da bir destek ol” böyle böyle tabii onların bakış açısı da değişti. Yani o bana çok karşı olan insanların buraya gelip işte “kızıma bir yardımcı ol” ya da işte “bir oğlumu getirdim hadi varsa çevrende bir yardımcı ol” diyorlardı yani.*

Sevim açısından sarsıcı olan deneyimlerin başında, en yakın akrabaları tarafından gözlenmesi ve iftiraya uğraması gelmektedir. Büyük emekler vererek bir iş ortaya koymasının, akrabaları tarafından sindirilemediğini ve kötü ahlaksız işlere bulaştığına dair söylemlere maruz bırakıldığını belirtmiştir. Ayrıca yakın çevresinin, yapacağı işin altından kalkamayacağını ve kirasını ödeyemeyeceğini sürekli dile getirerek onu vazgeçirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Akrabalarının böyle düşünmelerinin sebebi, geleneksel eril zihniyetten kaynaklı kadına yönelik olumsuz bakış açısıdır. Çünkü bu bakış açısına göre, görüşmecinin de kendi ifadesiyle, kadının başarılı olması bir erkeğin desteğine bağlıdır. Sevim bütün engellemelere ve hakaretlere rağmen işinde başarılı bir kadın konumuna geldikten sonra akrabalarının bakış açılarında da değişim olduğu anlaşılmaktadır. Söylemler saygı çerçevesinde övgü niteliği kazanmış, olumsuz ve kaba davranışlar yumuşamıştır.

Toplumsal cinsiyet rollerine göre kadınlara yüklenen rol ve sorumluluklar, onları her defasında topluma ve emek piyasasına, kamusal alana “anne ve eş” kimliği ile katılmaya zorlamaktadır (Urhan, 2016: 120). Kadınlara yüklenen bu geleneksel kodlara göre, kadının yeri evidir ve esas sorumluluğu aile ve ev işleriyle ilgili sorumluluklardır. Bu durum bölge kültürü bağlamında değerlendirildiğinde, aşiret geleneğinin devam ettiği Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde daha yoğun ve sert bir ataerkil denetim ve baskının söz konusu olduğu görülmektedir. Görüşmecilerden Elzara’nın eşi Hakkâri Yüksekova’da bir aşiretin büyüklerinden biri olduğu için, iş kurma süreci daha sancılı olmuştur. Elzara, akrabalarının gözünde ileri gelen bir aşiret büyüğünün eşi olduğu için çalışması uygun görülmemiştir:

İlk dükkân açtığımda eşimin akrabaları geliyordu küçümsüyordu. Yani şöyle: “sen C....’in eşisin, sen nasıl çalışırsın? Nasıl her gün çarşıya gelirsin? Hiç yakıştıramadık”. Ki o zaman 90’lı yıllar değildi, 2000’li yıllarıydı. 2010-2011. Yüksekova’da çok bayan esnaf yoktu o zaman. Bir bayanın çalışmasını yakıştıramıyorlardı. Ama şimdi o konuşan insanlar hepsi beni örnek alıyor ve terzi olmak istiyor -ki benden sonra, yanımda belki 30 elemandan fazla çalışmış, daha fazla. Ama o 30 elemandan şimdiye kadar 14 tane dükkân açılmış. Benim yanımda çalışan elemanlar kendine dükkân açtı. (Elzara, 44, Terzi)

Elzara, 2010 ve sonrasını işaret ettiği zaman dilimlerinde artık kadını engelleyen düşüncelerin olmaması gerektiğine işaret ederek, bu düşünceleri hayretle karşılamaktadır. Ayrıca, çevresindeki insanların kendisine yönelik bütün değer yargılarının eşine (bir erkeğe) göre şekillendiğini ifade ederken, birey olarak yok sayıldığını ifade etmektedir. Ancak bireysel ve toplumsal algıların zamanla değişebileceğini deneyimlemiş biri olarak insanların onu örnek alması, işine değer yüklemesinde önemli bir etken olmuştur.

Geleneksel cinsiyet rollerini reddeden, yenilikçi ve sosyoekonomik olarak bağımsızlığı önemseyen kadın girişimcilerin genellikle yüksek eğitim görmüş kişiler olduğu söylenebilir (Çıkmaz, 2019: 33). Görüşmecilerden halı yıkama fabrikası işleten Gülcan’ın, yüksek eğitim görmemesine rağmen ataerkil toplum düzenine meydan okuyup, tek başına mücadele ederek kendisini geliştirmiş başarılı bir girişimci olduğunu söylemek mümkündür. Girişimcilik hedeflerini geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkararak belirleyen Gülcan, her fırsatta geleneksel ataerkil kültürün kadına yönelik bakış açısına tepkisini dile

getirmektedir. Görüşme esnasında aktardıklarına göre, girişimcilik faaliyetlerine girdiği süreçte geleneksel kadın rollerine aykırı bir alanda iş kurmaya giriştiği için Gülcan, çevresi tarafından psikolojik baskı görmüş, akrabalarının tepkileriyle karşılaşmıştır ancak başarılı olduktan sonra, özellikle kadınlardan, kabul görmüştür:

Gülcan: *Şimdi ben ilk halı yıkamayı açtığımda herkes şok oldu; halı yıkama, niye halı yıkama... Yani en büyük şey ne oluyor; toplum olarak sizin önünüzü fikir olarak kesmeye çalışıyorlar, yargılıyorlar işte. “Çalışıyor, şunu yapıyor, hani yetmezmiş gibi bir de halı yıkama açmışsın, ya sen kadınsın yapamazsın edemezsin, ne işin var, başka işin mi yok, otur çocuklarına bak, şunu yap, bunu yap” falan diyen çok oldu mesela, önümü kesen çok oldu. “Yürütemezsin” diyen, şevkimi kırmak isteyen çok insanlar oldu.*

Ben: *Sonradan onların tavırlarında ne gibi değişiklikler gözlemlediniz?*

Gülcan: *Ondan sonra ciddi anlamda artık kadınlardan çok büyük bir destek gördüm. Ya düşünün kendi mesela çevremdeki kadınlar benimle gurur duyarak bahsediyorlar; ‘işte bu benim arkadaşım, arkadaşım şunu yapmış’ ... Komşusuna öneriyor, dostuna öneriyor, kendisi geliyor. O kadar güzel bir sahiplenme duygusuyla karşı karşıya geldim ki! Aslında kısa vadede bu kadar ilerlememin sebebi de hem cinslerimin bana vermiş olduğu destektir. Yani inanılmaz bir destek verdiler. Sizi sahipleniyorlar.*

Gülcan’ın, girişimcilik hayatında ‘en büyük şey’ olarak değerlendirdiği durum, toplumun geleneksel bakış açısıyla kadını engellemesidir. İçinde yaşadığı toplumun, kadını yargılayan, kısıtlayan ve engelleyen yanının çok belirgin olarak kadınların hayatında etkili olduğunu ifade etmektedir. Gülcan’ın işini sahiplenmesinde ve bundan gurur duymasında, çevresindeki kadınlardan aldığı desteğin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, kadınlar arasında kolektif dayanışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Gülcan’ın anlatısında diğerlerinden farklı olarak, girişimci olma sürecinin zorluklarına dair bir söylem bulunmamaktadır. Kendisinin lider olduğuna dair algısı özgüveniyle birleşince ve bu yönde çevresinden destek de alınca, Gülcan rahat bir biçimde kendi işini kurmuştur. Çevresi tarafından olumlu bir algıya sahip olduğuna sık sık değinen Gülcan, girişimcilikte başarılı olmasının, sahip olduğu karakter özelliklerinin sonucu olduğuna vurgu yapmakta ve bu durumdan son derece memnun olduğu anlaşılmaktadır. Gülcan organizatör olarak kendi işini kurmaya karar verdiğinde, çevresi ve akrabaları tarafından gördüğü desteği şu sözlerle anlatmıştır:

Ben mesela bir organizasyon şirketi açtığım zaman herkesin birçok kişinin ailemin içinde söylediği şey “sana da bu yakışır”. Çünkü aile içerisinde de öyle sürekli bir şeyleri planlayan, sürekli planları uygulayan, işte danışılan kişilerden oldum. Kibir olarak, şey olarak demiyorum. Ama hep böyle karakterimden dolayı çocukluğumdan beri böyle bi öncü, bi lider hani olur ya... Hep böyle bir karaktere sahiptim ve bu işi açtığımda da herkesin söylediği şey “açabileceğin en iyi işi açmışsın”. Çünkü yöneticilik şeyi çok baskın bende! (Gülay, 49, Organizatör)

Bu bölümde anlatılanlar genel olarak değerlendirildiğinde, girişimci kadınların büyük bir kısmının, sürece engellemelerle başladığı görülmektedir. Toplum tarafından gözetim altında tutulan veya hakarete ve iftiraya maruz kalan görüşmeci kadınların en büyük gücü, yaptıkları işe olan inançlarından aldıkları anlaşılmaktadır. Sürecin başarıya evrilmesiyle beraber ise, girişimci kadınların yakın çevrelerindeki insanların algılarında olumlu anlamda değişim gözlenmektedir. Sonuç olarak, görüşmecilerin eş ve akrabalarında bakış açısı anlamında olumlu bir değişimin söz konusu olduğu söylenebilir. Kadınlar, özellikle maddi anlamda ekonomik özgürleşmeyle birlikte karar mekanizmalarına daha çok katılmış olup, bu durum eşleriyle eskisine göre daha eşit ilişki kurmalarını sağlamıştır. İş kurma süreci çoğu için çok sancılı olmasına rağmen, görüşmeci kadınlar girişimci olmanın kendileri ve çevrelerinde yarattıkları değişimden son derece memnun olduklarını belirtmek gerekir. Ayrıca akraba ve yakın çevrede gençler için rol model olmak da görüşmecilerde gururla bahsedilen bir konu olmuştur. Aynı zamanda, eş ve akrabaları tarafından saygı duyulan bir konuma yükseldiklerini ifade etmişlerdir.

4.2.1.2. Toplumsal Cinsiyete Bağlı Hane içi Rollerdeki Değişim

Toplumun en küçük birimi ve toplumsallaşmanın ilk basamağı olan aile kurumu içerisinde, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak şekillenen davranış örüntüleri ve yapılması gereken görevler mevcuttur. Buna göre, ev ile ilgili bütün işler kadının asli görevi kabul edilirken, erkeğin görevi ailenin geçimi için dışarıda para kazandıracak işlerin peşinde koşmaktır. Günümüz toplumunun iş dünyasında artık kadınların çalışması benimsenmiş ve çalışma koşullarında çeşitli iyileştirmeler yapılmış olmakla birlikte, genel olarak toplumsal hayatın ve özelde iş hayatının organizasyonu hala erkek egemen normlar çerçevesinde düzenlenmeye devam etmektedir. Buna bağlı olarak, çalışan kadının aynı

zamanda ev işlerinden sorumlu görülmeye devam etmesi, kadınların iş yükünü ikiye katlamıştır. Van’da hâkim olan geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı da dışarda çalışıyor olsa bile ev ile ilgili bütün işleri kadına yüklemektedir. Görüşmecilerden restoran sahibi Hülya’nın deneyimleri, bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

Hülya: Şimdi burada yani sorumluluk daha çok benim omuzlarıma yüklenmiş, yani işte ev işleri yine bende, yine bende yani. Çocuklar yine bende. Gerçi büyümüşler çocuklar ama yine de ne kadar büyüsüler de çocuk, yani onların sorumluluğunu alıyorsun yani. Ondan sonra yani o tür şeyler yine bende aslında. Kadın her zaman, bütün sorumluluk onun omzundadır. İsterse çalışsın, ister çalışmasın yani öyledir.

Ben: Neden bütün sorumluluklar kadının omuzunda sizce?

Hülya: E kadınlarımız böyledir, bilemiyorum valla (gülüyor).

Hülya çifte yüke maruz kaldığını kabul ederek, kendisini ev işlerinin sorumluluğunu alırken de itiraz etmediği anlaşılmaktadır. Çevresindeki diğer kadınların da kendisiyle aynı durumda olduğuna işaret ederek, bunun genel bir kadınlık deneyimi olduğunu ve adeta kaderleri gibi doğal ve değişmeyen bir durum olduğunu ifade etmektedir. Hülya’nın yaşına rağmen, omuzlarındaki yükün ve çoklu sorumluluğun kalkmadığı görülmektedir. “Kadın her zaman bütün sorumluluk onun omzundadır ister çalışsın ister çalışmasın bu böyledir” sözleriyle, Hülya’nın içinde bulunduğu durumdan memnun olmadığı ancak yine de işin gereklerini yerine getirdiği için durumu kabullendiğini göstermektedir.

Kadınların bedenleri, emekleri ve kimlikleri üzerinde, ataerkil sistemin ve buna bağlı olarak erkeklerin denetim ve baskı kurmak için gerçekleştirdikleri davranışlar “kadına yönelik şiddet” anlamına gelmektedir (Berber, 2016: 248). Bunun temel nedeni, erkeğin karşısında kadının ikincil ve daha değersiz görülmesidir. Bunun sonucunda ortaya çıkan kadına yönelik ev içi şiddet, hala aile yaşamının normal bir parçası olarak algılanmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, görüşmecilerin anlatılarında da buna örnek olacak şiddet deneyimleri mevcuttur. Gülcan çalışma hayatına başlamadan önce, evli olduğu süre boyunca eşinden şiddet gördüğünü ve bu duruma sessiz kalmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Girişimcilik öncesi hayatını gözden geçirdiğinde, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine son derece uygun şekilde davrandığını ve buna mecbur olduğunu ifade

etmiştir. Girişimci olarak kendi işini kurduktan sonra, Gülcan kendine yönelik algısını ve hayatını nasıl değiştirdiğini şu şekilde aktarmıştır:

Gülcan: *Ekonomik özgürlüğünüz olmadığında, bir erkeğe bağımlı olduğunuzda geleneksel bir kadınsınız, geleneksel yaşıyorsunuz, yaşmağınızı takıyorsunuz, komşuya gidemezsiniz, ev hizmetini görmek zorundasınız, eşin geldiğinde gündüz dayağını da yersin, gece de rahatlatmak zorundasın. Tamamıyla (tamamıyla) o şeyin içerisinde, görevimi o kadar güzel yapıyorum ve mahalle içerisinde ismimi sessiz gelin diye çıkartmışlardı. Çünkü sesimi çıkarttığım zaman dayak yiyeceğimi biliyordum. Sesimi çıkartmıyordum artık, sesimi çıkartmıyordum artık! Çok uslu, sakın, gayet de böyle rolümü oynuyorum.*

Ben: *İşinizi kurup çalışmaya başladıktan sonra hayatınızda nasıl değişiklikler oldu?*

Gülcan: *Çalışma hayatına başladığım zaman, kendi ekonomik özgürlüğümü elime aldıktan sonra ne oldu biliyor musunuz? Çok şey değişti; birey olduğumu, kadın olduğumu, anne olduğumu ve birçok hakka sahip olduğumun farkına vardım. Hayatımda ilk kez kendi paramı alıp cüzdanıma koyup da minnetsiz bir şekilde çocuğuma bir şeyler aldığımı hazzını duydum. Sigara içiyordum, başkasından sigara dileneceğime, kendi paketimi alıp cebime koyup da minnetsiz bir şekilde içmenin tadına vardım. Kendi çocuğum için, kendim için bir şeyler aldığım zaman onun hazzını duydum. Psikolojik şiddetten kurtuldum, ekonomik şiddetten kurtuldum, cinsel şiddetten kurtuldum. Başkasının benim üzerimde hüküm kurmayacağını fark ettim. Ötesi var mı, yok! Bence muazzam bir şey!*

Evliliğinde her türlü şiddete maruz kalarak ‘zorunlu görev’ diye tanımladığı, bir kadından ve eşten beklenen geleneksel sorumlulukları ve hatta fazlasını yerine getiren Gülcan için, girişimci olmaya karar verip çalışmaya başlaması bir dönüm noktası olmuştur. Girişimcilik sonrası kendisindeki değişimi ve yaşadığı farkındalığı, Gülcan ‘muazzam’ diye nitelemektedir. Çalışma hayatına girmeden önce fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddete maruz kalmış bir kadın olarak kendisini sessiz, ezik ve korkak birisi olarak görürken; sonrasında özgür, bağımsız, özgüvenli, kendine yetebilen ve varoluşunun farkında bir kadın olarak değiştiğini gözlemlemiştir. Bu anlamda, çalışma hayatına girip başarılı olmasıyla birlikte, Gülcan’da öz farkındalık oluştuğu ve davranışlarının bilincine vardığı çıkarımı yapılabilir. Sesini çıkaramadığı zamanlar kendi benliğine yabancılaşmış olan Gülcan’ın, kendisine ve kadınlığına değer vermeye başladığı an, benlik algısının değiştiği zamandır. Başkasının tahakkümüne dikkat çekmesi ve artık mecbur olmadığını ifade etmesi ise kişisel bağımsızlık anlamında yol kat ettiğinin göstergesidir. Uzun bir dönem içe kapalı ve toplumsal hayatın dışında bulunan Gülcan’ın hayatını, girişimci olarak kendi işini kurup ekonomik bağımsızlığını kazanması ve böylelikle kendini gerçekleştirebilmesi kökten değiştirmiştir.

Güzellik uzmanı olan Rojda da başarılı bir girişimci olduktan sonra, aile içinde toplumsal cinsiyete bağlı olarak yerleşmiş rollerde önemli bir değişime ön ayak olmuştur. Kadın olarak kendi değişimiyle ailesinin yöneticisi konumuna yükselmiş ve sadece kendisine değil, aile ve çevresine de yeterek annesi ve kız kardeşinin de geçimini sağlamaktadır:

Annemle ve kız kardeşimle beraber devam ediyorum ve her şey benim denetimim altında. Yani dışardan bağımsız, kimseye muhtaç olmamak herhalde böyle bir şey yani. Biz burda yaşıyoruz, babam Hakkâri'de yaşıyor. Her şey benim denetimim altında. Ailenin yöneticisi şu an benim. Tabi bu doğrultuda onların da isteklerini karşılamaya çalışıyorum. Ama şu an çok daha mutluyuz. Bu ailenizin içindeki insanlar dahi olsa, babanız dahi olsa, kendinize yetebilmeniz çok farklı bir şey. Ben kendime yetebilme durumuna ulaştığım için çok mutluyum en başta ve kendime yettiğim kadar yanımdakilere, ailemdekilere ve çevremdekilere yetebiliyor olma duygusu beni çok mutlu ediyor. (Rojda, 28, Güzellik Uzmanı)

Rojda, mutluluğu kimseye muhtaç olmamak ve kendine yetebilmek olarak tanımlamaktadır. Kadın olarak aile reisliğini, geleneksel cinsiyet rollerinin ötesine geçerek, sorumluluk ve kendine ve yakınlarına yetebilme üzerine inşa etmiştir. Bir diğer deyişle, kendisini ailenin yöneticisi ve hatta babası gibi görmekte olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum, şüphesiz Rojda'da büyük gurur ve mutluluk yaratmaktadır.

Araştırmaya katılan bir diğer güzellik uzmanı olan Yasemin, diğer görüşmecilerden farklı olarak, geleneksel erkek ve kadın rollerine ilişkin daha ılımlı bir yaklaşıma sahiptir. Aile içinde de kadın olarak, sesinin en fazla eşinin sesine eş olabileceğini ama üstüne çıkamayacağını belirtirken, bir yandan muhtemelen daha eskilerde kaldığını düşündüğü keskin bir erkek iktidarını kabul etmemekle birlikte, yine de erkeğin konumunu sarsmayacak şekilde davranarak kendisinin belli bir ölçüde geleneksel anlayışa uygun hareket ettiğini söylemek istemektedir. Batıda okumasına rağmen içinde yetiştiği geleneksel bölge kültürünün etkisini üzerinden atamadığını vurgulayan Yasemin, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır:

Biz Doğu Anadolu'da yaşadığımız için ataerkil bir toplumda yaşıyoruz. Değişiklik istesek de olamaz. Ya hani mesela bizde kadın bir adım daha erkekten geri durur, hani o şu anlamda; erkeğin sözü her zaman baskındır falan değil ama hani biz mesela ne kadar işte modern kültürle yetişsek bile, işte batıda okuduk, işte araştırıp bi şeyleri falan getirdik. Hala o ailedeki zihniyeti biz de çok üstümüzden atamadık. O yüzden ben erkeğin erkek olarak rolünün olmasını seviyorum, kadının kadın olarak rolünün olmasını seviyorum. Yani benim sözüm hiçbir zaman eşimin sözünün

çok fazla üstüne çıkmaz ama yüzde elli elli birbirimize saygı duyarak yaşıyoruz. Ailede de yine aynı şekilde. (Yasemin, 30, Güzellik Uzmanı).

Fazile'ye, hane içindeki rollerde nasıl bir değişiklik olduğu sorusuna verdiği yanıttan, aşağıda yer verilen alıntıda görüldüğü üzere, girişimci olarak başarılı olmasının eşiyle ilişkisini epeyce etkilediği anlaşılmaktadır. Bir yandan “çok şey var burada anlatamam ifadesiyle” başarılı bir girişimci olmasının eşiyle arasında muhtemelen sıkıntıya yol açtığını ima ederken, öte yandan bunun eşinin de daha çok çalışıp çaba göstermesini sağlamıştır. Eşinin onu kendi ayakları üzerinde durmayı başardığını gördükten sonraki davranışını, Fazile şu şekilde ifade etmiştir:

Yani genelde erkekler güçlü kadınları pek şey yapmazlar, kaldıramazlar diyeyim (gülüyor). Çok şey var da burada anlatamam. Valla insanın kendi ayaklarının üzerinde durması kadar güzel bir şey yok. Eşim bunu gördükçe daha da çok çaba göstermeye başladı. Daha da bir şeyler yapmak istedi. Öyle. (Fazile, 43, Tandır Evi/Fırın İşletmecisi).

Fazile'nin ifadeleri genel olarak ataerkil sistemde ortaya çıkan bir eğilime işaret etmekle birlikte, bu durum özel olarak bölgenin geleneksel kültürü bağlamında ayrıca bir anlam kazanmaktadır. Her görüşmecide olduğu gibi, Fazile de geleneksel ataerkil kültürün kadına olan bakışının farkındadır. “Erkekler güçlü kadınları pek kaldıramazlar” ifadesinden anlaşılabileceği üzere, bölgede ve Van'da bu geleneksel anlayış her ne kadar belli bir değişime uğrasa da kadının yeri ve rolleri konusunda yerleşik düşünce etkisini sürdürdüğü için bir kadın bağımsız olarak bir işe girip erkek alanında güçlü ve başarılı bir duruş ortaya koyduğunda, başta eşleri olmak üzere yakınlarındaki erkekler tarafından bu durumu kabul etmek zor olabildiği görülmektedir.

Bu bölümde görüşülen kadınlardan alıntılar ışığında toplumsal cinsiyete bağlı hane içi rollerindeki değişimin analizi, girişimcilik sürecinin kadınların kendileri ve hayatları üzerinde bütünsel etkilerinin ortaya konması açısından önem taşımaktadır. Çünkü geniş aile içinde görüşmeciler kadınların kişiliğini şekillendiren, tercihlerini belirleyen ve farklı yerlere yönlendirmeye çalışan çok sayıda aile üyesi bulunmaktadır. Başta erkekler olmak üzere bu kişiler, kadınların hayatı üzerindeki önemli konulara, olumlu ve olumsuz anlamda müdahil olarak geleceklerinin şekillenmesinde son derece etkili olmaktadır. Bu konu kültür

bağlamında ele alındığında girişimcilik sürecinde, görüşmeci kadınların neredeyse geneli için geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı engelleyici ve olumsuz deneyimlerin yaşandığını söylemek gerekir. Girişimci kadınlar, geleneksel rollerin dışına çıkmak istediğinde namus ve ahlak temelli hakaret ve iftiralara maruz kalmış ve başarılı olmaları engellenmeye çalışılmıştır. Yaptıkları işin aile ve çevreleri tarafından kabul ve saygı görmesi zaman almıştır. Bu sürecin zorlu bir mücadeleyle geçirildiğini özellikle altını çizmek gerekir. Sonuç olarak, tüm bu baskı ve engellemelere rağmen işini yapmayı sürdüren ve başarılı olan kadınlara yönelik hane içindeki bakış açısının belli bir aşamadan sonra, özellikle de ekonomik olarak kendine ve çevresine yetmeye başladıkça, saygı ve takdir çerçevesinde değiştiğini ifade etmek mümkündür. Saygı duyulan kadın da kendini daha değerli görmeye başlamıştır. Ancak yine de her görüşmeci kadın, ev işi ve aile sorumluluklarının getirdiği yük hususunda ciddi bir değişiklik yaşamadığını ifade etmiştir. Bu görüşmecilerin evli olması ortak noktalarındır. Geleneksel kadın rollerini sürdürmeye devam eden bu görüşmecilerin girişimcilik faaliyetlerinin, onlara ataerkillik ve ekonomik kazanım arasında bir tür pazarlık imkânı sağladığı söylenebilir. Bununla birlikte, bu kadınların aile ve yakın çevrelerindeki algısal değişimi ve saygı duyulan olmaları ev işlerinin ağırlığını kaldırmaları üzerinde etkili faktör olarak öne çıkmaktadır.

4.2.2. Girişimci Kadınların Sosyal Çevrelerinin Değişimi

Toplumun ve sosyal çevrenin kadın girişimcilere bakış açısı, kadınların çalışma hayatındaki statüsünü etkilemektedir. Özellikle, çevresi tarafından sevilip takdir edilen kadın girişimcilerin konumunun olumlu yönde etkilendiği ve ekonomik bağımsızlığını elde etmiş, finansal kazancı yüksek olan kadın girişimcilerin sosyal hayatında gözle görülür değişiklikler olduğu ve arkadaş çevresinin de olumlu yönde değiştiği görülmektedir. Ancak bazı girişimci kadınların anlatılarından, sosyal çevrelerinde çok değişikliğin olmayıp sosyal hayatta aktif olmadıkları anlaşılmaktadır. Arkadaş çevresinin aynı kaldığını belirterek, sosyal hayata zaman ayıramadıklarını ifade eden görüşmecilerin aynı

sektörde çalışıyor olmaları, eğitim düzeylerinin diğer görüşmecilere kıyasla daha düşük olması ve yaş ortalamasının diğer görüşmecilere göre daha yüksek olması dikkate değerdir. Bu görüşmecilerden biri lise mezunu olan, 56 yaşındaki restoran sahibi Hülya, girişimci olduktan sonra sosyal çevresinde pek bir değişiklik olmadığını şu şekilde aktarmıştır: “Yani eski arkadaşlarım yine aynen duruyor. Bunun yanında kazandığım arkadaş çevrem oldu tabi.” İlkokul mezunu, 39 yaşındaki restoran sahibi Seher ise: “Hiç arkadaş çevrem yok. Hiç! Arkadaş bir tane seçerim. Ama düzgün seçerim. Hep seçici oldum arkadaş konusunda. Yani arkadaşlarım var, gidip beraber çay içeriz ama öyle şeyim yok yani. Kafede oturup çay içmemişim yani”. Seher’in ifadelerinden anlaşıldığı gibi, sosyal hayatta aktif olmadığı ve bu işle beraber arkadaş çevresinin genişlemediği ancak bunun kendi tercihi olduğu görülmektedir. Yine benzer olarak ilkokul mezunu, tandır evi işletmecisi Fazile: “Sosyal hayattan biraz uzaklaştım. Bazen öyle zorla çağırıyorlar, zorla şey yapıyorum. Beni güçlü, çalışkan, başarılı biri olarak görüyorlar.” ifadeleri, sosyal çevresine zaman ayıramadığını ancak arkadaş çevresinde saygın bir yeri olduğunu göstermektedir. Hülya, Seher ve Fazile’nin ifadelerine benzer olarak Yıldız’ın da sosyal hayatta aktif olmadığı görülmektedir. Yıldız’ın onlardan farkı kendisini Van’da yabancı olarak görmesidir:

Yani şöyle söyleyeyim; hani biraz biraz değişiklik oldu. Niye diyicem; çünkü ben hep iş yerindeyim, hep çalışıyorum. Hani çok ortamlara fazla gidemiyorum. Bir ki yere aktifte olarak gidiyorum sadece. Öyle fazla hani insanlarla... Biraz çekingen de yapım var. Buralı da değilim ya çok da tanımıyorum insanları. Öyle çok ortamlara fazla girmem. Ha tanıdığım insanlarla vakit geçiririz, şey yaparız. (Yıldız, 40, Restoran Sahibi)

Yıldız, sosyal hayata zaman ayırmamasının sebebini iş yerinde yoğun çalışmaya ve Van’a yabancı olmasına bağlamaktadır. Yıldız’ın ifadelerinden anlaşılabacağı üzere, restoran işletmeciliği çoğunlukla iş yerinde olmayı gerektirmektedir. Bu anlamda, Hülya, Seher ve Fazile’nin de arkadaş çevresine zaman ayıramamalarını iş yoğunluğuna bağlamak mümkündür. Aynı zamanda Hülya, Yıldız ve Fazile’nin evli olması da önemli bir faktördür. Daha önceki anlatılarında görüldüğü üzere, iş dışında ev işleri ve çocuklarıyla da ilgilendikleri için sosyal hayata neden vakit ayıramadıkları anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Seyhan da arkadaş çevresinin genellikle aynı kaldığını belirtmiştir:

Ben eskiden de sivil toplumda çalıştığım için, zaten hep böyle işinde gücünde çalışan ve hak savunuculuğu yapan tipler vardı çevremde. Çalıştıktan sonra da öyle oldu. Hatta ben biraz geri çekildim. Çünkü çok fazla çalıştığın için zaman olmuyor başka şeylere geçmeye. Uzun bir süre hak savunuculuğu falan hiç yapmamıştım. Geçen yıldan beri tekrar yapmaya başladım. (Seyhan, 35, Çay Bahçesi İşletmecisi)

Seyhan, daha önce sivil toplum kuruluşunda aktif olarak çalıştığı için, girişimci olduktan sonra da insan haklarını savunan kişilerle arkadaşlığını sürdürdüğünü vurgulamıştır. Ancak iş yerinde yoğun çalıştığı için sosyalleşmeye fırsat bulamadığı görülmektedir.

Sosyal çevresi çok değişmeyen bir diğer görüşmeci de 49 yaşındaki organizatör Gülay'dır ancak onlardan farklı olarak, bunu bilinçli yaptığını ifade etmesidir:

Gülay: *İş hayatındaki insanlarla çok fazla muhatap değilim, benimle aynı işi yapan insanlarla. Kendi çevremi hep korumaya çalıştım; arkadaşlarımı, komşularımı. Ben yeni işe başladım diye bana özel muamele gösteren bir çevrem olmadı. Bir önceki gibi... Yani dediğim gibi iş çevresinde çok fazla insanla tanışmamaya çalışıyorum. Onu kendime çok dikkat etmeye çalışıyorum, yani bir elin parmakları kadardır benim bu organizasyon hayatımda çalıştığım insanlar, tanıdığım insanlar.*

Ben: Neden?

Gülay: *Neden mi? İnsanlar çok farklı. Benim bir çizgim var. Benim bir çalışma stilim var. Benim bir çalışma programım var. Prensiplerim var. Herkesle her şeyle muhatap olduğun zaman çok açılıyorsunuz, çok dağılıyorsunuz, yetişemiyorsunuz. Toparlayamayabiliyorsunuz. Bazen yanlış kararlar veriyorsunuz. Çünkü bunu ilk başta bir iki kere yaşadığım için çok az insanla tanıştım. O yüzden sınırlarım var.*

Gülay, onunla aynı işi yapan insanlarla arasına mesafe koyma gereği duymuştur. Buna göre, Gülay'ın mesleki anlamda titiz ve hassas olduğu çıkarımı yapılabilir. Gülay, girişimci olduktan sonra arkadaş çevresinin aynı kaldığını belirterek, belli bir sınır çerçevesinde hareket ettiğini ifade etmiştir. Hülya, Yıldız ve Fazile'de olduğu gibi Gülay'ın da arkadaş çevresinin aynı kaldığı görülmektedir. Bu görüşmecilerin ortak noktası, evli olmaları ve diğer görüşmecilere oranla yaş ortalamalarının yüksek olmasıdır. Bu durum, toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirildiğinde, geleneksel ataerkil toplumda evli kadının herhangi bir işi tek başına yapması veya sosyalleşmesi pek kabul gören bir durum değildir. Dolayısıyla, genç ve bekâr olan görüşmeci kadınlardan farklı bir şekilde sosyalleşen bu görüşmecilerin hem geleneksel kadın rollerini yerine

getirerek hem de kamusal alanda görünür olmayı başararak, özel ve kamusal alan yaşantıları arasında denge kurdukları söylenebilir.

Girişimcilikle birlikte sosyal çevrelerinin değişip geliştiğini söyleyen ve benzer deneyimler aktaran görüşmeci kadınların bu konuda ortaklaşan deneyimlerine ilişkin örnek anlatılara yer vererek genel bir değerlendirme yapılmıştır:

Arkadaş çevrem şöyle oldu; nasıl diyim şöyle diyim; değişiyor ister istemez. Yani buraya gelen insanlarla arkadaşlık kuruyorsun. Çok çok fazla burada çevremiz oluştu. (Özge, 30, Pilates Eğitmeni)

Şöyle; daha farklı bir arkadaş ortamı edindim (gülüyor). Yani daha bir kere daha farklı bir arkadaş ortamı ediniyorsunuz. İnsanlarla konuştuğunuz konular bile değişebiliyor. Şu an aslında birçok kesimden insanla beraberiz, çalışıyoruz ama genel olarak tabii ki de şey değişti. Yani hani arkadaş ortamınız işte diyorum ya oturduğunuz yere kadar değişiyor yani öyle söylüyim hani. (Buse, 28, Fizyoterapist).

Yani tabi ki çevrem değişti. Daha fazla hani mesela oturup kalktığım çevrem daha kendi klasmanında insanlar olmaya başladı. Bu sebeple mesela markam tanındıktan sonra franchise'ler vermeye başladım, kendi olduğum bölgede. Bunların bana avantajı oldu, bu şekilde. (Yasemin, 30, Güzellik Uzmanı).

Ya şöyle, arkadaş çevremde bir kere sizi merak edip koşarak gelip sizinle arkadaş olmak isteyen, işte kadınlar olmaya başladı. Sizi merak ediyorlar çünkü. Çünkü sizin adınızı duyuyorlar. Bir kadın olarak işte soruyorlar; “nasıl başardınız, ne yaptınız” diye. Bunu idol olarak alan kadınlar da vardı. Ya hayatına dokunduğum kadınların da olduğuna çok inanıyorum. (Sevim, 39, Güzellik Uzmanı).

Bu görüşmecilerin ortak deneyimi ve bu konuda hemfikir oldukları husus, girişimci olduktan sonra aile, akraba ve komşu gibi birincil ağların dışında yeni insanlarla tanışıp arkadaşlık ederek sosyal çevrenin gelişip değiştiğidir. Konuşulan konular farklılaşmakla beraber, ekonomik kazancın artmasıyla yaşanan sosyal çevrede de daha seçkin konumlar tercih edildiği gözlenmektedir. Ayrıca bu görüşmeci kadınların girişimci olarak özsaygılarının yüksek olduğu gözlenmektedir. Kendilerini ailede ve çevrede öncü ve rol model pozisyonunda görmekte ve bunu önemsemektedirler. Bu anlamda tanıdıklarından ve çevrelerinden gelen “nasıl başardınız, ne yaptınız” gibi sorularla özgüvenleri tazelenmektedir.

Sonuç olarak, işinin tanınmasıyla ve markalaşmayla beraber kendini daha üst bir konuma yerleştiren görüşmecilerde, arkadaş ve çevre edinme konusunda

zamanla seçici ve hatta elitist eğiliminin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Aile dışında farklı ve saygın gruplardan çevre edinilmesinin yanı sıra, toplumda danışılan ve örnek alınan konumunda olmak girişimci kadınların kendi değerlerini yüceltmeleri açısından en belirgin durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, bölge kültüründe yerleşmiş geleneksel cinsiyet rolleri uyarınca kadınların çevrelerinin aile ve eşleriyle birlikte ve onların çevresinde şekillendiği düşünülürse, girişimci olarak kendi işlerinde başarılı olduktan sonra bağımsız olarak kendi sosyal çevrelerini oluşturmaları açısından önemlidir. Burada dikkat çekici nokta, sosyal çevreleri ile beraber birçok şeyin değiştiğini belirten bu görüşmecilerin, kişilerin ‘iyi olma hali’ ile ilgilenen meslek gruplarında çalışıyor olmalarıdır. Örneğin Yasemin ve Sevim güzellik sektöründe markalaşmış uzmanlar olurken, fizyoterapist Buse ve pilates eğitmeni Özge de işinde uzmanlaşmış kadınlardır. Ve bu meslekler sayesinde saygın çevrelerden müşterileri sayesinde elitist denilebilecek bir çevre oluşturdıkları söylenebilir. Sosyal çevrelerinin değişmediğini ifade eden görüşmeci kadınların ise, aynı veya benzer sektörde olmaları, çoğunluğun evli olması ve eğitim düzeylerinin diğer görüşmecilere oranla düşük düzeyde olması sosyal hayatta aktif olmamalarında dikkate değer faktörlerdir. Öte yandan, çifte yükle beraber kendilerine alan oluşturmaları da zor olabilmektedir.

4.2.3. Girişimci Kadınların Toplumsal Statülerindeki Değişim

Ertürk (2015: 292), Doğu Bölgeleri’nde bireylerin statü ve sosyal ilişkilerinin geleneksel olarak soy ve aşiret bağlarıyla biçimlendiğini ifade etmektedir: “kadınlar bu geleneksel ataerki sistem içinde ikincil bir konuma sahipken, onların statülerindeki farklılık soylarına, erkek çocuk doğurmalarına ve hanedeki kızların ve gelinlerin uygun davranışlarına bağlı olarak değişir”. Buna bağlı olarak, bölgede evlilik olgusunun kadın hayatı üzerinde derin etkileri olduğu yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Evlilikle toplumda statü atlayan kadın, geleneksel cinsiyet rolleriyle uyumlu yaşadığı müddetçe değer görmektedir. Ancak elde edilen bu yeni statü, yine de erkek statüsüne denk olamamaktadır.

Örneğin fizyoterapist Buse, toplumdaki statü değişikliğinin özellikle evlendikten sonra edinildiğinin farkında olup, bu durumu şöyle eleştirmektedir: “Toplumda nasıl evlenince bir statü atlatılıyor ya biz de öyle bir algı var; nasıl bir algıysa! Birçok açıdan avantajı var, daha ciddiye alınıyorsunuz.” Buse, girişimcilikle beraber değişen sosyal hayatını ve statüsünü anlatırken, analogi yaparak evlendikten sonra kadına verilen değerin artmasına karşı tepki göstermektedir. Öte yandan, kendi işini kurarak bağımsız çalışmaya başladıktan sonra farklı algılanmaya başlayan Buse hem kendisini hem sosyal çevresini edindiği yeni statünün bakış açısıyla değerlendirmektedir. Buse, girişimci olarak yeni bir statü kazandığının ve bir değer yarattığının farkındadır. Bu kazanca, geleneksel kültürel dinamiklerle uyum içinde ve onları arkasına alarak değil, aksine onlarla mücadele halinde olarak bunlara sahip olduğuna dikkat çekmektedir.

Tandır işletmecisi Fazile, patronluk vasfının yarattığı değerlerden ve saygın konumundan yola çıkarak, kendi işini kurduktan sonra değişimini şu şekilde değerlendirmiştir: “Daha değerli, daha saygın bir yerim oldu. Yani bir iş kadını olarak değerlendiriyorum kendimi. Hani daha bilinçli, daha özverili nasıl diyeyim... Saygım arttı mesela. Patronsunuz işte işletmecisiniz, esnafsınız en önemlisi. Daha ne anlatabilirim yani birçok şey...” Fazile, eş ve anne olmak gibi geleneksel olarak kabul gören kadınlık rolleri yerine, kendisini öncelikle iş kadını olarak görmekte ve bunun bilinç ve özveri oluşturan bir değer olduğuna vurgu yapmaktadır. İşinin getirdiği esnafılık, patronluk ve yöneticilik gibi yeni rolleri önemsemekte olup, bunun sonucunda özsaygısının arttığı görülmektedir.

Organizatörlük yapan Gülay ise girişimciliğin verdiği statüyü, yer ve aitlik kavramları üzerinden değerlendirmektedir. Çevresindekilerin kendisine olan yaklaşımının, çalışma hayatından sonra daha saygılı bir hale geldiğini ve özellikle kendisine yönelik hitap şeklinin değiştiğini vurgulamaktadır. Bu saygıyı üreten şey ise toplum içinde edindiği yerdir. Bu durumdan memnuniyet ve gurur duymaktadır. Gülay’ın, başarılı bir girişimci olarak toplumda kazandığı yeri benimsemiş olduğu ve bunu hak ettiğini düşünerek kendini o yere ait hissettiği anlaşılmaktadır: “Yani bir yerim var artık. Bir yerim var. Hani bi toplumun içerisine girdiğim zaman birileri “Gülay Hanım buyrun” diyebiliyor. Öyle dedikleri zaman, farklı bir şekilde dediklerini, onu hissediyorsunuz zaten”.

Güzellik uzmanı Sevim'in bu konudaki deneyimi Gülay ile benzerdir. Çevresinin ona "Sevim Hanım" diye hitap ederek, ona ilgi ve saygı göstermesinden toplum içindeki statüsünün değiştiğini anlamaktadır: "Girdiğim her mekânda ya da olabildiğim her yerde şu var; 'Sevim Hanım hoşgeldiniz, Sevim Hanım hoşgeldiniz' yani bunu kazanabilmek de çok önemli bir şey. Yani sosyal çevreniz değişiyor, statünüz değişiyor, insanlar ne olursa olsun sizi gördükleri zaman ceketini ilikleyebiliyor; 'Sevim hocam hoşgeldiniz'... O statüyü kazanıyorsunuz yani." Girdiği ortam ve mekânlarda herhangi biri olarak değil de özel ve sayılan biri olarak karşılanmak, Sevim için bir toplumsal statü göstergesi olarak son derece önemlidir. Bu anlamda, bir iş kadını olarak özel bir ihtimam ve hürmetle karşılanan kişi olarak, bunu başarmanın bir kazanım olduğuna vurgu yapmaktadır.

İşletme sahibi Pınar, diğer görüşmecilerden farklı olarak, girişimcilikle kazandığı toplumsal statüyü, sosyoekonomik olarak tüm kadınların güçlenmesi ve toplumun gelişmesi bağlamında ele almıştır. Kadınların ekonomik özgürlüğünü devrim olarak niteleyen Pınar, kendi işinde başarılı olduktan sonra toplum içindeki konumunun nasıl değiştiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Kadın olarak çok iyi bir yerde görüyorum. Bence bütün kadınlarda devrim niteliğinde şu an kendi ayaklarının üzerinde durmak, ekonomik özgürlüklerini kazanmak... Bunlar benim için yani çok anlamlı. Bütün kadınların da bence kendi işlerini kurmaya, kendi alanlarında, farklı alanlarda bence kendilerini geliştirmeye ihtiyacı var. Çünkü kadın geliştikçe toplum da gelişiyor, kadın öğrendikçe çocuk öğreniyor. Bu yüzden toplumun bilinçli, güçlü kadınlara çok ihtiyacı var. (Pınar, 28, Kahvaltı İşletmecisi).

Pınar, kadının ekonomik özgürlüğünü kazanarak kendi başına var olmasını, güçlenmesi için önkoşul olarak görmektedir. Kendisi de böyle davranarak çalışan ve üreten bir kadın olduğu için yaptığı şeyi önemli ve anlamlı bulmaktadır. Pınar'a göre toplumun gelişmesi, bilinçli ve cesur kadınlara bağlıdır. Bu doğrultuda, üretkenliğin ve güçlü duruşun yarattığı bilincin, kadınları ve dolayısıyla toplumu daha ileri noktalara taşıyacağını vurgulamaktadır. Bu yüzden kadınların eğitimli, bilinçli ve güçlü olmaları gerektiğinin altını çizmektedir.

Restoran sahibi Hülya'da ise girişimciliğin verdiği statüden kaynaklanan popüler olmanın etkili olduğu görülmektedir: "Yani en azından tanındım yani.

Artık bi Hülya'nın olduğunu biliyorlar (gülüyor). Yani en azından bir resmi kuruma gittiğimde veya bi yere gittiğimde bu restoranın sahibi diye biliyorlar yani. Artık hemen hemen herkes tanıyor yani". Hülya Hanım'ın "artık bir Hülya var" cümlesi dikkat çekicidir, zira içinde bulunduğu toplumda bilinmek ve tanınmak, kendi varlığının anlam kazanmasını sağladığı için bu durumu değerli bulmaktadır.

Girişimci olarak kendi işinde başarılı olduktan sonra toplum içinde popüler olmanın yarattığı memnuniyeti vurgulayan bir diğer görüşmeci olan Yasemin, bir iş kadını olarak kazandığı toplumsal statüyü büyük bir gurur ve övgüyle anlatmıştır:

Bu toplumdaki benim konumumu şöyle mesela kendimi nasıl görüyorum; hani çok övünmek gibi görünsün de istemem ama toplumda bir vasfın var. İnsanlar mesela ben AVM'ye gittiğimde emin olun ki 20-30 kişi yanıma gelip selam veriyor, konuşuyor. Bir mekâna gittiğimde ikramlar masamıza geliyor. Atıyorum en basitinden evime halı bile aldığımda hani kendi çevrem için söylüyorum, bulunduğum il için, "ya biz sizi zaten takip ediyoruz, bizden olsun" ... Bunlar beni tabii ki çok onure (onore) ediyor. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde, işte mesela Şırnak'tan tutun Batman'a, Diyarbakır'a, Hakkâri'ye gerek salonlar gerek ev hanımları veya çalışan kesimin beni tanınması, bunlar beni çok onure (onore) ediyor ve toplumdaki yerim de güzel yani bu anlamda mutluyum. (Yasemin, 30, Güzellik Uzmanı)

Yasemin'in ifadelerine bakıldığında, güçlü sosyal ilişkilerin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Yasemin'in girdiği çevrelerde tanınıyor olması ve kendisine gösterilen ilgi, onu son derece mutlu etmektedir. Markalaştığı sektörde bölgenin ileri gelenlerinden olduğunu vurgulayan Yasemin, yaptığı işi sevdiğini dile getirmiştir. İşini büyüterek farklı şehirlere açılması, mesleki başarısının en belirgin göstergesidir. Bir iş kadını olarak elde ettiği bu toplumsal statüyü benimsemekte ve bunun getirisi olarak ilgi ve değer görmeyi de gurur vesilesi saymaktadır.

Sonuç olarak, tüm görüşmeciler girişimciliğin onlara kattıkları saygınlıktan bahsederek söze başlamışlardır. Geleneksel kültürel bazı durumların kadınları zor durumda bıraktığını ifade eden görüşmeciler, bu sıkıntıların aşılması gerektiği düşüncesindedirler. Kendi bulundukları konumu başarılı bir örnek olarak gösterip idealize eden bir bakış açısı, tüm görüşmecilerin anlatılarına yansımaktadır. Toplumda saygı duyulan bir kişi olmanın verdiği haz, görüşülen kadınlar arasında ortaklaşılan bir nokta olmuştur. Bu bağlamda, kimi görüşmeci

devrim diye niteleyerek, kimi markalaşmadan söz ederek ve kimisi de tanınmaya vurgu yaparak, girişimciliğin toplumsal statülerine olumlu katkılar sağladığını gurur ve memnuniyet ifadeleriyle dile getirmiştir.

4.2.3.1. Saygı Kazanma: “Artık herkesten saygı görüyorum”

Toplumda ekonomik işler ve ilişkiler bağlamında var olmaya ve tanınmaya başlayan kadınların, girişimcilikten önceki durumlarını ve mevcut konumlarını karşılaştırarak, nasıl toplumsal kabul ve saygı kazandıklarını incelemek konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır. Elzara, saygı duyulan bir kişi haline nasıl geldiğini anlatırken, bunu zamanla gelişen bir süreç olarak görmektedir. Kendisine verilen değerin artmasıyla, profesyonel olarak yaptığı iş arasında pozitif bir ilişki bulunmakta olup, kendisi de bundan farkındalıkla bahsetmektedir. Günden güne artan ilgiden ve kendisine duyulan saygıdan memnun olduğunu ve kimseden yardım almadan bunu başardığını ifade eden terzi Elzara, elde ettiği saygıyı çalışması ve çalışkan olmasıyla açıklamaktadır: “Yani ben çalıştıktan sonra gün geçtikçe daha çok saygı görüyorum herkesten. İş kurduktan, çalıştıktan sonra tabii ki! Herkesin değeri daha da çok yükseliyor bana karşı, bunu görüyorum. Çünkü kendi başıma ayaktayım sonuçta”. Elzara’nın sözlerine benzer şekilde, Gülcan da bir girişimci kadın olarak belli bir aşamaya geldikten sonra, toplum içinde kendisine bakışın değişimini saygı görme üzerinden anlatmıştır:

Şu anda saygı duyulacak bir yerdeyim. Yani çok şey değişti Yeşim Hanım. Dediğim gibi çok farklı yerlere geliyorsunuz, farklı tanımlanıyorsunuz, çok saygı duyuluyorsunuz, insanlar sizi çok farklı yere koyuyorlar. Sizden bir şey dahi talep ettiği zaman, yani o “Hanım” kelimesini duymak ve yahut da sizin bi şey yapabileceğinizi bildikleri için sizden bir fikir alışverişi yapmaları, bunlar çok önemli şeyler, çok önemli değerler aslında. (Gülcan, 39, Halı Yıkama Fabrikası Sahibi).

Gülcan’ın yukardaki sözlerinden, hayatında girişimcilikle beraber pek çok şeyin değiştiği anlaşılmaktadır. Daha önce Gülcan diye hitap edilirken, şu anda Gülcan Hanım olması onun için son derece önemlidir çünkü öncesinde toplumda bir yerinin ve öneminin olmadığını düşünmektedir. Mevcut işiyle artık varlık kazanmış ve düşüncesi önemsenen, danışılıp saygı duyulan bir konum

kazanmıştır. Önemsenmek temelinde olayları değerlendiren Gülcan, girişimcilik sürecinde bulunduğu yeri önemsemekte ve sosyal yaşamda saygın biri olmaktan mutluluk duymaktadır.

Güzellik uzmanı olan Rojda da çevresindeki herkes tarafından gördüğü saygıyı gurur ve tatminle anlatırken, çevresi tarafından örnek alınma ve rol model olarak gösterilme üzerinde durmuştur:

Saygın bir yerim var. Çevremin bana çok fazla güveni var. Mesela çalışma arkadaşlarımın bana karşı bakış açıları, bana karşı hissettikleri şeyler çok farklı. Beni rol model olarak görüyorlar ve çok fazla da güveniyorlar. Bu anlamda onlara yetebiliyor olmak ya da o güveni vermiş olmak beni de çok tatmin ediyor. (Rojda, 28, Güzellik Uzmanı)

Girişimci olarak kendi işinde başarılı olmasının sonucunda, Rojda toplumda kendisini saygın bir yere konumlandırmıştır. Çevresinin ve iş arkadaşlarının kendisine olan yaklaşımı Rojda'yı gururlandırırken, aynı zamanda başkalarına rol model olması ve bu güveni vermiş olması onun için tatmin ve değer kaynağıdır.

Çay bahçesi işleten Seyhan, girişimci bir kadın olarak sadece yaptığı işte başarılı olmamış, aynı zamanda bulunduğu ve çalıştığı çevrenin sorunlarına karşı da duyarlı olarak mahallesinde değişim yarattığını ifade etmiş olup, toplumdan gördüğü saygının kendi emeğinin sonucu olduğunu vurgulamaktadır:

Yani insanlar saygı duyuyorlar, iyi bir konumda olduğumu düşünüyorum. Yani tanımadığım insanlar da çok saygı duyuyor, mahalle esnafı falan da çok saygı duyuyor. Çünkü ben bu mahallede değişimler yarattım. Tinercilerin yaşam alanlarını daralttım, sokakta bir çöp koyma ahlakı oluşturdum ve bir sürü şey. Bu yüzden esnaf da bana saygılı. Bunu bir yerden sonra oluşturdum, kavga ede ede.. (Seyhan, 35, Çay Bahçesi İşletmecisi)

Seyhan'ın değerlendirmelerinde, işi dışında yer verdiği olaylar aslında girişimciliği hakkında da bilgi vermektedir. Sadece kendi işiyle ilgilenip ekonomik gelir elde etmeye odaklanmamış, aynı zamanda yaşadığı çevredeki sorunlara gerekirse kavga etmeyi göze alarak müdahale edip onları değiştirmek ve iyileştirmek için uğraşmıştır. Bulunduğu çevrede gözle görülür bir değişim yarattığının bilinciyle, bunun gurur ve sevincini yaşamaktadır. Çevresini daha yaşanabilir kılmaktaki başarısı girişimcilikteki rolüyle birleşince, Seyhan kendisini saygı duyulmayı hak eden bir konumda görmektedir.

Restoran sahibi Seher ise, girişimci olarak kendi işini yapıp başarılı olmasıyla birlikte yaşadığı değişimi çok çarpıcı sözlerle ifade etmiştir. Kendi işini kurmadan önce, varlığından kimsenin haberi olmadığı adeta yokmuş gibi davranılan biri olarak görülen Seher, işinde başarılı bir kadın olduktan sonra şehirde başta esnaf olmak üzere farklı kesimlerden herkes tarafından saygı görmeye başlamıştır:

İnsanın yani saygısı olsun farklı oluyor, duyguları farklı oluyor. Her şey farklı oluyor. Ya şimdi çalışan olarak bir iş yerine gittiğin zaman farklı, ama şimdi dışarda durduğum zaman belki 10-20 kişi bana selam verir. Ama eskiden sabaha kadar orda dursam kimse bana selam vermezdi. Ondan önce yoktum yani yok. Ama şimdi burdan vursam Maraş'a (cadde) kadar gittiğim zaman belki 100 kişiden fazla bana selam verir, erkek olsun bayan olsun genç olsun çocuk olsun. Beni gören bana selam verir. Ama eskiden kimse yok... (Seher 37, Restoran Sahibi)

Bir insanın varlık anlayışı, sosyal çevresinin varlık anlayışıyla yakından ilişkilidir. Seher, girişimci olduktan sonra toplumsal yaşamda görünür hale gelmiş ve böylelikle var olduğunu hissetmiştir. İş sahibi olup başarılı olduktan sonra herkes tarafından tanınmış ve en önemlisi saygı görmüştür. Bundan öncesinde “yoktum, yani yok” diyerek ifade ettiği yok sayılma durumu, girişimci bir kadın olmasıyla birlikte tersine dönmüş ve insanların onu görmesiyle, selam vermesiyle artık var olduğunu dile getirmektedir. Buradaki yokluktan varlığa, yok olmaktan var olmaya geçişle gerçekleşen değişim süreci, girişimcilik sonucunda kendi işini kurup başarılı olunca edinilen saygının, bir kadının varlığını ve yaşadığını hissetmesinde ne kadar önemli olduğuna güçlü bir örnektir.

4.2.3.2. Değer Görme: “Fikir danışılan biri oldum”

Toplumu oluşturan bireylerin, herhangi bir konuda kararsızlığa düştüğünde ya da bir konuyu öğrenmek istediğinde başkalarına danışıp fikir alması, gündelik hayatta en yaygın sosyal etkileşim türlerinden biridir. Bu etkileşimde danışılan biri olmak, bulunduğu toplum içinde değer gören biri olduğuna işaret etmektedir. Girişimci kadınlarda danışılan bir konumda olmak, kendilerini saygın ve başarılı görmelerinde büyük bir etken olmaktadır çünkü geleneksel ataerkil kültürün hâkim olduğu topluluklarda fikri önemsenen saygın otorite figürü genellikle erkektir. Örneğin, dikiş atölyesi sahibi Fatma'nın görüşme esnasında dile getirdiği “takdir ediliyorum; insanlar bana fikir danışıyor, bunu böyle yapabilir miyim diye soruyorlar” sözlerinden, iş tecrübesi ve

başarısının çevresindeki insanların üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Fatma, iş hayatında başarısıyla güven ve değer kazanmış olup, çevresindekilerin gözünde bunun bilirkışı konumuna yükselmiştir. Kendi işinde başarılı olduğunu, fikrinin önemsendiği bir konumda olmasıyla da hisseden Fatma, tecrübelerinin önemsenmesinden mutluluk duymaktadır.

Yine benzer alanda çalışan Elzara da “herkesin değeri daha da çok yükseliyor bana karşı, bunu görüyorum... Ama mesela ev hanımı olsaydım böyle olmazdı yani. Üvey çocuklarım bile yani bir şey yaptığı zaman bana danışıyorlar. Önce beni arıyorlar tabii ki” ifadeleriyle Fatma’nın deneyim ve düşünceleriyle paralel bir söylemde bulunmaktadır. Elzara’nın kendisini üvey çocuklarının bile fikir danıştığı bir konumda görmesi, Onun için önemli bir değer göstergesidir. Çünkü normal şartlarda üvey annenin benimsenmemesinden ileri gelen yerleşik anlayışın aksine bir durum söz konusudur. Genelde bölgede hala görülmekte olan çok eşli evliliklerde, farklı annelerden olan çocuklar hem üvey kardeşlerine hem de üvey annelerine mesafeli yaklaşmaktadır. Ancak, Elzara üvey çocuklarıyla ilişkisinde bu sorunu aşarak, onların saygısını kazandığı için bu durumu özellikle vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. Elzara’nın alıntısında önemli olan bir diğer nokta ise, gördüğü bu saygı ve fikrinin önemsenmesi durumunu, doğrudan iş hayatındaki başarısıyla açıklaması ve bunu dile getirirken eskiden olduğu ve değersiz görülen ev kadını statüsüyle karşıtlık kurmasıdır.

Kahvaltı salonu işleten Pınar da kendi kurduğu işte başarılı olmasının en önemli göstergelerden biri olarak fikrinin sorulan ve danışılan biri olduğunu düşünmektedir:

Şimdi hem sivil toplum kuruluşlarında hem ticari hayatımda çok büyük bir rol model oldum yani. İnsanlar artık sana danışabiliyorsa, seni önemsiyorsa ve gerçekten fikrin artık genel olarak benimseniyorsa bu yani kadının gelebileceği en iyi nokta. Babam da benim ticari zekâmın olduğunun farkına varınca, bazı ticari şeyler olduğunda bana danışıyor ve beni bu anlamda önemsiyor. Bu bana yani inanılmaz hem gurur hem de katkı sağladı. (Pınar, 28, Kahvaltı Cafe İşletmecisi)

Pınar’ın düşüncelerinden öne çıkan noktalar, ekonomik ve sosyal işler yürüttüğü çevrelerde ve ailesinde rol model olarak görülüp danışılan biri olmasıdır. Yukarda alıntılanan sözlerinden, hayatında baba figürünün önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Dikkat edilirse Pınar, başkalarının fikrini sormasının

yanı sıra, babasının ticari zekâsını takdir ederek O'na danışmasını ayrı bir gurur kaynağı olarak görmektedir. Gücünü babasından ve çevresinin övgülerinden alan Pınar, toplumun gözünde elde ettiği bu konumdan gururla bahsederken, bir kadın olarak bunu yapmanın daha zor olduğunu da ima etmektedir. Zira bir kadının gelebileceği en iyi noktanın, fikrinin benimsenip kabul görmesi olduğunu söylemiştir –ki içinde yetiştiği ve yaşadığı geleneksel kültürde kadınlarının fikirlerinin erkeklere göre -hele de kamusal alanla ilgili işlerde- daha az değer gördüğü düşünülürse, bu son derece anlaşılırdır. Pınar'ın rol model olarak görülmesinden bu kadar mutlu ve gururlu olması da bu bağlamda yorumlanabilir.

4.2.3.3. Muhatap Alınma: “Adam gibi kadın diyorlar”

Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin hâkim olduğu ataerkil sistemde toplumsal kabul erkeklik üzerinden şekillenmekte olup, kadının başarısı da erkek özellikler üzerinden değerlendirilmektedir. Bu durum şüphesiz erkeğin ve erkeklik özelliklerinin birincil ve en üstün olarak değer görmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda örnek vermek gerekirse, Elzara çalışma hayatına başladıktan sonra başarılı bir kadın girişimci olarak, erkek gibi muhatap alındığını şu sözlerle anlatmıştır:

Eşimin akrabaları beni bir bayan olarak görmüyorlar, bir erkek olarak görüyorlar. Hani erkekler karşıda bir kadın gördüğü zaman utanırlar, çekinirler. Ama benden çekinmiyorlar. Benimle rahatlar. Ben şimdi nereye gidersem yemin ederim 70 yaşındaki adam ayağa kalkıp benim elimi sıkıyor. Bak arkamda eltimin elini sıkıyor, benim elimi sıkıyor ki eltim benden büyük 10 yaş. Yani gerçekten saygı duyuyorlar. Ama bu da neyden kaynaklanıyor, esnaf olduğum için, esnaf. Sanki böyle ben aynı erkek gibiyim. Resmen beni yani eşimle ben eşit gibi koyuyorlar ortaya. Ev hanımı olsaydım böyle davranmazlardı. Ama esnaf olduğum için bana farklı davranıyorlar. Eşim onların büyüğüydü, ona da saygı duyuyorlardı. Bana bir kadın olarak bakmıyorlar yani, onu da fark ettim. (Elzara, 44, Terzi).

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi, Elzara'nın erkek gibi muhatap alınması, toplumsal kabulün erkeklik üzerine işlendiğini göstermekte ve kadın olarak kabul edilmek yerine, erkek gibi değer görünce güçlü hissetmektedir. Elzara'nın bir erkeğin erkek olmak suretiyle gördüğü değere, ancak üreten ve başaran bir kadın olarak ulaşabildiği anlaşılmaktadır. Bu durum gösteriyor ki, ataerkinin hep zayıf ve muhtaç olarak gördüğü ve tutmaya çalıştığı kadın, güçlü bir tavır ortaya koyduğunda (örneğin üretmek ve iyi kazanç elde etmek), erkek

gibi muamele görüp saygı duyulmaktadır. Ayrıca Elzara, çevresindeki insanların ona bir erkek gibi davranıyor olmalarını esnaf olmasıyla ilişkilendirmektedir; kendi deyişiyse ev hanımı olsa göremeyeceği değeri esnaf olunca kazanmıştır. Dolayısıyla geleneksel olarak çoğunlukla erkeklerin yaptığı ve erkek işi olarak görülen esnafılık, Elzara için kadın kimliğinin önüne geçerek birincil kimlik haline gelmiş ve bu kimlik dolayısıyla aile ve akrabalarından saygı görmeye başlamıştır. Yanında kendisinden yaşça büyük bir kadına selam verilmezken, O’nun elini sıkmaları bunun en belirgin göstergelerinden biridir.

Ağırlıklı olarak erkeklerin çalıştığı ve işlettiği bir iş kolu olan halı yıkama hizmetinde girişimci olarak iş kuran Gülcan da benzer şekilde, başarılı olduktan sonra toplumun onu erkek gibi görüp ancak öyle muhatap almaya başladığını şu sözlerle anlatmıştır:

Toplum sizi çok daha farklı bir yere koyuyor, çok daha farklı bir algıyla karşınıza çıkıyor. Ve yahut da sizi bir kadın olarak değil, aslında yeri geldi mi bir erkek gibi de muhatap alabiliyor yani. Ben erkek gibi sıfatını çok sevmiyorum hani “adam gibi kadın” diyorlar ya” hakkaten de o şekilde sizi muhatap alıyorlar, muhatap almak zorunda kalıyorlar. Bence bunun hazzı da her şeye bedeldir. Bunun mutluluğu her şeyin üstündedir. (Gülcan, 39, Halı Yıkama Fabrikası Sahibi).

Elzara’nın ‘beni bir erkek gibi görüyorlar’ sözünde olduğu gibi, Gülcan için de halk arasında yaygın olarak kullanılan ‘adam gibi kadın’ deyişi söylenmektedir. Toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirildiğinde, geleneksel toplum ve kültürde bilişsel, sosyal ve fiziksel özellikler bakımından zayıf ve kırılgan kabul edilen kadın özellikle yoğun olarak erkeklerin çalıştığı bir alanda iş kurup başarılı olunca, bir erkekmiş gibi görülmektedir. Yani, diğer bir deyişle, ataerkil sistemde birincil ve güçlü olan erkek ve erkekliğe verilen değer, kadın benzer bir iş yaparak o alanda var olunca toplumun gözünde erkek gibi değer görmeye hak kazanmıştır. Gülcan da erkekliğe övgü üzerinden gösterilen değer ve saygının gayet bilincindedir ancak her şeye rağmen bir kadın olarak muhatap alındığı ve istemelerse de buna zorunlu kaldıkları için bu başarısından gurur ve mutluluk duymaktadır.

Sonuç olarak, görüşülen girişimci kadınlar toplumsal olarak yaşadıkları çevreyi değerlendirdikleri yorumlarında toplumun gelişmesi ve kadının güçlenip özgürleşebilmesi için çalışmanın, üretmenin ve ekonomik bağımsızlığın önemine işaret etmektedirler. Girişimciliğin getirdiği maddi kazanç ve bağımsızlıkla

kendilerini daha güvende hisseden kadınlar, işlerinde başarıları arttıkça kazandıkları toplumsal statüyü hak edilmiş bir konum ve değer olarak görme eğilimindedirler. Bu anlamda, toplumsal kabul konusunda elde edilen bulgulardan en önemlilerinden biri, kadınların girişimcilikle birlikte içinde yaşadıkları toplumda kazandıkları bu saygı ve değerın erkeklik özellikleri yüceltilerek erkeklere atfedilmesiyle gerçekleşmesidir. Çoğunlukla bu durumun farkında olan girişimci kadınlar, bütün bu ekonomik ve sosyal kazanımların büyük mücadeleler sonucu olduğunun bilinciyle, bunu hak edilmiş bir başarı olarak görmekte ve büyük bir gururla anlatmaktadırlar.

4.3. Değişen Benlik Algıları

Buraya kadar incelenmiş olan görüşmelerden alıntılar, girişimci kadınların benlik algılarının toplumsal ve kültürel bağlamın etkisiyle nasıl şekillendiğini gösterir niteliktedir. Geleneksel ataerkil bir toplum yapısına sahip Van ilinde kadınlar (özellikle ekonomik özgürlüğü olmayanlar), genellikle toplumdaki cinsiyet rollerine bağlı olarak eş, anne veya gelin gibi konumlarıyla tanımlanmaktadır. Görüşmecilerden Elzara'nın kullandığı C... 'nin eşi ya da A... aşiretinin gelini gibi ifadesi buna örnek verilebilir. Oysaki kadınların girişimci olarak kendi işini kurup ekonomik bağımsızlığını elde etmesi, toplumdaki konumlarını olumlu yönde etkileyerek benlik algılarının değişmesinde büyük rol oynamıştır. Kendi işinin patronu olan girişimci kadınlar artık “şu iş yerinin sahibi” olarak nitelendirilip saygı görmeye başlamıştır. Bu durum, kadınların benlik algıları üzerinde olumlu ve dönüştürücü etki yaratarak kendilerini keşfetmelerini ve sahip oldukları gücün farkına varmalarını sağlamıştır. Özellikle ataerkil sistemin baskıları ve engellemeleriyle karşılaşp mücadele vermek zorunda kalan ancak yine de nihayetinde, işini kurmayı başaran kadınlarda son derece önemli bir değişiklik söz konusudur. Ekonomik bağımsızlığından önce, kendisini sevmeyi bilmeyen, var olduğunun farkına varmayan veya ezik olduğunu söyleyen görüşmeciler, girişimci olduktan sonra kendi değerinin farkında olan, var olduğunu hisseden yeni bir insan ve kadın olduklarını ifade etmişlerdir. Bu

bağlamda bu çalışmada, girişimci kadınların bireysel farkındalıklarındaki anlamlı değişimi, kendilerini değerli görmeleri ve kamusal alanda saygın bir yer edinmeleri benlik algılarında değişim olarak algılanmıştır.

Görüşmeci kadınların, girişimcilik öncesi dönemde kendi rollerinin ne olduğunu çok önemsemediği görülmektedir. Ancak, toplumsal üretime katılmalarıyla beraber çevrelerinde değer gören roller edinmiş ve bu durum benlik algılarının olumlu olarak değişmesinde rol oynamıştır. Toplumsal üretim araçlarını farklı iş kollarında yürüten kadınlar olarak bağımsız bir duruş sergiledikten sonra, görüşülen kadınların bakış açıları ile beraber değer yargılarının da şekillendiği gözlenmektedir. Birçok görüşmeci, girişimcilik sonrası daha sosyal olmuş ve aile/akraba ağı dışında bir çevreleri oluşmuştur. Görüşmecilerin buluştukları ortak nokta ise, toplum içinde saygı gören, fikri sorulan ve muhatap alınan bir konuma yükselmiş olmalarıdır.

4.3.1. Girişimciliğin Kadınların Benlik Algılarında Yarattığı Değişimler

Girişimcilikte başarılı olmada, çalışkanlığın ve güçlü bir kişiliğin en etkili unsur olduğunu aktaran görüşmeciler, imkânlar ne olursa olsun insanın hedeflerine ulaşabileceğini kendi deneyimlerinden örneklerle anlatmışlardır. Görüşmeci kadınların, birbirinden farklı yaşlarda ve çeşitli iş kollarında olmalarına rağmen, kadın olarak girişimcilik konusunda ortaklaştıkları pek çok deneyim mevcuttur. Örneğin, bütün görüşmeciler ekonomik özgürlüğe kavuştuktan sonra, özgüvenlerinde ve farkındalıklarında olumlu yönde bir değişimin olduğunu ifade etmişlerdir. Görüşmecilerin benlik algılarındaki bu değişim, girişimcilik öncesi yaşamlarıyla karşılaştırma yapıldığında bu sürecin dönüştürücü etkisi anlaşılmaktadır. Bazı görüşmecilerde bu değişim anlamlı olarak görülürken bazılarında toplumsal kabul gördükten sonra güçlenmeyle beraber bir dönüşüm yaşandığı ortaya çıkmıştır. Bu bölümde görüşmecilerin deneyimlerinden yola çıkarak, girişimciliğin kadınların benlik algıları üzerinde nasıl değişimler yarattığı incelenip yorumlanmaya çalışılacaktır. Bu anlamda, bu

değişimler sırasıyla, “Kendinin Farkına Varma”, “Kendini Sevmeye”, ve “Özgüven Kazanma” alt başlıkları içerisinde görüşmelerden alıntılarla birlikte değerlendirilecektir.

4.3.1.1. Kendinin Farkına Varma: “Var olduğumun farkına vardım”

Benliğin kendine nesne olarak bakabilme özelliğine vurgu yapılarak temellendirilen analiz aşamasının bu kısmında, girişimci kadınların kendi varlıklarını görmeleri ve değerlendirmeleri ele alınacaktır. Girişimciliğin benlik algılarında nasıl bir etki gösterdiği sorusunu organizatörlük yapan Gülay, varlığını geçmiş yaşantısıyla karşılaştırma yaparak değerlendirmiştir: “Yokmuşum gibi değil, varmışım gibi davranılıyorum artık. Yani varım, gözüküyorum artık aslında, her şeyimle mesela”. Gülay’ın girişimci olarak iş hayatına girdikten sonra, kendi varlığını önemseydiği görülmektedir. Yokmuş gibi davranıldığı dönemde ise O da kendi varlığının farkında olmayıp, varlığına değer yüklememiştir. Dolayısıyla çevresinin onu algılayış biçimi, kendine yönelik algısının da temelini oluşturmaktadır. Bu durum tam da sembolik etkileşimcilerin üzerinde önemle durdukları noktadır. Gülay yaptığı işin her şeyini etkilediğini ve bu etkinin onu toplumda var edip görünür kıldığını söylemektedir. Yapmakta olduğu ve başarılı olduğu iş, onu görünür kıldığı için ayrıca değer taşımaktadır.

Tandır Evi işletmecisi Fazile de Gülay ile benzer ifadeler kullanmış ve farkındalık üzerinden durumunu değerlendirmiştir: “Daha özgüvenliyim, daha da hani kelimelerle tarif edilemez artık. Kendimin daha çok farkındayım yani. Üretmek kadar güzel, yapmak kadar güzel bir şey yok”. Toplumsal üretime katılmanın tüm görüşmecileri olumlu duygulara ve değerlendirmelere yönlendirdiğinin bu noktada altını çizmek gerekir. Fazile de girişimci olduktan sonra kendi farkındalığının önünü açan bir bilinç kazanmıştır. Toplumsal algı ile kişinin algısı arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Toplumsal algı olumluysa, olumlu bir benlik algısı oluşmakta ancak toplumda varlığı değer görmeyen bireylerin ise kendilerine yönelik bir değer ortaya koyamadıkları gözlenmiştir. Üretip başarılı oldukça özgüvenini kazanan Fazile, toplumda bir yer edinmiş ve böylelikle kendi benliğinin farkına varmıştır.

Görüşmecilerden güzellik uzmanı Sevim, iş hayatında başarılı olup ekonomik bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, kendine bir hayat kurmuş ve bu süreçte benliğinin farkına varışını şu sözlerle ifade etmiştir:

Ben olmayı öğrendiğimde, ayaklarımın üzerinde durmaya başladığımda o korkularımı daha geri plana itmeye başladım. “Ben bir erkeğin karşısında çok sağlam durabilirim, ben Sevim'im, ben yaptım, benim ondan korkacak hiçbir şeyim yok” demeyi öğrendim. Diyorsun ki “artık o çocuk Sevim değilsin, artık o genç kız da değilsin, artık sen bir kadınsın, hayatı yaşıyorsun. İnsanlar sana bakıyor, senin ağzının içine bakıyor, yeri geldiği zaman siz insanlara bir şeyler anlatıyorsunuz, bu çok güzel bir şey. (Sevim, 39, Güzellik Uzmanı).

Sevim adeta kendi kendine yaptığı iç konuşmaları aktardığı yukardaki sözlerinde, girişimci olarak kendi işinde başarılı olmanın sonucunda kendisini güçlü ve cesur bir kadın olarak görmektedir. Sevim'in kendi adını anarak “ben olmayı öğrendim” şeklindeki ifadesinden, girişimcilikle birlikte bir oluşum süreci geçirdiği ve böylelikle benliğini keşfettiği sonucu çıkarılabilir. Bugün geldiği noktada Sevim'in benlik saygısının yüksek olduğunun ve mevcut haliyle, yıllarca bir erkek karşısında duyduğu korkuyu aşarak hayata ve insanlara karşı bağımsız bir duruş sergilediği görülmektedir. Bu anlamda erkeklerden yardım almadan, tek başına başarılı bir iş kadını olması onun için büyük bir gurur olduğu söylenebilir. Erkeklerden korkmasına gerek olmadığını ifade etmesi, Sevim'in geleneksel ataerkil kültür içinde otoriter bir figür olarak konumlanması sebebiyle, bir erkeğin karşısında kadın olarak dik durabilmenin kolay olmadığını düşündüğü anlamına gelmektedir. Sevim'in yaşadığı sosyal çevrede ilgi ve saygı gösterilip fikir danışılan bir kadın olması, hayatın içinde olduğunu ima eden “hayatımı yaşıyorum” ifadesinin temel dayanak noktasıdır.

Güzellik uzmanı Rojda da diğer görüşmecilere benzer şekilde, girişimci olduktan sonra kendine yönelik algısının tümüyle değiştiğini ve kendini daha değerli gördüğünü özsaygı, özgüven ve kendine olan inanç kavramları üzerinden anlatmıştır:

Özsaygı edindim kendimde, kendime olan inancım daha fazla arttı. Yani başarıyı gördükçe bu ben miyim diyorum ya da daha önceki ben miydim? Ne kadar yol kat ettim, ben buraya nasıl geldim diye düşünüyorum. Ya da çoğu zaman bunu düşünüyorum; ben nasıl bu kadar şeyin üstesinden gelebilmişim tek başıma, kadın halimle ve küçük yaşıma rağmen ağır bir yük binmiş omuzlarıma. Yetememe duygusu beni çok yıpratmış bir şeydi. Bir kere o yetersizlik duygusundan kurtulmuş oldum. Öyle olunca da kendi kendime olan özgüvenim, saygım, inancım her şey bir anda değişti ve arttı. (Rojda, 28 , Güzellik Uzmanı)

Rojda'nın yetersizlik veya yetememe duygusundan sıyrılmış olması, benliğine yüklediği değerle en önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyete bağlı olarak kadınlığı toplumda bir dezavantaj olarak gören Rojda, yaşça küçük olmanın ve kadın olmanın özgüven eksikliğinde ve kaygı düzeyinde belirleyici etkileri olduğu kanısına sahiptir. Ancak başarılı girişimcilik deneyimi sonucunda bu düşünceleri zamanla değişim göstermiştir. Yetersiz ve zayıf olarak algılanan Rojda, kendisinde de bu yönde bir benlik algısına sahipken bir iş kurup başarılı olduktan sonra sahip olduğu gücün farkına varmış ve kendine yönelik saygı, güven ve inanç duymaya başlamıştır. Girişimci bir kadın olarak Rojda, saygı görmeye başladıkça özsaygı geliştirmiştir. Bu durum, benlik algısının toplumsal ilişkilerle olan ilişkisini anlamak açısından önemlidir.

Halı yıkama fabrikası sahibi Gülcan ise girişimcilikle beraber yaşadığı değişimi, kendine ait bir ev ve yaşam alanı inşa etme süreci olarak gördüğünü ve bunun temelini ise kendini var etme mücadelesi oluşturduğunu dile getirmiştir:

Kendimi var etmeye çalışıyordum o dönemlerde. Ondan sonra ne değişti hayatımda; çok şey değişti. Kendime ait bir evim oldu, kendime ait bir yaşantım oldu, kendime ait bir alanım oldu, çocuklarıma ait bir alanım oldu. Çocuklarımla iyi bir eğitim almasını sağladım, kendim belli başlı bir yere geldim. Daha sonrasında belli başlı tabuları yıkıp “ben varım” diyebildim. Çünkü bizim ailede kadının çalışması çok ayıplanır, kadın çalışamaz, hele ki eşinden ayrıysa! Eğer ki cesaretiniz varsa, kendinize güveniniz varsa bunu çok güzel de öyle bir bertaraf ediyorsunuz ki, “ben varım” dediğiniz noktada herkes geri çekiliyor. Ve ben sadece “ben varım” dedim. İyi ki de demişim, vallahi iyi ki de demişim. Kendimle gurur duyuyorum. “Bana saygı duyacaksınız” dedim. (Gülcan, 39, Halı Yıkama Fabrikası Sahibi)

Gülcan, yaşadığı ayrılık sonrasında toplumun baskı ve engelleriyle baş etmek zorunda kalmış ve bu durumu kendi varoluşuna giden bir süreç olarak değerlendirmiştir. Toplumun kadınlara yakıştırmadığı bir işte, boşanmış bir kadın olarak iş kurmak için cesaretle kendi varlığını ortaya koymak gerektiğine dikkat çekmektedir. Yukarıda alıntılanan sözlerinde tekrar tekrar “ben varım dedim” ifadesini kullanması, bir birey olarak var olduğu gerçeğini bir anlamda hem kendine hem çevresine göstermesi anlamında yorumlanabilir. Gülcan ne zaman kendi başına karar verip istediklerini hayata geçirmiş ve bunun sonucunda kendi evini ve yaşam alanını kurmuş, o zaman var olduğunu ve kendini var edebildiğini hissetmiştir. Bu bağlamda benlik algısı, varlığını onu yok saymaya ve engellemeye çalışan aile ve çevresine kabul ettirmesiyle gelişmiştir.

Giriřimcilięin, ekonomik bağımsızlığın hayatının kontrolünü eline almasında çok önemli rol oynadığını dūřunen Seyhan'ın, insan onurunun bireysellekle kazanılacağı grūřuyle diğer grūřmecilerden farklı bir çizgi ortaya koyduğu anlatısı řu şekildedir:

Bireyselleşme konusunda daha ileri, çok daha ileri adım attığımı gördüm. Çünkü en büyük amacım bireyselleşebilmek! İstersem tercih etmeyebilirim ama bireyselleşmeyi insan onuruna gerekli zorunlu bir şey olarak görüyorum. Bunun için de kendine bakabilmelisin. Yani şartlar el verdikçe tabi ki! Hayatın kontrolü bizde olmalı. Benim her zaman kendi yaşam alanımı idame etme ve organize etme hakkımın bende olması gerekiyor. Bunun şartlarını oluşturmak zorundaydım. şu an o güvenim var. (Seyhan, 35, ay Bahçesi İşletmecisi)

Seyhan, birey olarak varlığının, bağımsızlığının ve yaşam tarzının müdahaleye açık olmadığını özellikle belirtmektedir. Seyhan toplumun kısıtlayıcı ve baskıcı yönüne karşı çıkararak, öncelikle kişinin var olması ve bireyselliğini kazanabilmesi gerektiğini dūřünmektedir. Seyhan, bireysel özgürlüğü temel bileşen olarak ele aldığı dūřncelerini daha ileriye taşımak gibi bir amaçtan söz etmektedir. Kendine bakabilmenin önem arz ettiği bu dūřncesini, gündelik hayatında uygulamasında ve daha ileriye taşımasında girişimciliğinin önemli katkıları olduğu dūřnlmektedir.

4.3.1.2. Kendini Sevmek: “Kendimi sevmeyi öğrendim”

Grūřmecilerin pek çoğunun; girişimcilik sürecinden sonra benlik saygısı geliştirdikleri ve aynı zamanda kendilerini sevmeye başladıkları gözlenmiştir. Giriřimci olan bu kadınlar, herhangi bir arzulanan veya değer verilen nesneye, olaya veya duruma kendilerini layık gören bir anlayış geliştirmişlerdir. Bu konuda halı yıkama fabrikası sahibi Gülcan ve terzi Elzara'nın kendilerine yönelik değişen algıları hakkında söyledikleri önemli örneklerdir.

Herhangi bir işi iyi yaptığını bilmek, bireyin benlik algısının gelişmesinde önemli rol oynayabilir ve özellikle asla yapamayacağı söylenen bir işi yapması ise benlik saygısını daha çok yükseltebilir. Buradan hareketle, geleneksel toplumda erkek işi olarak bilinen bir işte bir kadın başarılı olursa, kadının benlik algısının değişmesinde ve gelişmesinde önemli bir gelişme olacağını söylemek yanlış olmaz. Halı yıkama fabrikası sahibi Gülcan da toplumun geleneksel beklentileri dışında bir iş kurduktan sonra, kendine yönelik benlik algısında büyük bir değişim

yaşamıştır. Gülcan, ekonomik özgürlüğe kavuşup kendi ayakları üzerinde durmadan önce, toplum içinde değer görmediği için benlik saygısı düşüken, başarılı olup saygı ve kabul gördükçe kendine karşı sevgi ve saygı duymayı öğrenmiştir:

Ben sadece şunu söyleyeyim, iki kelimeyle kendimi tanımlayacağım; kendime çok fazla saygı duymayı öğrendim ve kendimi sevmeyi öğrendim. Kendinizi severseniz kendinizi her şeye layık görürsünüz. Kendinize saygı duymayı da öğrendiğiniz zaman herkes size saygı duymayı öğreniyor kesinlikle... Aslında kendime olan her şeyim değişti. Bugün kendime bakıyorum, ben kendimi çok seviyorum. Gerçekten kendime her şeyin en iyisini layık olarak görüyorum, layığım ben. Ben mücadele ediyorum. İnşallah tek hayalim şudur; kadınlar çok güzel bir yere gelir. Kadınların her alanda yolu daha çok açılır. (Gülcan, 39, Halı Yıkama Fabrikası Sahibi)

Gülcan'ın, erkeklerin yoğun olduğu bir alanda başarılı bir girişimci iş kadını olmasıyla birlikte, kendine değer verip en iyi şeyleri layık görmeye ve kendini sevmeye başlaması benlik algısındaki değişim ve farkındalığın işaretidir. Mücadeleyle kazandığı kişisel başarısına bağlı olarak gerçekleşen bu varoluşsal hazzı, kolektif olarak bütün kadınlar için hayal etmesi ise üzerinde durulması gereken bir başka noktadır. Çünkü kadınların toplum içindeki hallerinin eski Gülcan ile aynı olduğunu görmekte olup, bunun değişmesinin mümkün olduğuna inanmaktadır. Gülcan bütün kadınların saygın bir yerde olmasını dileyerek, kendi mücadelesini ve yaşadığı dönüşümü bu anlamda önemli bulmaktadır. Öte yandan Gülcan'ın ifadeleri, benliğin kendine yönelik algıyla toplumsal algının karşılıklı etkileşimiyle oluşup geliştiğinin göstergesi niteliğindedir. Bunun bir diğer ve hatta etkileşimin etkisi açısından daha açık örneği ise, para kazandıktan sonra çevresi tarafından daha çok sevilmeye başladığını ve sevildikçe kendi değerini anladığını ifade Elzara'nın sözlerinde görülebilir: “Yani özgüvenim daha çok yükseliyor. Yani insanlar beni sevdikçe ben de kendimi daha çok sevmeye başlıyorum (gülüyor). Yani öyle. Kendimi çok ezik hissediyordum, çok ezik”.

Gülcan kendini sevmenin ve benlik saygısı geliştirmenin bireyin kendi algısına bağlı olduğunu vurgularken, Elzara sevildikçe kendisini daha çok sevdiğini anlatmıştır. Bu durum, Gülcan'ın Elzara'ya göre bireyci tarafının daha gelişmiş olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte burada, layık olma kavramının üzerinde durmak yerinde olacaktır. Gülcan, yarattığı iş ile saygı görünce özgüveni daha da gelişmiştir. Dolayısıyla, toplumsal algı kendi

benlik algısının değişmesini sağlamış, sosyal etkileşim kendi iç iletişimde belirleyici bir etki olmuştur. Benzer şekilde Elzara’da da benlik saygısı ve sevgisine yol açan yine aynı toplumsal algının yansımasıdır.

4.3.1.3. Özgüven Kazanma: “Kendindeki cevheri hissediyorsun”

Görüşülen kadınların hepsi girişimci olarak iş hayatına girdikten sonra, kendilerinde belirgin bir özgüven artışının olduğunu ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda bir araya getirilen görüşmeciler anlatılarının incelenmesi, girişimcilik sürecinin kadınların benlik algılarına etkilerini, bütüncül bir perspektifle anlamak açısından önem arz etmektedir. Eskiden insanlara hayır demeye çekinirken artık özgüvenle istediği gibi davrandığını belirten güzellik uzmanı Yasemin, girişimcilik sonrası benlik algınızda nasıl bir değişiklik olduğu sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır:

Yani hani mesela şöyle söyleyeyim; ‘hayır’ diyemezdim insanlara. Artık daha fazla özgüvenin olduğu için insanlara hayır demeyi biliyorsun. Kendine güvenin olduğu için daha da istediğın gibi davranıyorsun. Yani ben bunu fark ettim. Ben mesela kendimde beklemiyordum. Hani ilk başta diyorum ya benim aslında bi tane dükkân açayım küçük bir dükkân, bir tane işte kapıyı açan personelim olur, bi de ben işlemlere girerim. Benim aslında beklentim buydu. Ama etraf sana böyle bir rol yükleyince sen de tabi ki kendinle gurur duyuyorsun bi müddet sonra. Aslında kendindeki cevheri hissediyorsun ve diyorsun ki “ben bununla da yetinmem”, hep daha fazlasını istiyorsun, bu şekilde. (Yasemin, 30, Güzellik Uzmanı).

Yasemin ‘cevher kavramını içindeki potansiyel olarak anlamlandırmıştır. Küçük bir iş tasarımıyla başlayan süreçte yeteneklerinin farkına varan Yasemin, zaman içinde daha fazlasını talep edecek gücü bulmuştur. Geldiğı konum itibarıyla, kendini ne istediğini bilen birisi olarak görmektedir. Özgüven kazanmasıyla birlikte artık irade gösterebildiğini, geçmiş yaşantısındaki hayır diyemeyen eski haliyle karşılaştırma yaparak anlatmaktadır. Yasemin kendi gücünün farkında ve toplumsal güveni arkasına almış bir kadın olarak rolünü yerine getireceğine dair inancı, benlik saygısının ve özgüveninin göstergesidir.

Fizyoterapist Buse ise girişimcilik sürecinde yaşadıklarını bir keşif olarak anlamlandırmaktadır. Daha önce bilinmeyen veya fark edilmeyen bir şeyi bulmak veya fark etmek anlamına gelen keşif sözcüğü, burada sözlük anlamıyla paralel bir yaşam deneyimi aktarmak için kullanılmıştır. Buse, kendini keşfetmesiyle

birlikte farkındalığı ve özgüveni artarken, kendine yönelik bakışı da değişmiş bir kadın olarak kendini tanıtmaktadır. Sosyal ilişkilerde sağlam adımlar atabildiğini ve insanların farklılıklarını daha iyi anlamlandırabildiğini belirten Buse, bütün bu içsel değişimlerin ve bunların toplumsal yansımalarını, bir yıl gibi kısa bir sürede nasıl deneyimlediğini aşağıdaki sözlerle aktarmıştır:

Kendi adıma, bir yılda kimsenin gelemeyeceği şeye geldiğimi düşünüyorum. Kesinlikle özgüven arttırdı, konuşma şeklim değişti. Farkındalığınız değişiyor tabi ki. Şimdi çok yönlü olmayı öğrendim. Yani kendime olan şeyim de değişti. Kendimi keşfettim aslında da diyebiliriz. Yani kesinlikle daha özgüvenli, daha ne istediğini bilen, ya da insanları daha iyi anlayabilen herkesin çok farklı olduğunu kavradım vs. (Buse, 28, Fizyoterapist).

Yasemin'in 'cevher', Buse'nin 'keşif' olarak yorumladığı benliğin farkına varma ve benliğin anlamlandırılma sürecini, Fatma ise 'gücün farkına varma' olarak yorumlamıştır:

Gücümün farkına vardım. Özgüvenim gelişti, toplumun bana bakış açısı değişti. Ha toplum farklı mı bakıyordu; yok. Ama girişimci olduğun zaman gerçekten seni ayrı bir yere koyuyorlar. Yani kendi işimin patronuyum, kendimi nasıl anlatayım bilemiyorum yani farklı bir şey. Üretmek çok farklı bir şey. Bi kere özgüvenim... Yani ben özgüvenli biriydim ama bu işi yaptıktan sonra ve gelen tepkiler üzerine evet ben gerçekten güçlüyüm. Özgüvenimi tam yerine oturttum diyebilirim. (Fatma, 48, Dikiş Atölyesi Sahibi)

Fatma, üretmenin çok farklı olduğunu vurgularken, özgüvenin artmasıyla güçlü hissettiğini vurgulamıştır. Geçmiş yaşantısıyla bu yeni yaşantısını karşılaştırma ihtiyacı hisseden Fatma, özgüveninin daha sağlam bir temele oturmasının girişimcilik sonrası olduğunu belirtmektedir. Toplumsal olarak yaptığı işin değer ve kabul görmesi, özgüven ve özsaygısını sağlamlaştırmasında ve bunun sonucunda kendini güçlü hissetmesinde en etkili unsur olduğunun altını çizmektedir. Benzer şekilde, Özge de yine kendisinde olumlu değişimler gerçekleştiğini ve sürecin sonunda kendisini daha özgüvenli hissettiğini ifade etmiştir:

Biraz daha özgüvenli olmaya başladım. Biraz daha ayaklarımın üstünde durmaya başlayan bir kadın olmaya başladım. Biraz daha çevremde işte ailede hakkımın daha fazla olduğunu savundum. Ya maalesef biraz da böyle bir iş yapmıyorsan ya da bir konumda değilsen maalesef çok eziyorlar. Ezmesinler diye psikolojik bir baskı oluyor. Ama sen bir konumdasın, saygı duyuyorlar. İşte bir para kazanıyorsun, bir saygı duyuyorlar. Bunun zorluğunu biliyorlar hem iş yapıyorsun hem ev, ev de ayrı bir mesele. Hani ikisini bir anda iyi yönetemiyorsun. Daha çok biraz da aktifleştim yani" (Özge, 30, Pilates Eğitmeni).

Özge'nin sosyal çevresinde söz hakkının belirginleşmesi, kendisine duyulan saygının arttığının göstergesidir. Toplumda aktif rol oynamaya başlayan Özge, diğer görüşmecilerde olduğu gibi mevcut durumu önceki yaşantısıyla karşılaştırarak ikisi arasındaki değişime ve farka dikkat çekmektedir. Buradaki sözlerinde özellikle kendine güveninin artmasıyla hakkını savunur hale gelip, kendini ezmelerine izin vermez hale geldiğinin üzerinde durmaktadır. Kendi ayakları üstünde duramayan, herhangi bir işi olmayan ve ekonomik olarak ailesine ya da eşine bağımlı olan kadının ezildiği gerçeğini dile getiren Özge'nin, şu an kendini güçlü hissedebilmesinde ekonomik ve sosyal olarak bağımsız bir konumda olmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Organizatörlük yapan Gülay ise mesleki statüsüyle ve iş kadını kimliğiyle özdeşleşen bir kişilik yapısı sergilemektedir. Aslında herkesçe normal olarak değerlendirilecek iş kadını kavramına farklı bir anlam yüklemektedir. Kadın olarak kendisini yönetici olduğu bir pozisyona taşınması ve bu pozisyonda olmanın verdiği özgüveni çok değerli bulmaktadır. Kadın olarak, kendisinden, başarılarından ve sahip olduklarından dolayı duyduğu mutluluk ve güveni şu sözlerle dile getirmiştir:

Ben artık bir iş kadınıyım. O kadar farklı bir cümle ki aslında. Normal belki. O özgüven, bu iş yeri bana ait, burayı ben yönetiyorum, bu benim hani kendimi ispatlamam, kendimi göstermem için bir fırsattır. Ve ben ona hep şey yaparım “evet bu iş yeri bana ait, bana ait yani kadını ve ben yapıyorum bu işi”. Çok güzel bir duygu! İnanılmaz güven verici bir duygu, çok güven veriyor. (Gülay, 49, Organizatör)

Sonuç olarak, farklı iş kollarında ve birbirinden farklı yaşlarda olmalarına rağmen, bütün görüşmecilerin ekonomik bağımsızlığa kavuştuktan sonra, özgüvenlerinde ve farkındalıklarında olumlu yönde bir değişimin olduğu görülmektedir. Bu durum, görüşmecilerin kadın olarak girişimcilik konusunda pek çok noktada ortak deneyimleri olduklarını göstermektedir. Ev dışında kendini var eden girişimci kadınların, toplumda kabul görerek kendinin fakına varması, kendini sevmeye başlaması ve özgüven kazanması benlik algılarındaki değişim ve farkındalığın işaretidir. Görüşmecilerin benlik algılarında radikal bir değişim olmasa da kendi bakış açılarında yaşadıkları bu değişim, girişimciliğin kadınların hayatında dönüştürücü etkisi olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Van'daki girişimci kadınların çalışma deneyimlerinin, kadınların aile ve toplumsal yaşamdaki statülerini, hane içindeki toplumsal cinsiyet rollerini ve benlik algılarını nasıl etkilediği incelenmiştir. Benlik algısı, bireyin ne olması gerektiğine dair düşüncelerini ve kendinin farkında olmasını içerir. Toplumsal cinsiyet, kültür, din, etnik köken, sosyal sınıf, bölgesel faktörler ve diğer sosyal farklılaşmalar bakımından benlik algıları sürekli yeniden biçimlenmektedir. Çalışma kapsamında görüşülen girişimci kadınlar, iş hayatına girişimci olarak girdikten sonra kendilerinde gelişen farkındalığı ve toplumda nasıl kabul gördüklerini farklı şekillerde anlatmışlardır. Bu bağlamda kadınların benlik algılarının, girişimcilik deneyimlerinden nasıl etkilendiğini incelerken medeni durumları, eğitim düzeyleri ve yetiştikleri kültür gibi faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Derinlemesine görüşmelere dayanan bu sosyolojik araştırmada, farklı meslek gruplarında bulunan kadınların girişimcilik sürecindeki deneyimlerine ilişkin birinci ağızdan anlatımları, fenomenolojik yaklaşımla analiz edilerek yorumlanıp anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, görüşmecilerin anlatıları doğrultusunda ulaşılan bulgulara göre, sonuç bölümünün bağlamı, varoluşun ve kendini gerçekleştirmenin girişimcilikle ilişkisi üzerine kurulmuştur.

Erkeklerin egemen olduğu ataerkil sistemin hâkim olduğu toplumlarda kadınlar toplumsal yaşam içerisinde hiçbir zaman tam anlamıyla özerk ve bağımsız olamamışlardır. Mary Wollstonecraft'ın iki yüz yıldan daha fazla zaman önce *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (1792) kitabında (2020: 52) ortaya attığı sorular, bugün hala geçerliliğini maalesef yitirmiş değildir: “tarih kadınlar için, aşağı olduklarından başka ne gösteriyor? Gerçekten de ne kadar az sayıda kadın kendini hükümler erkeğin acıtan boyunduruğundan kurtarmayı başaramıştır?”. Kadının toplumsal yaşamda yer edinmesinde ve görünür olmasında şüphesiz tarih boyunca kadınların ve feministlerin verdikleri mücadelelerinin rolü büyüktür. Yüzyıllara yayılan ve hala sürmekte olan bu mücadeleler sonucunda, günümüzde kadınlar farklı ekonomik, siyasi ve toplumsal roller kazanmışlardır. Bu tezin ana odağında, geleneksel ataerkil kültürün hâkim

olduğu Van ilinde çalışma hayatına girip üretime katılarak ve zorlu süreçlerin sonucunda ekonomik bağımsızlıklarını elde ederek kendilerine daha iyi bir yaşam inşa etmiş ve toplumsal olarak kabul ve saygı görmeyi başarmış girişimci kadınlar bulunmaktadır. Kadınların özel ve kamusal alanda saygın ve görünür bir yer edinmesini, birey olarak farkındalık kazanmasını benlik algısında değişim olarak tanımlayacak olursak, kadınların başarılı bir girişimci olmalarının benlik algılarını son derece olumlu etkilediği görülmüştür. Araştırmaya katılan kimi girişimci kadınlarda anlamlı bir benlik algısı değişimi gözlenirken, kimilerinde ise özgüven artışı ile beraber daha çok güçlenme olarak açıklanabilecek bir benlik gelişimi söz konusudur.

Benlik algısının toplumsal ve kültürel koşullara göre şekillendiğinden hareketle, bu tez çalışmasında görüşülen kadınların girişimci olma deneyimlerine ilişkin kendi bakış açılarına dayanan anlatılarına dayanarak Van’da kadın girişimci olmanın nasıl bir deneyim olduğu toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmiştir. Bu bağlamda sırasıyla ele alınan konular; girişimci kadınların çalışma deneyimleri, toplumsal yaşamdaki ve aile içindeki konumları ve değişen benlik algılarıdır. Girişimci kadınların çalışma deneyimlerine bakıldığında, girişimci olmaya karar verme süreçlerinin farklılık gösterdiği görülmektedir. Görüşmecilerden kimisi ailesinin etkisi ve desteğiyle girişimcilik sürecine girdiğini belirtirken, görüşülen kadınların pek çoğu herhangi bir yerden yardım almaksızın bu yola kendi başlarına girdiklerini ifade etmişlerdir. Tek başına mücadele ederek kendi işini kurmaya çalışan kadınların, bu süreci herhangi bir yerden destek alan kadınlardan çok daha zorlu deneyimledikleri görülmektedir. Kadınların girişimci olmalarına neden olan iki önemli faktör olarak, maddi zorunluluk ve bağımsız çalışma isteği dikkat çekmektedir. Bu bulguların literatürde bulunan diğer araştırmalardaki bulgularla paralellik gösterdiği görülmektedir. Buna ek olarak, bazı görüşmecilerin baba faktöründen dolayı ailelerini kurtarma isteği sebebiyle girişimci olması da var olan araştırmalardan farklı olarak öne çıkan sonuçlardandır. Bunların yanında, kadınların kendi mesleğini yapmak istemesi, herhangi bir kişi ve kuruma bağlı çalışmak istememesi ve hayatın kontrolünü eline almak istemeleri, girişimci olmaya karar verme sürecinde etkili olan diğer nedenler olarak sıralanabilir. Ekonomik

zorunluluk sebebiyle girişimci olmaya karar veren kadınlar, girişimcilik faaliyetine zorunlu olarak başlamış olmalarına rağmen, yaptıkları işlerden son derece memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, girişimciliğin kadınların hayatlarında olumlu ve dönüştürücü bir etkisi olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.

Toplumsal kabul görme konusunda girişimci kadınların anlattıkları bütünsel olarak analiz edildiğinde, maddi anlamda ekonomik özgürleşmeyle birlikte girişimci kadınların başarılı iş kadınları olarak toplumdaki konumlarının yükseldiği gözlenmiştir. Böylelikle, aile ve toplum içinde fikir danışılan biri olarak kendilerini daha değerli hissetmeye başladıkları görülmektedir. Bu konuda önemli noktalardan biri, bazı görüşmeciler toplumda saygın bir yer edinmeyi kadın kimliğiyle birlikte ilişkilendirip sahiplenirken, bazı görüşmecilerin ise toplumda yeni kazandıkları bu kabul görmeyi, “erkek gibi” şeklinde nitelendirmeleridir. Bu durum, kadınların, girişimcilikle beraber içinde bulundukları toplumda kazandıkları saygının ve değerlerin erkeklik özellikleri yüceltilerek erkeklere atfedilmesiyle gerçekleştiğinin göstergesidir. Bunun yanında verilerden elde edilen bulgular; toplum içinde değer görmeyen kadınların kendilerini de saygın bir yere konumlandıramadığını, ancak toplumsal yaşamda saygın bir yeri olan kadınların kendi varoluşlarının ve değerlerinin farkında olduğunu göstermektedir. Bu durum benliğin, kendine yönelik algısıyla toplumsal algının karşılıklı etkileşimiyle oluşup geliştiğinin işaretidir. Dolayısıyla benliğin, toplumsal ve kültürel bağlamdan içinde şekillendiği iddiası bu araştırmada da yeniden doğrulanmıştır.

Kadınların girişimcilik deneyimlerine odaklanarak girişim olma sürecinin sonunda nasıl düşünüp hissettiklerini ve girişimciliğin onların benlik algılarında yarattığı değişimleri ortaya çıkarmak amacıyla, bu tez çalışmasında Van ilinde girişimci olan kadınların, girişimcilik sonrası benlik algılarında nasıl bir değişim yaşadıkları özel-kamusal ilişkisi ekseninde ve toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda, benlik algısında kökten bir değişiklik olmasa da toplumsal benlik algısında büyük bir dönüşüm yaşayan görüşmeciler olduğu gibi, toplumun kabul göreceği şekilde bir benlik inşa eden görüşmeciler de mevcuttur. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini reddederek kamusal

alandaki kimliği ile kabul görüp tanınan girişimci kadınların benlik algılarında önemli bir değişim gözlenirken, söz konusu cinsiyet rolleriyle uyum içinde davranarak girişimcilik faaliyetlerini sürdüren kadınların ise ekonomik özgürleşmeyle beraber artan özgüven sayesinde benliklerinde bir güçlenme yaşadıkları söylenebilir. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayanlar daha az sayıda olmakla birlikte, bu görüşmecilerin genç, yüksek eğitilmiş, bekâr ve eşinden şiddet gördükten sonra boşanmış ya da erken yaşta aileden ayrılmış olmaları dikkate değer faktörlerdir. Dolayısıyla, araştırmada elde edilen veriler, görüşülen tüm kadınların girişimcilik sonrası kendilerini daha güçlü hissettikleri ve hepsinin benlik algısında önemli değişimler olduğunu ancak bunlardan bazılarının sınırlıyken bazılarının ise dönüştürücü düzeyde olduğunu göstermektedir.

Bu noktada, kadınların girişimcilik alanına girip ekonomik olarak özgürleşmelerinin, ataerkil toplumsal cinsiyet kültürünü ve buna bağlı olarak kendilerinde yerleşmiş toplumsal cinsiyet algısını değiştirme açısından nasıl bir potansiyel taşıdığını sorgulamak önemli ve yerinde olacaktır. Tez kapsamında yapılan araştırma sonucunda, eşitlikçi toplumsal cinsiyet algısına sahip olan kadınlarda benlik saygı düzeyinin daha yüksek olduğu ortaya çıkarılmış olup, bu sonuç alandaki diğer araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Girişimci kadınların aile içi hane rollerindeki ve toplumsal statülerindeki değişiklikler ve bu konuda ne düşündükleri toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz edildiğinde, görüşülen kadınların deneyim ve algılarında hem değişim hem de direnç gösteren noktaların olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, görüşmecilerin toplumsal cinsiyet rollerine bakış açılarında farklılaşan noktalar olmakla birlikte, ortaklaşan deneyimler de mevcuttur. Görüşülen kadınların tümünde maddi anlamda ekonomik özgürleşmeyle birlikte karar mekanizmalarına katıldıkları, toplumsal statü anlamında daha saygın bir yer edindikleri gözlenmiştir. Ancak, aileden ve geleneksel rollerinden daha erken ayrılan -özellikle de genç, bekâr veya boşanmış- ve genellikle eğitim düzeyi yüksek olan kadınların bireysel farkındalığının daha belirgin olup, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dışında hareket ettikleri görülmüştür. Aynı zamanda, bu kadınların girişimci olarak yeni bir statü kazanıp bir değer yarattıklarının farkında oldukları ve bu kazancı geleneksel kültürel

dinamikleri arkasına alarak değil, aksine onlarla mücadele ederek elde ettikleri anlaşılmaktadır.

Öte yandan, geleneksel kadın rollerinden çıkmadan ekonomik ve yeni sosyal roller edinen girişimci kadınların ise, ekonomik özgürlüğe kavuşmalarının, toplumsal cinsiyet rollerine bakış açılarında çok fazla bir değişiklik yaratmadığı ancak toplumsal yaşamda saygın bir konumda kabul görmelerini sağladığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, toplumsal olarak yerleşmiş geleneksel kadınlık rollerini genel olarak kabul edip uygulamaya devam eden bu görüşmecilerin, ekonomik anlamda bağımsız girişimci bir kadın olarak aile ve iş hayatı, özel ve kamusal alan arasında bir denge kurdukları söylenebilir. Ataerkil kültürün hâkim olduğu toplumlarda, kadınların bağımsız olarak iş kurmasının çoğu zaman engeller ve yıldırma ile karşılanması yanı sıra, kadın olarak yaptıkları işin toplumda takdir ve kabul görmesinin son derece zor olması nedeniyle, kadınlar toplumsal yaşamda çoğu zaman ataerkil kültür ve cinsiyet değerleriyle iş birliği yapabilmektedirler (Kandiyoti, 2013: 15). Geleneksel ataerkil kültürün kadınlar üzerindeki baskı ve denetiminin yoğun olduğu Van ili örneğinde de, bir yandan girişimci olarak dışarda çalışıp bir yandan da aile içindeki geleneksel cinsiyet rolleri ve ilişkilerini sürdüren girişimci kadınların, toplumda kadın olarak kendilerinden beklenen yükümlülükleri yerine getirerek makbul kadınlık normlarının dışına çıkmamaya dikkat ettikleri görülmektedir. Böylelikle, bu kadınların ataerkil kültürü karşılarına alarak onunla doğrudan mücadele etmektense, bu kültürü benimseyip ama aynı zamanda bir nevi pazarlıkla hareket alanlarını genişlettiklerini söylemek mümkündür. Ev-iş dengesiyle beraber girişimcilik faaliyetlerine devam eden bu kadın girişimciler, girişimcilik sonrası hem iş hem ev hayatlarında daha mutlu olduklarını ve toplumda daha saygın bir yer edindiklerini belirtmişlerdir.

Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ışığında, girişimci kadınların hepsinin kendi işini kurup başarılı olmak için bir nevi varoluş mücadelesi yürüttüklerini söylemek mümkündür. Girişimcilik sürecinin ve sonrasının, araştırmaya katılan kadınların hayatına ekonomik kazancın çok ötesinde bir katkı sağladığı görülmektedir. Yaşları, eğitim seviyeleri, sosyoekonomik durumları ve doğup büyüdüğü yer itibarıyla farklılık gösteren on beş girişimci kadın, geleneksel ataerkil kültürün baskın olduğu bir bölgede yaşadıkları zorluklar

bakımından benzer deneyimlere sahiptir. Geleneksel anlayış ve kültürün kadını engelleyip kısıtladığına ilişkin hemfikir olan görüşmecilerin, girişimcilik sürecinin karar aşamasından iş kurulmasına kadar özellikle yakın çevrelerinin olumsuz caydırıcı söz ve davranışları hususunda da ortaklaşan bir deneyim ve düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Girişimci olma sürecinde çevrelerinden destek aldığını ifade eden az sayıdaki görüşmeci kadının ise, ekonomik olarak görece daha rahat koşullara sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Girişimci kadınlarda girişimcilik sonrası belirginleşen değerler; özgüven, gurur, özsaygı, kendini beğenme, güçlü hissetme ve bağımsız olmaktan duyulan memnuniyet olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Van'da alanlarında başarılı olmuş bu kadın girişimcilerin kendilerini özgür, güçlü hissetmeleri ve işlerini daha da büyütmek istemeleri girişimcilik özelliklerini taşıdıklarını da göstermektedir. Görüşülen kadınların hepsinde girişimcilik sonrası benlik algılarının olumlu yönde geliştiği ve toplumda değer gördükleri için mutlu oldukları gözlenmiştir. Kendilerine olan bakış açıları olumlu yönde değişmiş ve kendilerindeki gücün farkına vardıklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışmaya dâhil olan girişimci kadınların kadına ve çalışmasına yönelik geleneksel toplumsal algıyla mücadele ederek bir varoluş farkındalığına ulaştıkları söylenebilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada kadınların girişimcilik rolleri ile benlik tavırları arasındaki ilişkiyi ele alırken, katılımcıların içinde bulunduğu kültür ve toplum dikkate alınarak Van ili özelinde girişimci kadınların deneyimleri toplumsal cinsiyet perspektifinden incelendiğinde; kadınların girişimci rollerinin benlikleri üzerinde farklı etkiler yarattığı ve kadınların girişimciliğe attığı anlamların farklı olduğu görülmüştür. Girişimci kadınların çalışma deneyimlerini ve buna bağlı hayatlarında oluşan değişimlerin incelendiği bu araştırmada, bazı kadınların girişimciliği kurtuluş olarak bazılarının ise güç kaynağı olarak gördüğü ortaya çıkmıştır. Girişimci olduktan sonra toplumsal yaşamda görünür olan ve saygın bir yer edinen girişimci kadınların, kişisel farkındalık ve sosyoekonomik ilişkilerindeki statüleri hakkında daha çok değerlendirmelerde bulunabilmek için bu konularda çalışma yapılmasının ve bunların artmasının gerekli ve önemli olduğu düşünülmektedir. Kadın girişimciliğinin, Türkiye genelinde yaygınlığa ulaşabilmesi için bu alandaki yapılacak araştırmaların, üretilecek düşüncelerin ve

geliştirilecek ulusal ve bölgesel politikaların artmasının kadın istihdamı anlamında da geliştirici olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, bundan sonraki çalışmalarda farklı bölge ve şehirlerde girişimci olan kadınların çalışma deneyimleri ve bunların benlik algılarında yarattığı değişimlerin karşılaştırmalı olarak araştırılması bu alanda bütünlüklü ve ilişkisel bilgi edinilmesi açısından faydalı olacaktır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının veya kadın örgütlerinin girişimci kadınların deneyimleri ve benlikleri üzerinde nasıl bir rol oynadığına bakılarak, kadınların girişimcilik alanında yer alıp güçlenmesinde etkili olabilecek diğer faktörlerin anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abay, Y. (2018). *Kadının Güçlendirilmesinde Kadın Girişimciliği ve Mikro Kredi Uygulamaları: Bağcılar Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Yer: Yalova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acar Savran, G. ; Tura Demiryontan, N. (2020). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Ağcakaya, N. (2022). *Van'ın Sosyo Ekonomik Dönüşümü*. (Doktora Tezi). Yer: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdağ, M. (2016). Van'da Aile Yapıları Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. Suvar Parin (Yay. Haz.). *Van Kent Araştırmaları* içinde. İstanbul: Bağlam Yayıncılık. (s.85-107).
- Akman, E. (2019). Türkiye'de Kadın İşgücünün Bölgesel Dağılımı. **İstanbul Uluslararası Coğrafi Kongresi Bildiri Kitabı**. (s. 329-336). DOI: 10.26650/PB/PS12.2019.002.033
- Aksöz, F. ; Arslan, B. (2023). Toplumsal Cinsiyet Sarmalında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kadın Olmak: Şanlıurfa İlindeki Kadınların Toplumsal Tükenmişlik Düzeyleri. **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**. 12 (3), (s.1520-1545).
- Alpaslan Danışman, S. (2015). Çalışma Hayatındaki Kadın Ve Erkeklerin Benlik Tanımlamaları Nasıldır? **Yönetim Bilimleri Dergisi**. Cilt: 13, Sayı: 25, (s. 233-256).
- Araz, A. (2005). *Kişilerarası İlişkilerde Benlik Sunumu*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Arıkan, S. (2004). *Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aycan, Z. (2004). Key Success Factors for Women in Management in Turkey. **Applied Psychology: An International Review**, 53 (3), (s. 453 –477).
- Aycan, Z. (2018). Türkiye'de Meslek Sahibi Kadınların Kariyer Gelişimi. (Der. Sevdâ Bekman ve Ayhan Aksu Koç). *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür Farklı Bakış Açıları* içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (s. 299-310).
- Ayçiçek, V. (2020). *Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Algısı, Psikolojik İyi Oluş ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiler*. (Yüksek Lisans Tezi). Yer: İstanbul Arel Üniversitesi/Psikoloji Anabilim Dalı.
- Bacanlı, H. (2004). *Sosyal İlişkilerde Benlik (Kendini Ayarlama Psikolojisi)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. (s.11-54).
- Bal, H. (2017). *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayın.
- Balaban, Ö. ; Özdemir, Y. (2013). Kadın Girişimcilerin İş-Yaşam Dengesi Algısının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Sakarya Örneği. *Farklı Boyutlarıyla Kadın Girişimcilik* içinde. İstanbul: VERİTASAKADEMİ (s. 113-135). https://www.academia.edu/37234319/Farkli_Boyutlariyla_Kadin_Girisimcilik

- Balkız, Ö. I. ; Irmak, E. (2013). Neo-Liberal Gelişme Anlayışı ve Kadın: Mikro Finans Uygulamaları Kadınları Güçlendiriyor mu? **Mediterranean Journal of Humanities**. III/2, (s.1-21). DOI: 10.13114/MJH/201322451
- Başol, O. (2010). **Girişimci Kadın ve Erkeklerin Başarı Algısındaki Farklılıklar: Küçük Ölçekli İşletmelerde Bursa İli Örneği**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bauman, Z. ; Raud, R. (2018). **Benlik Pratikleri**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beauvoir, S. (1993). **Kadın İkinci Cins, Bağımsızlığa Doğru**. (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınevi. ISBN (3. cilt) 975-388-040-5.
- Beauvoir, S. (2010). **Kadın İkinci Cins, Evlilik Çağı**. (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınevi. ISBN (2. Cilt) 978-975-388-039-1
- Bedük, A. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**. C: 3 S. 12 (s.106-117)
- Bedük, A. (2013). Mikro Girişimcilikte Kadının Yeri. **Farklı Boyutlarıyla Kadın Girişimcilik** içinde. İstanbul: VERİTASAKADEMİ (s. 185-209). https://www.academia.edu/37234319/Farkli_Boyutlariyla_Kadin_Girisimcilik
- Berber, M.; Yılmaz Eser, B. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. (s.1-15). **“İş,Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**. Cilt:10 Sayı:2 , ISSN: 1303-286
- Berber, N. (2016). Kadına Yönelik Şiddet. Feryal Saygılıgil (Yay. Haz). **Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları** içinde. (s. 247-267).
- Berger, P.L. (2018). **Sosyoloji’ye Çağrı, Hümanist Bir Perspektif**. (Çev. A. Erkan Koca). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Biçer Olgun, H. (2021). Kültürün Sosyal İnşası ve Benliğin Kültürel Kuruluşu: Sosyalizasyon Sürecinde Aile, Benlik ve Kültür İlişkisi. **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı:9. DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1000824>
- Boyacıoğlu, E. Z. (2014). Kırsal Turizmde Kadın Girişimciliği: Edirne Örneği. **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi** (2): (s82-90). ISSN: 1307-1149, E-ISSN: 2146-0086.
- Burtan Doğan, B. ; Kaya, M. (2014). TRC2 Bölgesinde Kadın İstihdamı Sorunları ve Çözüm Önerileri. **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**. 4 (2): (s. 91-106). ISSN: 1307-1149, E-ISSN: 2146-0086.
- Can, Y. ; Karataş, A. (2007). Yerel Ekonomilerde Kalkınmanın İtici Gücü Olarak Kadın Girişimcilerin Rolü ve Mikro Finansman: Muğla İli Örneği. **Selçuk Üniversitesi, Karaman İ.İ.B.F.Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı**. (s. 251-261).
- Connell, R.W. (2019). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar** (4. Basım). (Çev. Cem Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (1987).
- Cüceloğlu, D. (2000). **İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları**. İstanbul: Remzi Kitabevi. (s. 427-432).

- Çabuk, S. Doğan Südaş, H. ; Köksal Araç, S. (2015). Kadın Girişimcilerin İş Yaşam Süreçlerinin İncelenmesi: Adana İlindeki Girişimciler Üzerinde Bir Uygulama. **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**: 31(12): (s423-441).
- Çakıcı, A. (2006). Mersin’deki Kadın Girişimcilerin İş Yaşamını Etkileyen Faktörler. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt 8, Sayı: 4, (s. 54-78).
- Çelebi, N. (1993). Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Politikalar. **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli** içinde (s. 35-42).
- Çelebi, N. (1997). Turizm Sektöründeki Küçük İş yeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler. **T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, “Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı Projesi”**. ISBN: 975-19-1901-0
- Çelik, C. ; Özdevecioğlu, M. (2001). Kadın Girişimcilerin Demografik Özellikleri ve Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Nevşehir İlinde Bir Araştırma. 1. **Orta Anadolu Kongresi**, (s.487-498)
- Çıkmaz, E. (2019). **Girişimci Kadın Olmak**. Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım
- Demircioğlu, Z. (2010). **Eskişehir’de Kadın Girişimciler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**. (Yüksek Lisans Tezi). Yer: Eskişehir Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deniz, O. (2009). Van Kent Merkezine Yapılan Göçler ve Göçün Kentsel Gelişim Üzerine Etkisi. **TÜCAUM V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu**, Ankara.
- Doğan, B.B. ; Kaya, M. (2014). TRC2 Bölgesinde Kadın İstihdamı Sorunları ve Çözüm Önerileri. **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**. 4 (2): 91-106, 2014 ISSN: 1307-1149, E-ISSN: 2146-0086.
- Doğan, B. (2016). Çalışma Hayatının Kadının Beden ve Ruh Sağlığına Etkisi. Sayı: 6. (s. 51-76) içinde. **Karatahta İş Yazıları Dergisi**.
- Doğan, B. ; Oral, S. (2020). Toplumsal Gerçekliğin İnşasında Etnometodoloji ve Sembolik Etkileşimcilik Kuramlarının Etkisini Kavramak. Cilt: 2, Sayı: 1. (s. 39-50) içinde. **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**.
- Doğanalp, B. ; Afşar, B. (2016). Kadın Girişimcilerin Profil Analizi: Konya İli Örneği. **Kadın Girişimciliği** içinde. (s.97-128).
- Doğanay, F. (1993). Türkiye’de Kadın Girişimciliğini Özendirme ve Destekleme Konusunda Görüşler ve Öneriler. **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli** içinde. (s. 84-86). Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Ankara, 25 Mayıs 1993.
- Dolu, A. ; Kuvvetli Ü. (2023). Türkiye’de Kentlerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması. **International Journal of Public**. Vol: 8 No: 1. ISSN: 2548-0499 DOI: 10.30927/ijpf.1177630 2023 (s85– 106). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2660518>

- Durukan, T. (2006). Düünden Bugüne Girişimcilik ve 21. Yüzyılda Girişimciliğın Önemi. **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 1(2), (s. 25-37).
- Ecevit, Y. (1993). Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi. **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli** içinde. (s. 15-34).Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Ankara, 25 Mayıs 1993.
- Ecevit, Y. (1998). Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değışimler. Ferhunde Özbay (Yay. Haz.) **Küresel Pazar Açısından Kadın Emeğİ ve İstihdamındaki Değışimler Türkiye Örneğİ** içinde. İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı. TAKAV Matbaacılık. (s. 32-73)
- Ecevit, Y. (2007). Türkiye’de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım. **Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi**. ISBN: 9789228199239; 9789228199246
- Ecevit, Y. (2008). İşgücüne Katılım ve İstihdam. **Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğı: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri**. "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset" Raporunun Güncellemesi içinde (s. 115-181). Yayın No. (TÜSİAD-T/2008-07/468). (Yayın No. KAGİDER-001).
- Ercan, H. (2013). Genç Yetişkinlerde Benlik Kurgusu Üzerine Bir Çalışma. **Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turk**. Vol:5 No: 2 (s. 157-178).
- Ersezer, G. (2019). **Kadın Girişimcilerin Sorunları Van İli Örneğİ**. (Yüksek Lisans Tezi). Yer: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertürk, Y. (1993). Girişimcilikte Örgütlü Dayanışma Yaklaşımı: Hindistan’dan Bir Örnek. **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli** içinde. (s. 43-48). .Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Ankara, 25 Mayıs 1993.
- Ertürk, E. (2016). Kadın Girişimcilerde İş Yaşam Dengesi. Bilge Afşar ve Burcu Doğanalp (Ed.), **Kadın Girişimciliğİ** içinde (s. 131-159). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ertürk, Y. (2015). **Sınır Tanımayan Şiddet Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu**. İstanbul: Metis Yayıncılık. (s. 291-308).
- Fidan, F. (2000). Kapitalizmin Gelişme Sürecinde Kadının Çok Yönlü Konumu (Medya örneğİ). **Bilgi** (2). (s.117-133). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/301082>
- Fidan, F. ; Yılmaz, T. (2006). Kadın Girişimciliğine Alternatif Bakış Serüven mi? Macera mı? **Doğı Akdeniz Üniversitesi 2. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı**. Kuzey Kıbrıs.
- Freud, S. (2023). **Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi**. (Çev. Saffet Erdem). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Geertz, C. (2010). **Kültürlerin Yorumlanması**. (Çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Eserin Orijinali 1973 yılında yayımlanmıştır).
- Gezici, M. ve Gülden G. (2003). Çalışan Kadınların ve Ev kadınlarının Benlik Algısı ve Benlik Kurgusu Açısından Karşılaştırılması. **Cilt: 18(51)**, (s. 1-12). **Türk Psikoloji Dergisi** Erişim adresi: <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>.

- Giddens, A. (2019). **Modernite ve Bireysel Kimlik**. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Goffman, E. (2020). **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**. (3. Basım). (Çev. Barış Cezar). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin Orijinali 1959'da yayımlanmıştır). 13-222.
- Goffman, E. (2020). **Toplum İçinde Davranmak**. (2. Baskı). (Çev. Adem Bölükbaşı). Ankara: Heretik Yayınları.
- Gül, H. (2013). Türkiye'de Kadın Girişimciliği. Erdoğan Kaygın ve Bülent Güven (Yay. Haz.), **Farklı Boyutlarıyla Kadın Girişimcilik** içinde.(s. 49-60). https://www.academia.edu/37234319/Farkli_Boyutlariyla_Kadin_Girisimcilik
- Gürol, A. ; Marşap, A. (2007). Geçmişte ve Günümüz Yaşamında Ücretsiz ve Ücretli İşgücü Olarak Kadın. **Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. Bilig**. Sayı:42. (s. 95-109).
- Harter, S. (2019). **Benliğin İnşası, Gelişimsel ve Sosyokültürel Temeller**. (Çev. Ed. Mehmet Kandemir ve Caner Çetiner). Ankara: PEGEM Akademi. (s. 2-27).
- Hartmann, H. (2020 [1981]). **Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği**. Gülnur Acar Savran ve Nesrin Tura Demiryontan (Yay. Haz.), **Kadının Görünmeyen Emeği** içinde (s. 57-198). İstanbul: Yordam Kitap.
- Hewitt, J. P. ; Shulman, D. (2019). **Benlik ve Toplum, Sembolik Etkileşimci Sosyal Psikoloji**. Büşra Aktaş (Ed.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Hood, B. (2019). **Benlik Yanılsaması: Sosyal Beyin, Kimliği Nasıl Oluşturur?** (Çev. Eyüphan Özdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İlhan, S. ; Oruçlu, F. (2023). Diyarbakırlı Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma. **Sosyolojik Bağlam**. 4(2) (s119-133). ISSN: 2757-5942. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.4.2.2>
- Joekes, S. (1998). Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadının Statüsü: Türkiye İçin Dersler. Ferhunde Özbay (Yay. Haz.). **Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler: Türkiye örneği** içinde. (s. 5-29). İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı. TAKAV Matbaacılık.
- Jung, C. G. (1999). **Keşfedilmemiş Benlik**. (Çev. Barış İlhan). İstanbul: İlhan Yayınevi. (Eserin Orijinali 1933'te yayımlanmıştır).
- Jung, C. G. (2015). **Kişiliğin Gelişimi**. (Çev. Duygu Olgaç). İstanbul: Pinhan Yayıncılık. (s. 193-233).
- Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) Platformu. (2013). **Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamına Yönelik Politikalar Kadın Emeği ve İstihdamına Dair Politika ve Faaliyetlerin 12 İlde Değerlendirilmesi**, Araştırma Raporu. İstanbul: KEİG Yayınları. Baskı: Sena Ofset Ambalaj Matbaacılık Sanayi ve Ticaret. Ltd. Şti. ISBN 978-605-89573-2-9
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2019). **Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi**. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kahraman, Ü.G. (2020). **Kültürümüzde Kadın Girişimci**. Ankara: Gece Kitaplığı.

- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kaygın, E; Güven, B. (2013). ***Güçlü Kadınlar Türkiye’de Kadının Girişimciliği***. İstanbul: Çatı Kitapları Yayıncılık.
- Kılıç, D. ; Öztürk, S. (2014). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 47, Sayı 1, (s. 107-130)
- Kutanis, R. Ö. ; Alpaslan, S. (2006). “Girişimci ve Yönetici Kadınların Profilleri Farklı mıdır?”. **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi** 2(8): (s139- 153).
- Kutanis, R. Ö. ; Karakiraz, A. (2013). Girişimcilikte Cinsiyet Faktörü. Erdoğan Kaygın ve Bülent Güven (Yay. Haz.), **Farklı Boyutlarıyla Kadın Girişimcilik** içinde (s. 15-24). Erişim adresi: https://www.academia.edu/37234319/Farkli_Boyutlariyla_Kadin_Girisimcilik
- Küçükaltan, D. (2009). Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik. **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 4(1),(s. 21-28).
- Kümbetoğlu, B. (2020). **Niteliksel Araştırmalarda Analiz**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2021). **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Levent, C. ; Aydın, F.F. (2012). Kadın İşgücünün Görünümü: TRB2 Bölgesinde Teorik Bir Araştırma. **Journal of Yasar University**. 16/62, (s.770-786)
- Liman, F. (1993). Amerika Birleşik Devletleri Kanada ve İngiltere’de Kadın Girişimciliğinin Gelişimi. **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli** içinde. (s. 54-58).Kadının Statüsü v Sorunları Genel Müdürlüğü Ankara, 25 Mayıs 1993.
- Lytord, J.F. (2021). **Fenomenoloji**. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: Dost Yayınları. Eserin orijinali 1954’te yayımlanmıştır.
- Mangır, D. Ş. (2016). Uluslararası Kadın Hakları ve Kadın Girişimciliğin Uluslararası Toplumdaki Yeri. Bilge Afşar ve Burcu Doğanalp (Ed.), **Kadın Girişimciliği** içinde (s. 67-92). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Marx, K. ; Engels, F. Lenin, V. (2013). **Kadın ve Aile**. (6. Baskı). (Çev. Arif Gelen). Ankara: Sol Yayınları. (Eserin Orijinali 1976’da yayımlanmıştır).
- Mead, G. H. (2019). **Zihin, Benlik ve Toplum**. (1. Basım). (Çev. Yeşim Erdem). Ankara: Heretik Yayınları. (Eserin Orijinali 1934’te yayımlanmıştır).
- Okman Fişek, G. (2018). Benlik Gelişimi, Bireyleşme ve Kültür: Psikanalitik Bir Arayış. **İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür Farklı Bakış Açıkları** içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (s.217-227).
- Örümçü, A. N. (2015). **Girişimci Kadınların Başarı ve Güçlenme Öykülerinin Toplumsal Cinsiyet Analizi: Batı Akdeniz Örneği**. (Yüksek Lisans Tezi). Yer: Süleyman Demirek Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özar, Ş. (2005). **GAP Bölgesi’nde Kadın Girişimciliği**. Ankara: GAP-GİDEM Yayınları.

- Özdemir, A. A. (2010). Potansiyel Girişimci Olan Kadınların Motivasyon Faktörleri ve Eskişehir’de Bir Araştırma. *Cilt 10(1)*, (s. 117-139). **Ege Akademik Bakış**.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. *Cilt 11(1)*, (s.323-343).
- Özen, Y. ; Gülaçtı, F. (2010). Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişimi, Bilen Benliğe Gereksinim Var mı? **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**. Cilt-Sayı: 12-2. (s. 21-37).
- Özer, M.; Biçerli, K. (2003-2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. **Sosyal Bilimler Dergisi**. (s. 55-82)
- Öztürk, M. D. (2016). **Türkiye’de Kadın Girişimcilik: Kadınları Girişimciliğe Yönelten Faktörler, Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri**. (Yüksek Lisans Tezi). Yer: İstanbul Ticaret Üniversitesi / Dış Ticaret Enstitüsü
- Parin, S. ; Arlı, A. (2016). Van ve İlçelerinde İstihdam Yapıları (1985-2000). (Yay. Haz. Suvat Parin). **Van Kent Araştırmaları** içinde. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Parsova, G. (2017). **Toplumsal Cinsiyet ve Ekonomik Şiddet Bağlamında Zonguldak İlinde Kadın Girişimcilerin Deneyimleri**. (Yüksek Lisans Tezi). Yer: Abant İzzet Baysal Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sallan Gül, S. ; Altındal, Y. (2016). Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin Serüveni: Başarı Mümkün mü? **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.21, Sayı: 4, (s.1361-1377).
- Sanford, L. T. ; Donovan M. E. (1999). **Kadınlar ve Benlik Saygısı**. (Çev. Semra Kunt). Ankara: HYB Yayıncılık (Eserin orijinali 1984’te yayımlanmıştır).
- Sankır, H. (2010). **Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlamlandırılış Biçiminin ‘Kadın Sanatçı Kimliği’nin Oluşum Sürecine Etkileri**. Erişim Adresi: https://docplayer.biz.tr/9282173-Toplumsal-cinsiyet-rollerinin-anlamlandırilis-biciminin-kadin-sanatci-kimligi-nin-olusum-surecine-etkileri.html#show_full_text
- Saygılıgil, F. (2016). **Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları**. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Smith, P. B. (2018). Özerk-İlişkisel Benlik Kurgusu Arayışı. **İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür Farklı Bakış Açıları** içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (s.173-184).
- Soysal, A. (2010). Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme, *Cilt (65(1))*, (s. 84-111). **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3073/42596>
- Stromquist, N. P. (2006). The Theoretical and Practical Bases for Empowerment. (Ed. Dr. Digumarti Bhaskara Rao and Mrs. Digumarti Pushpa Latha). **Women, Education and Empowerment** içinde.
- Swingewood, A. (2014). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. 4. Basım. (Çev. Osman Akinhay). İstanbul: Agora Kitaplığı. (s. 274-296).

- Şahin, E. (2009). *Kadın Girişimcilik ve Konya İlinde Kadın Girişimcilik Profili Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tez Özeti). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289253>
- Şahin, M. (2019). Kültür Aktarımında Toplumsal Cinsiyetin Rolü. **Akademik Hassasiyetler**. Cilt:6 Sayı:11. (s.233-246). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/659936>
- Tamer, G. (2013). Dünya'ya Kıyasla Türkiye'de Kadın Girişimciliği. **International Conference On Eurasian Economies**. (s. 649-656).
- Taşkın, F. (2021). Husserl'in Temel Kavramları. Sayı:19, **Dört öge Dergisi**. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1573913>
- Tekeli, Ş. (2011). *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekindal, M.; Uğuz, A. Ş. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme (s. 153-179). **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**. Türkiye Körler Federasyonu yayını.
- Torun, H. (2019). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Girişimcilere Dönük Tutumların Sosyolojik Olarak İncelenmesi (Samsun İli Örneği)*. (Yüksek lisans Tezi). Yer: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncer, S. (2018). Kadınların Kent Hakkı: Bütün Köşe başlarını İstemek. **TESEV İyi Yönetim Tartışmaları**. Erişim Adresi: <https://www.tesev.org.tr/tr/research/kadinlarin-kent-hakki-butun-kosebaslarini-istemek/>
- Turan Torun, B. (2022). Sorunlar, Özellikler ve Nedenler Bağlamında Kadın Girişimciliği. **Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi**. Cilt: 4, Sayı: 1, (s. 21-25). Doi: 10.47542/sauied.111854
- Türkiye İstatistik Kurumu. (06 Mart 2023). Sayı: 49668. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2022-49668>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (23 Mart 2023). Sayı: 49390. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>
- Türkiye İş Kurumu, 2020. **İş Gücü Piyasası Araştırması, Van İli 2020 Yılı Sonuç Raporu**. <https://media.iskur.gov.tr/45209/van.pdf>
- Urhan, B. (2016). Kadın Emegi ve Toplumsal Cinsiyet. Feryal Saygılıgil (Yay. Haz). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (s. 119-149). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Uygun, T. ; Günaydın, C. (2019). Kadın Girişimciliğine Genel Bir Bakış ve Türkiye'deki Kadın Girişimcilerin Analizi. **Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi**. Cilt/Vol:3, Sayı/Issue:1, (s. 34-64).
- Uzun, A. Ç. ; Günlük, M. (2006). Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Hareket Noktaları ve Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Muğla İli Araştırması. **Uluslararası Girişimcilik Kongresi**. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. (s. 340-349).

- Yalman, İ. N.; Gündoğdu, Ö. (2014). Kadın Girişimciliği ve Bölgesel Kalkınma: TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesinde Uygulama. **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi** 9(1). (s9-70).
- Yetim, N. (2002). Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği. **Ege Akademik Bakış Dergisi**. Cilt:2 Sayı: 2. (s. 79-92).
- Yıldırım, F.; Gül, H. (2021). Uluslararası Kalkınma Politikaları ve Kadınların Güçlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme. **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Cilt: 10, Sayı: 1. (s. 680-692).
- Yıldız, M.Z.; Alaeddinoğlu, F. (2016). Göç ve Yoksulluk: Van Kenti Örneği. Suvar Parin (Yay. Haz.). **Van Kent Araştırmaları** içinde. İstanbul: Bağlam Yayıncılık. (s. 213-254).
- Yılmaz, İ. ; Mayatürk, E. (2008). Kadın Girişimciliği ve Türkiye'deki ve Kırgızistan'daki Kadın Girişimciliği Üzerine Bir Uygulama. **2. Uluslararası Girişimcilik Kongresi, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İİBF**. (s. 110-118).
- Yılmaz, M.; Zoğal, Y. (2015). Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği. **EconWorld2015@Torino 18-20 August**, ; IRES, Torino, Italy.
- Yücel, Y. (2016). Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet. Feryal Saygılıgil (Yay. Haz). **Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları** içinde. (s. 84-100).
- Wallace, R. A.; Wolf, A. (2012). **Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Klasik Geleniğin İyileştirilmesi**. (Çev. M. Ramî Ayas ve Leyla Elburuz). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (2020). **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**. (8. Basım). (Çev. Deniz Hakyemez). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı: TATAR SAY, YEŞİM

Uyruğu: TC.

ORCID: 0000-0002-4546-6811

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyoloji Anabilim Dalı	2023
Lisans	Anadolu Üniversitesi/Açık Öğretim Fakültesi/Sosyoloji	2018
Lisans	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Seyahat İşletmeciliği/ Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu	2013

Formasyon Eğitimi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Fakültesi (Mayıs 2018)

İş Deneyimi

Yıl	Kurum	Görev
2014-2015	Yüksekova İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Ücretli Öğretmenlik
2013-2014	Yüksekova İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Ücretli Öğretmenlik

Yabancı Dil

YÖKDİL: 62,5

Hobiler

Şarkı söylemek, bir müzik aleti çalmak, dans etmek, film izlemek, kitap okumak, seyahat etmek, gönüllü çalışmalarda yer almak, yeni bir şeyler öğrenmek, yoga yapmak.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

02/11/2023

Tez Başlığı / Konusu:

“Van’da Girişimci Kadınların Çalışma Deneyimleri ve Benlik Algıları”

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 162 sayfalık kısmına ilişkin, 02/11/2023 tarihinde tez danışmanım tarafından intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinalite raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 (yüzde dört) dür.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinalite Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

02/11/2023
Yeşim Tatar Say / İmza

Adı Soyadı: Yeşim Tatar Say

Öğrenci No: 19920009005

Anabilim Dalı: Sosyoloji

Programı: Sosyoloji

Statüsü: Y. Lisans ■ Doktora □

DANIŞMAN
Doç Dr. Selda TUNCER

....../...../2023

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

...../...../2023

Prof.Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü